

Sefîne-i Evliyâ

Osmânzâde Hüseyin Vassâf, Haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Kitabevi, İstanbul 2006, I-V, ISBN 975-6403-6

Bilal KEMİKLİ*

Sefîne-i Evliyâ, son devir Osmanlı münevverlerinden Osmanzâde Hüseyin Vassâf'ın (1872-1929) velilerin hayatını anlattığı beş ciltlik önemli bir eserdir. Sûfî bir aileden gelen Hüseyin Vassâf, küçük yaşta eğitim ve öğretime başlamış olmakla birlikte ilmiye sınıfından değildir. O memuriyete Rusûmat Emâneti'nde başlamış, Şirket-i Hayriye Tahrîrat Kalemi ve Galata Emta-ı Dahiliye Gümrüğü Kontrol Memurluğu, İhracat Gümrükleri Müdürü görevlerinde bulunmuş ve İstanbul Rusûmat Başmüdürü iken emekli olmuştur. Bir gümrükçü bürokrat olarak öne çıkan resmî hayatına rağmen, başta Sefîne-i Evliyâ olmak üzere pek çok ilmî ve edebî eseri de telif etmiştir. Ne yazık ki bu eserlerden sadece üçü ilim dünyamızın istifadesine sunulmuştur. Bunlar; *Sefîne-i Evliyâ*, *Kemâl-name-i İsmail Hakkî* (Haz. Murat Yurtsever, Arasta, Bursa, 2000) ve *Gülzâr-ı Aşk: Mevlid Şerhi* (Haz. M. Tatçı, M. Yıldız, K. Üstüner, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006)dir. Ayrıca *Divân*'ı üzerinde bir yüksek lisans çalışması yapılmış (İsmail Kasap, *Hüseyin Vassâf Divânı*, GÜSBE, Ankara, 1996) olmakla birlikte, *Divân* tümüyle yayınlanmamış, şiirlerinden yapılan seçmelerle bir şâir olarak ilim âleminin dikkatlerine sunulmuştur (*Hüseyin Vassâf Hayatı-Eserleri ve Şiirlerinden Seçmeler*, Haz. C. Kurnaz, M. Tatçı, İ. Kasap, Akçağ, Ankara, 1999).

Hüseyin Vassâf'ın tefsir, tasavvuf, biyografi ve seyahatname türünde henüz yazma halde bulunan başka çalışmaları ve Sırât-ı Müstakîm ve Cerîde-i Sûfiyye gibi dergilerde yayınlanmış pek çok sayıda makalesi ve şiiri de bulunmaktadır. Bu eserleriyle ortaya çıkan husus şudur: Hüseyin Vassaf, her ne kadar ilmiyede görev almamış olmakla birlikte, Osmanlı'nın son yüzyılında yetişen diğer münevverler gibi, hiçbir zaman tetkik ve telif faaliyetlerinden kopmamıştır. *Sefîne-i Evliyâ*'ya İbnülemin Mahmûd Kemâl, Erzurumlu Abdurrezzâk İlmî Efendi, Bağdatlı âlim Muhamed Sâ'îd Efendi, Sâdık Vicdânî, Müderris Hazmî Efendi, Muhammed Besim Bey ve Üsküdar Mevlevîhanesi şeyhi Ahmet Remzî Dede gibi temâyüz etmiş kişiler takrîz yazmışlardır. Bu demektir ki, eser daha telif edilir edilmez konunun uzmanlarının ilgisini çekmiştir. Bu yazarın muhit zenginliğine işaret etmenin yanında, eserin ehemmiyetini ortaya koymak bakımından da önemlidir. Fakat eser

uzunca bir dönem, Süleymâniye Kütüphanesinde tasavvuf, tarih ve edebiyat alanında çalışan akademisyenlerin yazma müracaat kaynaklarından biri olmuştur. Eser hakkında ilk dikkate değer incelemeyi, "Yayınlanmamış Bir Sûfiler Ansiklopedisi: Sefîne-i Evliyâ" (*İlim ve Sanat*, sy. 2, İstanbul, 1985, s. 88-91) adlı makalesinde Mehmet Akkuş yapmıştır. Akkuş'un eseri ansiklopedi olarak nitelendirmesi yerinde bir tutumdur. Çünkü sadece şahısların çokluğu bakımından değil, aynı zamanda, ele alınan şahsa dönük tetkikler, bizzat türbe ve dergâhlarında yapılan incelemeler ve maddelerin teker teker modern ansiklopedi yazımcılığını andıran bir üslupla kaleme alınmış olması bakımından bu eser ansiklopediktir.

Sefîne-i Evliyâ, geleneksel kültürümüzde önemli bir yere sahip olan tezkire yazımcılığının bir devamı olarak da görülebilir. Bilindiği gibi tezkire, sûfî ve şâirlerin hayat hikayelerini, kitaplarını ve şiirlerinden verilen örnekleri ihtiva eden eserlerdir (Bkz: Halûk İpekten, *Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şu'ara Tezkireleri*, Erzurum, 1988; M. İsen, F. Kılıç, İ. H. Aksoyak, *Şair Tezkireleri*, Ankara, 2002). Velilerin hayat hikayelerini konu edinen tezkirelerin ilk örneği, Feridüddin-i Attar'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sıdır. Bu eserin bizde pek çok tercümesi yapılmış, hemen her tercümede, bir kısım yeni ilavelerle tezkire yazımcılığı devam etmiştir. Ancak bu sûfî tezkireleri, velilerin menkıbelerine de büyük oranda yer verirler. Vassaf'ın eserinde ise, ilmî dil esas alınmış, menkıbeden ziyade şâir tezkirelerinde olduğu gibi, temel tarihi kaynaklara müracaat edilerek biyografiler verilmeye, varsa şiirlerinden örneklerle edebî yönleri öne çıkartılmaya çalışılmıştır. Bu bakımdan sadece tasavvufî okumalar ve araştırmalar yapan kişiler için değil, aynı zamanda edebiyat, kültür ve sosyal tarih çalışmaları yapan araştırmacılar için de önemli bir kaynaktır. Eseri hazırlayanlar, yazarın kaynaklarına dönük önemli bir inceleme de yapmışlardır. Buna göre yazar;

Hayatta olan şahıslarla bizzat görüşerek sözlü tarih derlemesi yapmıştır.

- ✦ Çeşitli şehirlerde bulunan muhtelif tarikatların tekke ve zaviyelerini ziyaret etmiş, kitabe ve tomarları incelemiştir.
- ✦ Kendi döneminden önceki tarihlerde yaşamış zevâtın bilgilerini ise, kaynaklara ve bilhassa ele aldığı kişinin kendi eserlerine müracaat ederek temin etmiştir.
- ✦ Eserinde zikrettiği kitapların nüshalarının çoğunu ya özel ve genel kütüphanelerde tespit ederek incelemiş yahut da sahaflardan yararlanmışır.
- ✦ Kendi dönemindeki zevatın tekkelerine uğrayarak âyin ve zikirlerini gözlemlemiş, yazılı basında haklarında çıkan malumatları toplamıştır.
- ✦ Kendisi de şâir olan yazar, bazı sûfî-şâirlerin divanlarını incelemiş, bazılarını nazireler yazmış, gazellerini tahmis etmiştir. Bazen ziyaret ettiği zatlara şiirler sunmuş, tarih manzumeleri yazmıştır.

* Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Görüldüğü gibi, sadece nakille kalmayan müdekkik bir yazarla karşı karşıyayız. *Sefîne-i Evliyâ'yı* kendi türü içerisinde farklı kılan, ona ansiklopedik bir hüviyet kazandıran temel hususlar da bunlardır. Nitekim hazırlayanlar, yazarın iki yüz farklı kaynağı referans aldığını tespit etmişlerdir. Bu rakam, ele alınan şahısların, yazarın çoğunu görüp inceledim dediği eserleriyle birlikte oldukça büyük bir yekûna ulaşacaktır.

Esasen *Sefîne-i Evliyâ*, II. Abdulhamîd dönemi Dîvân-ı Hümâyün Kalemî Muhimme Odası görevlilerinden Mehmed Sami es-Sünbülî tarafından kaleme alınan *Esmâr-ı Esrâr* (İstanbul, 1316 / 1900) adlı küçük hacimli bir kitapçığın şerhidir. Ancak *Sefîne-i Evliyâ* bir şerhten çok ötedir. Daha doğrusu, yazar bir şerh hazırlama niyetiyle başlamış, zamanla bu niyet müstakil bir kitap telifine dönüşmüş ve beş ciltlik ansiklopedik bir çalışma meydana gelmiştir. Bu eserde, ekseriyeti Anadolu'da yaşamış olan iki bin dolayında sûfinin hayatı konu edilmektedir. Ayrıca bazı tekkelerin, türbelerin ve mezarların bizzat yazar tarafından çekilen fotoğrafları da bulunmaktadır. Bu yapıların çoğu, bugün tarih ırmağında yokluğa mahkûm edilmiş; bir kısmı ise, bazı yenileme çalışmalarıyla farklı fonksiyonlarla hizmet vermektedirler. Bu bakımdan eser, kişilerin tarihine olduğu kadar kurumların ve tasavvufi yapıların tarihine de tanıklık etmektedir.

Sefîne-i Evliyâ'nın içeriği kısaca şöyledir:

- ✦ I. Cilt: Mukaddime, tasavvufun anlamları, takrizler, Kadiriye, Rûmiyye, İsmailiyye, Ganiye-i Kadiriye, Halisiyye, Bedeviye, Medeniye, Şazeliyye, Desukiye, Senusiye, Zeyniyye, Kübreviyye, Mevleviyye, Sadiler ve Bektaşiler.
- ✦ II. Cilt: Nakşibendiler, Çeştiyye, Bayramiyye ve Celvetiyye tarikatları ve şeyhleri.
- ✦ III. Cilt: Celvetiyye, Hayvetiyye, Rüşeniyye, Gülşeniyye. Sezâiyye, Karamâniyye, Cemâliyye, Sünbülîyye, Sivâsiyye ve Şa'bâniyye tarikatları ve şeyhleri.
- ✦ IV. Cilt: Şa'bâniyye kollarından Çerkeşiyye, İbrâhimiyye, Bekriye, Sinâniyye ve Uşşâkiyye tarikatları ve şeyhleri.
- ✦ V. Cilt: Ramazâniyye, Cerrâhiyye, Rufâiyye, Cihângiriyye, Mısriyye ve Mevleviyye tarikatları ve şeyhleriyle İstanbul'da bulunan tekkelere ait bilgiler.

Sefîne-i Evliyâ'yı yazar, kendi ifadesine göre, 8 Aralık 1900 tarihinde yazmaya başlamış ve müsveddelerini 6 Ekim 1923 tarihinde tamamlamıştır. Bu demektir ki, eser 23 yıllık bir çalışmanın ürünüdür. Bu kitapta verilen bilgilerin yeterince tahkik edildiğine işaret olarak değerlendirildiği gibi, yazarın ilmi anlamda iyi bir iz sürücü ve fikrî takipçi olduğuna da işaretir. Ne var ki kitabın yayınlanması başlı başına bir yazı konusudur. Nitekim yazar kitabı yazdıktan hemen sonra bastırmak yerine iki sene bekletmiş, 1925 yılında son halini vererek beyaza çekmiş ve matbaaya teslim etmiştir. Lakin harf inkılabı sebebiyle eser basılamamıştır. Bilahare eseri Ali Yılmaz ve Mehmet Akkuş yayına hazırlamışlardır. Bununla birlikte eserin yayını

hemen gerçekleştirilmemiş, I. Cilt İstanbul'da 1990 yılında Seha Neşriyat tarafından yapılmıştır. Eserin diğer ciltleri de yayınlanacak diye beklenirken, araya uzunca bir zaman girmiş, nihayet II. Cilt İstanbul'da 1999 tarihinde yayınlamış ve eser tamamlanmadan yayını kesilmiştir. Ancak bir bütün olarak ilim ve kültür dünyamıza geçtiğimiz aylarda kazandırılabilmiştir. Bu bakımdan eserin yayını da adeta telifi gibi, uzunca bir süreç almıştır.

Sefîne-i Evliyâ, hedef kitle daha çok ilmi akademik çevre olarak düşünüldüğünden her hangi bir sadeleştirme yapılmadan günümüz alfabesine çevrilmiştir. Doğrusu eserin eski harflerle de olsa matbu olmaması göz önünde bulundurulursa bu yayının önemi daha iyi görülmüş olur. Son cilde eklenen karma indeks de eserden yararlanmayı kolaylaştırmıştır. Netice itibarıyla, Osmanlı kültürü, tasavvufu, edebiyatı, ilmi ve gündelik hayatı gibi konular üzerinde çalışan bilim adamlarının temel referanslarından biri olan bu önemli kaynağın hazırlanmasında ve yayınlanmasında emeği geçen tüm ilim, irfan ve hizmet ehline teşekkür etmek gerekir.

İslamla Yüzleşen Batı

Michel Lelong, (Çev. Ali Erbaş), Ufuk Kitap, İstanbul, 2006, 144 sayfa

Arş. Gör. Dr. İbrahim ÇAPAK*

Prof. Dr. Ali Erbaş tarafından çok önemli bir eseri Türkçe'ye kazandırılan Michel Lelong, 25 Şubat 1925 tarihinde Anger'te doğmuş, Arap Edebiyatı alanında uzmanlaşmış, 20 yılı aşkın kaldığı Fas'ta Kilise ve İslam arasında diyalog çalışmalarını yürütmüştür. Lelong, halen diyalog çalışmalarına Fransa'da "Dinlerarası İlişkiler" ismiyle devam etmektedir.

Eser, çevirenin önsözü, yazarın önsözü ve beş bölümden oluşmaktadır. Eserin çevirisini yapan Prof. Dr. Ali Erbaş, Müslüman-Hıristiyan ilişkileri ile ilgili bir değerlendirme yapmakta, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında zaman zaman ciddi savaşlar olmakla beraber, aralarındaki münasebetlerin bitmediğini, tersine gittikçe arttığını ifade etmektedir. Erbaş, gerek Müslümanlar gerekse Hıristiyanlar tarafından dinler arasında diyaloga yönelik eserlerin yazılmasının önemli olduğunu, bu eserin de bu anlamda önemli bir katkı sağlayacağını ifade etmektedir.

Önsözde, Haziran 1940'da varoluşun ve tarihin trajik bir durumunu keşfettiğini, söz konusu tarihe kadar ailesi ile gayet mutlu yaşarken bu tarihte şiddet ve yalancılıkla tanıştığını ifade eden yazar, şiddet ve yalancılıkla karşılaşmasına sebep

* Arş.Gör.Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

olan şeyin ise 2. Dünya savaşında meydana gelen hadiseler olduğunu zikretmektedir. Oğlunu da bu dönemde kaybeden yazar, rahip olduktan sonra Kuzey Afrika'ya gitmiş, ölen oğlu ve onun Faslı arkadaşlarının kabirlerinin bulunduğu Alsace mezarlığında derin düşüncelere daldığı sırada İslamı keşfetmiştir.

Yazar, 1940'dan sonra gelişen olaylara değinerek Körfez Savaşında Uluslararası hukuku hiçe sayarak Kuveyt'e giren Saddam Hüseyin'in Birleşmiş Milletler tarafından cezalandırılmasının yerinde olduğuna, ancak Birleşmiş Milletlerin aynı hassasiyeti Filistin'de ve Lübnan'da yıllardan beri benzer olaylar yaşandığı halde göstermediğine dikkat çekmektedir. Bu arada yazar, Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın bir kararına uymak için neden büyük güçler kullanılarak on binlerce Iraklı'nın öldürülmesine karar verildi? Bizim için söz konusu olan "İnsan Hakları", ölüleri için ağlayan, yaralılarını tedavi etmeye çalışan, kayıplarını bekleyen Ortadoğulu aileler için neden söz konusu değil? şeklinde sorular sormakta, arkasında da General de Gaulle, İslam Konferansı Teşkilatı Genel Sekreteri Habib Şatti ve UNESCO'nun Genel Direktörü M. Amadou Mahtar'ın bazı ifadelerine atıflar yaparak şöyle demektedir: "21. yüzyılda yeni dini çatışmaların olmamasını istiyoruz. Bunun için farklı kültürler, dinler ve halklar arasında diyalogun kurulması zaruri bir ihtiyaçtır."

"Geçmişin Öğretileri" başlığını taşıyan birinci bölümünde yazar, 13. yıldan itibaren Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında gelişen ilişkiler hakkında bazı değerlendirmeler yapmaktadır. Ayrıca yazar, bu bölümde İslam'ın Hıristiyanlığa bakışını Kur'an'ın 4. sûresinin 171-172, 112. sûresinin 1-4, 29. sûresinin 46, 2. sûresinin 62, 3. sûresinin 114, 5. sûresinin 82 ve 48. ayetlerine yer vererek ortaya koymaya çalışmaktadır. 8. yüzyıldan itibaren Batı'da modern vakanüvislerin büyük çoğunlunun hep bir ağızdan, bazen açıkça bazen de zımnen, Hıristiyanlığa zulmeden bir İslam imajı propagandası yaptığını belirten yazar, bütün olumsuzluklara rağmen Müslümanlarla Hıristiyanların ilişkilerinin gelişmesine yönelik önemli çabaların olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre dinlerarası diyalog bağlamında 12. yüzyılda en meşhur ve dikkat çekici örnek François d'Assise ile Mısır sultanı Melik el-Kamil arasında gerçekleşmiştir. Yazar, ayrıca Roger Bacon, Raymond Lulle, Voltaire, Mozart, Bonaparte, Napolyon, Goethe, Victor Hugo ve Lamertine gibi batılı filozof ve şairlerin İslam hakkındaki olumlu bakışlarına yer vermekte, İslam hakkındaki bilgisizlik ve ona karşı yapılan yanlışlıklara rağmen son yarım yüzyılda Kilise ve İslam arasında yeni bir anlayışın ortaya çıkması ve sonuçlarını göstermeye başlamasının mutluluk verici olduğunu ifade etmektedir.

"Yeni Perspektifler" başlığını taşıyan ikinci bölümde yazar, II. Vatikan konsilince kabul edilen önemli iki metin üzerinde durmaktadır. Bunlardan *Lumen Gentium* adını taşıyan birinci metin 5'e karşı 2151 oyla kabul edilmiş ve 24 Kasım

1964 tarihinde Papa tarafından resmen ilan edilmiştir. Bu metinde yer alan şu ifadeler dikkat çekicidir: "Kurtuluş Tasarısı, Yaratıcıyı tanıyan herkesi eşit bir şekilde ve öncelikli olarak da İbrahim'in inancına bağlı olan ve son gün insanları yargılayacak hakim olan merhametli Yaratıcıya bizimle birlikte inanan ve ibadet eden Müslümanları içine almaktadır." Din bilgileri toplantısına ait İslam'la ilişkileri hatırlatan diğer metin ise, Hıristiyanlık dışı dinler hakkında gerçekleştirilmiş olan *Nostra Aetate* isimli deklarasyondur. 15 Ekim 1965 tarihinde yapılan oylamada 242'ye karşı 1763 oyla kabul edilmiş ve Papa tarafından 28 Ekim 1965'te resmen ilan edilmiş olan bu deklarasyonda yer alan bazı ifadeler şöyledir: "Kilise; yaşayan, varlığı devam eden, merhametli, her şeye gücü yeten, göğün ve yerin yaratıcısı, insanlara hitap eden tek Tanrı'ya inanan ve ibadet eden Müslümanlara saygıyla bakmaktadır. Onlar İbrahim'in Tanrı'ya boyun eğdiği gibi tüm içtenlikleriyle Tanrı'nın emirlerine boyun eğmeye çalışmaktadırlar, öyle ki, İslam inancı büyük bir memnuniyetle İbrahim'e referansta bulunur..."

Karşılıklı olarak Müslüman ve Hıristiyanlar arasında bazı ön yargıların bulunduğu ancak bunun Kur'an ve İncil'den kaynaklanmadığını ifade eden yazar, ayrıca dinlerarası diyaloga özellikle de İslam ve Hıristiyan diyaloguna çağırın bazı örneklerle yer vermektedir. Bu bağlamda Muhammed Talbi ve Abdülvahab Bouhdiba gibi akademisyenlerin açıklamalarının yanı sıra İslam Konferansı Teşkilatı Genel Sekreteri M. Hamid el Ğabid'in Körfez Savaşı'nın hemen akabinde II. Jean Poul'e yazdığı mektuba ve Kardinal Arinze'nin bu mektuba cevaben yaptığı mesaja da dikkat çekmektedir. Yine bu bölümde yazar, bazı Hıristiyanların İslam'da kadına değer verilmediği gibi bir anlayışa sahip olduklarını ancak bunun doğru olmadığını ifade etmektedir.

"Uluslararası bağlam" adını taşıyan üçüncü bölümde yazar, körfez savaşı ve özellikle de Kudüs üzerinde durmaktadır. Körfez savaşının iyi sonuçlar vermediğini, açlık ve sefalet getirdiğini ifade eden yazar, Fransa'nın onbinlerce kurban verilmeden krize nasıl bir çözüm bulunabileceği konusunda Avrupalı ve Arap müttefikleriyle çalışarak bağımsız bir pozisyon benimsediğine yer vermektedir. Yazara göre bu savaşın birçok sorunu çözdüğü ve rezervler yarattığı, savaşı isteyenlerin yaydığı bir söylentidir. Büyük güçler, bu savaşta ahlaki, işlerine geldiği gibi kullanmış ve uluslararası ahlak bu savaşta istiyormuş gibi bir hava oluşturmuşlardır. Ayrıca yazar, İslam Konferansı Teşkilatı, Papa II. Jean Paul ve Katolik önderlerin barış çabalarına yer vermektedir.

Kudüs'ün bütün ilahi dinler tarafında kutsal sayıldığını ifade eden yazar, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin birçok kez Kudüs'ün statüsünü değiştirmek için İsrail Devleti tarafından alınan kararları en sert ifadelerle eleştirdiği bu ve benzeri olumlu gelişmelerin, Jean Halperin'i şunları söylemeye teşvik ettiğine yer

vermektedir: “Nihai olarak Kudüs için cesaretle ve gerçek inançla iyice düşünülmüş yepyeni çözümlere teşebbüs etmek gerekecektir”. Yine yazarın ifadesine göre İsrail hükümeti tarafından alınan tek yanlı kararlar bunun tam tersi gelişmelerin olduğunu görmemek imkansızdır. Öyle ki bu kararları sadece bu şehirde yaşayan Hıristiyan ve Müslümanlar değil, Birleşmiş Milletler Teşkilatı’na bağlı hemen hemen bütün devletler reddetmektedirler. Ayrıca yazar, Kudüs’ün statüsünün değiştirilmesi ile ilgili Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin çabalarının yanı sıra Martin Buber ve Profesör Leibovitz gibi akademisyenlerin de çalışmalarına atıflarda bulunmaktadır.

“Kültürlerin tanışması” ismini taşıyan dördüncü bölümde yazar, özellikle son bir asırda Avrupa’da ve Amerika’da çok sayıda araştırmacının İslam dünyası ile ilgilendiğini ifade etmektedir. Ona göre Blachere, Massignon, Luis Gadret, Levy-Provençal’dan sonra Jacques Berque, Andre Miquel, François Burgea, Bruno Etine ve diğer birçok araştırmacı dünün ve günümüzün İslam medeniyetiyle ilgili değerli çalışmalar yayınlamışlardır. Yazar, Avrupalıların İslam medeniyet ve ilim adamlarını yeterince tanımadıklarına yer vererek, İslam dünyasının yetiştirdiği önemli âlimlerden sadece bir kaçını tanıyarak, İbn Sina, Gazali, İbn Arabi ve İbn Haldun hakkında kısaca bilgi vermektedir. Daha sonra yazar, reform hareketlerine değinerek, 20. yüzyılın sonunda Arap dünyası ve Avrupa arasındaki politik ve kültürel ilişkilerin gelişmesinin Yakındoğu’da ve Mağrib’de entelektüel ve dini bir yenilenmenin ortaya çıkmasına katkıda bulunduğunu ifade etmektedir. Reformizmin öncülleri arasında Halil Cibran, Mikail Nuaymeh, Cemaleddin Efgani, Reşid Rıza ve Muhammed Abduh’u sayan yazar, özellikle de Seyyid Ahmed Han, Muhammed İkbal, Emir Abdulkadir ve Abdülhamid b. Badis’in faaliyetlerine dikkat çekmektedir.

“İncil’den Kur’an’a” ismini taşıyan eserin beşinci ve son bölümünde yazar, Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanların Allah’ın kainatı yarattığına, insanlara konuştuğuna, O’nun İbrahimî üç dine ait ortak değerlerin kaynağı olduğuna, Son Güne ve yeniden O’na döndürüleceğimize inandıklarına yer vermektedir. İlah ve peygamber konusunda bunlar arasında var olan temel farklılıklara da dikkat çeken yazar, Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında temel ayrılığın Mesih’e ve Kur’an’a yaklaşımlarında ortaya çıktığını ifade etmektedir. Yazara göre Müslümanlar için İsa’nın peygamberler arasında önemli ve seçkin bir yeri vardır, fakat o “Allah’ın oğlu” değildir. Kur’an birçok ayette onun doğumundan, görevinden ve kutsallığından bahseder. Kur’an’da geçen ilgili ayetlere yer verdikten sonra Hz. Muhammed’in Müslümanların kalbindeki sevgili, ilahi kelam’ın taşıyıcısı, İslam’a bağlılık ve sadakat yolu üzerinde bir model olduğunu ifade eden yazar, 33. sürenin 45-47, 7. sürenin 2. ve 18. sürenin 110. ayetlerini zikrederek şu ifadelerle yer vermektedir “Kilise nasıl bu metinlerin karşısında yer alabilir? İnançına bağlı bir Hıristiyan

Kur’an’a ve Peygamber Muhammed’e karşı olamaz, tıpkı bir Müslüman’ın Me-sih’in sırrına karşı olmadığı gibi.”

Kısaca içeriğinden söz ettiğimiz Michel Lelong’un *İslâm’la Yüzleşen Batı* adlı eseri, Müslümanlarla Hıristiyanların bir takım ortak noktalarda buluşabileceklerini ortaya koyan önemli bir eserdir. Bu eserde batının İslam dünyasına karşı önyargılarına yer verildiği gibi onların bu önyargılardan kurtulmaları gerektiği de ifade edilmektedir. Bu eser, her akademisyenin, ayrıca 21. yüzyılda küçülen dünyada bütün insanların bir arada yaşayabileceğini düşünen herkesin istifade edebileceği güzel bir eserdir.

Ebeveyn-i Resul Risaleleri,

Mustafa Akçay, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2005, 309 sayfa

*Halil İbrahim BULUT**

Müminlerin kalbinde Hz. Peygamber’e karşı derin bir muhabbet, saygı ve minnet duygusu vardır ve böyle olması da imanlarının tabii bir sonucudur. Allah Resulü’ne sevgi ve hürmet göstermek imanın ölçüsü ve bağışlanmanın en önemli vesilelerinden biri kabul edilmiştir. Bu husus, Hz. Peygamber’in “*Sizden biriniz beni çocuklarından, anne ve babasından ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe tam iman etmiş olamaz.*” (Buhârî, “İmân”, 8; Müslim, “İmân”, 70) ifadeleriyle ortaya konulmuştur. İnananların Allah Resulü’ne karşı bu sevgi, saygı ve vefaları, O’nun ailesini ve soyunu sevmelerine, onlara karşı iyi duygular beslemelerine, saygılı ifadeler kullanmalarına ve onları hayırla anmalarına vesile olmuştur. Bu durum bir bakıma İslam’ın anne-babaya ve genel anlamda büyüklere saygılı davranmayı emretmesiyle de yakından alakalıdır. Bununla birlikte Allah’a isyanın söz konusu olduğu durumlarda, ataların batıl inanç ve geleneklerine bağlı kalmaya, onlara itaat etmeye de İslam dini asla izin vermemiştir.

Anne-babaya saygıyı emreden ancak küfür ve isyanın olduğu bir yerde bunu gerekli görmeyen İslam’ın bu anlayışı, Hz. Peygamber’in ebeveyni hakkında inananların nasıl bir tavır alması gerektiği hususunda tartışmalara sebebiyet vermiştir. Zira Hz. Peygamber’in anne ve babası İslamiyet’in zuhurundan önce vefat etmiştir. Tabii olarak onlar, İslamiyet’e ve Hz. Peygamber’in tebliğine muhatap olmamışlardır. İçinde yaşadıkları toplumun dini inanış ve anlayışı üzere hayatlarını devam ettirdikleri ve bu dini inanç üzere öldükleri akla gelmektedir. Bu noktada özelde Hz. Peygamber’in anne-babasının, genelde bütün atalarının dini

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

durumlarının keyfiyeti ile Müslümanların onlara karşı nasıl davranmaları gerektiği hususu bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Müslümanların Hz. Peygamber'e karşı olan sevgi ve saygılarından dolayı onun anne-babasını sevip yüceltmeleri ya da İslamiyet'ten önce öldükleri için onları küfürle itham etmeleri ne derece doğrudur? Bununla doğrudan alakalı olarak, bir müminin Hz. Peygamber'in ebeveyninin dini durumları hakkında olumlu veya olumsuz bir kanaate sahip olması ile Allah Resulü'ne derin bağlılığı ve sevgisi arasında nasıl bir ilişki vardır? Elbette bu ve benzeri soruları çoğaltmak mümkündür. İlk dönemden itibaren Müslümanların zihnini meşgul eden bu nevi sorular, Ebeveyni Resul hakkında önemli bir literatürün orta çıkmasına sebep olmuştur. Nitekim pek çok İslam alimi, Hz. Peygamber'in anne ve babasının dini konumunu gündeme getirerek ya müstakil risale ve eserler telif etmişler ya da muhtelif eserlerde yeri geldikçe bu hususa yer vermişlerdir. Böylece tarihi süreç içinde Hz. Peygamber'in anne-babasının dini konumuna ilişkin bir Ebeveyn-i Resul Risaleleri geleneği teşekkül etmiştir. Tanıtımını yaptığımız *Ebeveyn-i Resul Risaleleri* adlı eser, Hz. Peygamber'in anne-babasının dini konumuna ilişkin telif edilen eserleri tanıtmak ve burada ele alınan temel fikir ve görüşleri ortaya koyup genel bir değerlendirmenin yapılmasını amaçlamaktadır.

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Akçay'ın doçentlik çalışması olarak hazırladığı *Ebeveyn-i Resul Risaleleri* adlı bu çalışması; giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Eser, 309 sayfadan oluşmakta ve konuyla alakalı geniş bir bibliyografya sunmaktadır. Yazar, giriş kısmında konunun önemini ve neden böyle bir çalışmaya ihtiyaç olduğunu açıklamış, bilahare kavramsal çerçeveyi ortaya koymuş; konunun İslamî literatürdeki yeri ve tarihî gelişimine ışık tutmuştur. "Hz. Peygamberin Ebeveyninin Dini Konumu" şeklinde isimlendirilen birinci bölümde Ebeveynin dini konumuyla alakalı temel fikirler tasvirî bir metotla ele alınmıştır. Bu bağlamda, Ebeveyni Resulün kurtuluşa erdiğini savunanlar, ehl-i necat olmadıklarını iddia edenler ve bu hususta çekimser kalıp fikir açıklamayanlar şeklinde üç ana görüşe yer verilmiş, bu görüşleri savunanlar ve iddiaları ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde yukarıda zikredilen üç ana görüş taraftarlarının birbirlerine yönelttikleri eleştiriler ve bunlara verilen cevaplar ele alınmıştır. Öncelikle Ebeveyn-i Resulün ehl-i necat olmadığı iddiasına karşı ortaya koyulan deliller detaylı bir şekilde izah edilmiştir. Bu kısımda özellikle hadis rivayetleri değerlendirilmiş, Resulullah'ın anne ve babasının ehl-i necat olduklarını ifade eden yorum ve açıklamalara yer verilmiştir. İslam öncesi dönemde ölenlerin küfür üzere öldüklerini bildiren ve ayrıca ebeveynin dini konumuyla alakalı aleyhte hadis rivayetleri ele alınmış ve bunlardan maksadın Hz. Peygamber'in anne ve babası olmadığı hususu izaha gayret edilmiştir. Bu kısmın ikinci başlığında Ebeveyn-i Resulün ehl-i necat

olduğu iddiasına yönelik eleştirilere yer verilmiştir. Başta Ali el-Kari olmak üzere, ilgili rivayetlerden hareketle ebeveynin necat ehli olmadığını savunanların delilleri açıklanmış ve muhaliflerine yönelttikleri itirazlar incelenmiştir. Ayrıca konuyla alakalı mevzu rivayetlere de yer verilmiş, bunların değerlendirilmesi yapılmıştır.

Eserin son bölümünde Ebeveyn-i Resul konusunda kaleme alınmış risaleler/ eserler tanıtılmış, meşhur bazı eserlerin içerikleriyle alakalı detaylı bilgiler verilmiştir. Burada Ebeveyn-i Resul hakkında kaleme alınan risalelerin genel özelliklerine vurgu yapılmış, bilahare bu konuda yazılmış pek çok önemli risalenin tanıtımı yapılmıştır. Özellikle Suyûtî'nin (ö.911/1505) *Mesâlikü'l-hünefâ fî Valideyi'l-Mustafa, el-Mekâmetü's-sündisiyye fî'n-nisbeti'l-Mustafaviyye, ed-Derecü'l-munife fî âbâi's-şerife* gibi önemli risaleleri tanıtılmıştır. Müellif, olabildiğince tarafsız bir gözle meseleyi tahlil etmeye, lehte risalelerin yanı sıra farklı bakış açılarını da dile getiren risalelere ve görüşlere de yer yermeye çalışmış, eserinde bunlardan azami derecede faydalanmıştır. Örneğin Ali el-Kari'nin (ö.1014/1605) *Edilletü'l-mu'takadi Ebi Hanife fî ebeveyi'r-Resûl* adlı risalesi dikkat çekmektedir. Yazar bu bölümde on beş risalenin içeriği hakkında bilgi vermiş; bunların özelliklerini ve orijinal yönlerini izah etmiştir. Ayrıca müellif, konuyla alakalı risaleleri; Arapça, Osmanlıca, İsimleri tespit edilemeyen ve müellifleri bilinmeyen Ebeveyn-i Resul Risaleleri şeklinde tasnif etmiş ve böylece sonraki araştırmacılara çok önemli malzemeler sunmuştur.

Yazar, çalışmasını genel bir değerlendirme ve sonuç kısmıyla tamamlamıştır. Yazara göre, Ebeveyn-i Resul konusunda eser veren İslam alimlerinin hemen hepsi meseleyi ilgili rivayetler üzerinden tartıştıkları için esnek davranmamışlardır (s.265). Bu konuda eser yazan alimlerin bir ikisi hariç hemen hepsinin muhaddis ve mutasavvif olmaları konunun rivayetler çerçevesinde tartışılmasına sebebiyet vermiş, sonuçta benzer argümanlar dile getirilmiştir. Yazar, konuyla alakalı olarak sunulan rivayetlerin sıhhati konusunda bazı sıkıntıların olduğunu belirtmiştir. Taraftarlarca ileri sürülen naslar göz önüne alındığında konuya ilişkin rivayetlerin delaletlerinin zannî, hadis ve diğer rivayetlerin çoğunun ise sübut ve delalet açısından zaafı taşıdığı açıkça görülmektedir. Bu itibarla ilgili rivayetler üzerinden yapılan tartışmalar polemik konusu olarak çözümsüz kalmıştır. Aslında kesin tarihi bulgular ve naslar olmadığı takdirde bireylerin dinî inançlarını belirlemek hemen hemen imkansız gibidir. Eldeki zannî delillerle varılabilecek kanaat de zann-ı galipten öte bir anlam ifade etmeyecektir.

Değerlendirme kısmında müellif, Ebeveyn-i Resul'ün diriltip iman etmeleri ve tekrar kabirlerine girmeleri, Hz. Peygamber'in soyunun temiz ve seçilmiş insanlardan olmaları, atalarının nikahlı evliliklerle dünyaya gelmiş olması gibi rivayetleri değerlendirmiş ve kendi kanaatlerini –sıra aralarında da olsa- açıklamıştır. Yazar,

Hız. Peygamber'in anne-babasının Mekke toplumunda yaşayan Haniflerden olması ihtimali üzerinde durarak kendi kanaatini şöyle ifade etmektedir: "Ebeveynin müşrik olduğuna dair tarihi belgeler dahil kesin delillerin bulunmayışı; Mekke toplumunda tarihen Haniflerin mevcudiyeti; isimlerinin Amine ve Abdullah olması, kendilerinin mümin olduklarını gösterecek şekilde onlara bazı şiirler nispet edilmesi.. gibi hususlar Ebeveynin Haniflerden olduğu ihtimalini güçlendirmektedir." (s.287-288).

Sonuç olarak, Ebeveyn-i Resul konusu tek boyutlu bir mesele olmaktan ziyade, kompleks bir özellik arz etmektedir. Meseleye derinlemesine nüfuz edildiğinde meselenin iman konusu olması itibarıyla akaid ve kelamla, temel delillerin ayet ve hadisler olması açısından tefsir ve hadis ilimleriyle, tarihi bir mesele olduğu için İslam Tarihiyle, ayrıca ahlak, ferdi ve sosyal psikolojiyle ilişkisi bulunduğu anlaşılmaktadır. Yazarın bütün bu hususları dikkate alarak meseleyi olabildiğince net bir şekilde ortaya koyduğu söylenebilir. Diğer taraftan müellifin ilk iki kısımda kendisini olabildiğince geri planda tutup meseleyi tasviri bir metotla ortaya koyma gayreti içinde olduğu görülmektedir. Aslında o, bunu yaparken haklı ve tutarlı davranmıştır. Zira tarihi süreç ve tartışmalar bilinmeden doğru bir değerlendirmenin yapılabilmesi güçtür. Yazar nihai görüşünü açıklarken sadece naslardan ve tarihi rivayetlerden faydalanmamış, daha ziyade delillerin hepsini ihata eden dinî, ahlakî ve sosyal bir bakış ortaya koymuştur. Asrı saadet de dahil olmak üzere hemen hemen her dönemde Müslüman alimlerin zihnini meşgul eden bu hususun bir akademik çalışma olarak ortaya konulması, uzun gayretler sonucunda konuyla alakalı hemen hemen bütün yazma risalelere ulaşılması, lehte ve aleyhte olanların delillerine aynı derecede yer verilmesi ve nihayetinde genel bir değerlendirme yaparak bu meseleye açıklık kazandırılması elimizdeki bu çalışmanın ehemmiyetini artırmaktadır. Ebeveyn-i Resul konusunda ülkemizde bir ilk olan bu çalışmanın önemli bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz.

Ceza Hükümleri Açısından Tevrat ve Kur'an

Adil Öksüz, Yeni Akademi Yayınları, 2006, 288 sayfa

*İhsan KAHVECİ**

Üniversitelerde yüksek lisans ve doktora tezi olarak hazırlanan bilimsel çalışmalara kolayca ulaşılması ve onlardan yaygın olarak istifade edilmesinin en pratik yollarından biri şüphesiz bu çalışmaların basılıp yayımlanmasıdır. Ülkemizde bu yöndeki neşriyatın günbegün artması da sevindirici bir gelişmedir. Dr. Adil Ök-

süz'ün SAÜ. S.B.E. Tefsir Bilim Dalı'nda doktora tezi olarak hazırladığı ilmi bir araştırma Ceza Hükümleri Açısından Tevrat ve Kur'an adıyla kitaplaştırılarak ilim dünyasına kazandırılmıştır. Öksüz çalışmasında akademik çevrelerde fazla işlenmemiş bir konuyu ele alarak elde mevcut Tevrat ile Kur'an-ı Kerim'i, ihtiva ettikleri ceza hükümleri bakımından mukayeseli bir incelemeye tabi tutmuştur.

Eser, bu alana ilgisi ve yakınlığı ile tanınan ve çalışmaya nezaret eden Prof. Dr. Suat Yıldırım'ın takdimini müteakip yazarın önsözü ve giriş kısmı ile üç bölümden oluşmakta, sonuç ve bibliyografya ile sonlandırılmaktadır.

Takdiminde Suat Yıldırım Tevrat ile Kur'an arasında ahkâm açısından hatırı sayılır derecede paralellikler bulunduğunu, aynı şeyin İncil için söylenemeyeceğini vurgular. Araştırmacının mukayeseli ahkâm gibi bakir bir alana girdiğini belirttikten sonra takip edilen metod, kullanılan kaynaklar ve araştırmanın önemine ilişkin kısa değerlendirmelerde bulunur. İncil'in Tevrat'ı neshetmeyip Tevrat'ın Hristiyanlar için halen yürürlükte olduğundan ve onun Kur'an'a göre daha sert hükümler taşımasından hareketle kendini Hristiyan ya da Yahudi kabul eden oryantalistlerin ahkâm konusunda İslâm'ı itham etme hakları bulunmadığını ifade eder. (s. 11-17)

Önsözde yazar Öksüz, Kur'an'ın Yahudilere karşı tavrının asıl hedefinin kişilerden ziyade bir zihniyet yani her türlü yozlaşmış inanç ve eylem olduğuna vurgu yapar. (s. 20-21)

Giriş kısmında araştırma için seçilen konunun önemi, sınırlandırılması, takip edilen metod ve kaynaklardan bahsedilir. Yazar Öksüz, yaşadığımız iletişim çağında din müntesipleri arasındaki diyalog ve dinler arası ortak noktaların karşılaştırılmalı olarak ele alınmasının önemine, akademik çevrelerde bu konulara ilişkin çalışmalarda boşluklar olduğuna işaret ederek bugün elde mevcut Tevrat ile Kur'an-ı Kerim'in bu çerçevede karşılaştırılmasının gereğini belirtmektedir. Böylece cezalarla ilgili hususlarda İslâm dinine yönelik eleştirilerin ne denli haksız olduğu da ortaya çıkmış olacaktır. (s. 23) Yahudilik ve İslâm'daki hükümler karşılaştırılırken şu bakış açısı esas alınmıştır: İlahi dinlerde tevhid, nübüvvet, ahiret ve ibadet gibi değişmeyen esaslar vardır. Kur'an bunları genişleterek yeniden yürürlüğe koymuştur. Kur'an'ın onaylamasından geçmeden hiçbir kitap ve peygamberin hak iddiası onaylanmaz. Bir başka deyişle önceki kitapların son tasdik mercii Hz. Peygamber ve Kur'an'dır. (s. 25)

Yazar Giriş bölümünde ele aldığı konuyu ceza içerikli Tevrat ve Kur'an hükümleri ile sınırlı tuttuğunu, bu iki kitabın ihtiva ettiği bütün ahkâma şâmil olmadığını belirtir. Bununla birlikte Öksüz, konunun sınırlandırılması başlığı altında Tevrat ile Yahudilerce "Torah" tabir olunan Kutsal Kitab'ın ilk beş kitabını oluşturu-

* Arş.Gör.Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

ran kısmı kasdettiğini, çalışmasında da Tevratla ilgili olarak bu bölümü esas aldığını kaydeder. Bununla birlikte bazen teyit sadedinde Peygamberler (Nevîm), Kitaplar (Ketuvîm) gibi diğer Yahudi kutsal kitaplarına da atıflarda bulunur. Binaenaleyh takdimde de belirtildiği gibi (s. 14) bu çalışmada Tevrat, bazen Eski Ahid'in ilk beş kitabı, bazen de tamamı için kullanılmıştır. Yanılığa düşmemek için bunun dikkate alınması gerekmektedir. Ancak burada Tevrat'ı Eski Ahid'in tamamı için kullanırken, bunun tersinin de her zaman geçerli olduğunu kabul etmek, yani Eski Ahit denildiğinde bununla onun sadece bir bölümünü teşkil eden Tevrat'ı kastetmek (s. 26) doğru olmasa gerektir. Diğer taraftan Kur'an'la ilgili olarak cezai ahkâma ilişkin bütün ayetlerin araştırmada kapsama dahil edildiği belirtilir.

Yine Giriş'te araştırmanın metodunu ortaya koyarken yazar, araştırmada kullanılan usûl ve yöntemler yerine araştırmanın planını vermeyi yeğlemiştir. Halbuki plan değil, planı işlerken takip edilen usûlün belirtilmesi beklenirdi. Önsözde belirtilen hususlar burada biraz daha geniş olarak zikredilir. Bu arada bazı metodik hususlara da değinilir. Kur'an parçalarına ayet, Tevrat metinlerine "pasaj" denmesi, kaynaklara müracaatta kronolojik sıralamaya uyulması buna örnek olarak verilebilir. (s. 27)

Araştırmanın kaynaklarına gelince, hem Müslümanların hem de Yahudilerin kendilerince muteber olan kaynakları kullanılır. Araştırmada Tevrat'ın Türkçe, Arapça ve İngilizce tercümelerinden yararlanılmıştır. Bu arada yararlanılan ve özelliklerine de değinilen Tevrat tefsirleri şunlardır: "Pentateuch With Rashi's Commentary", "The Sancino Chumash", "The Pentateuch", "The Code of Maimonides", "Talmud", "The JPS (Jewish Publication Society) Torah Commentary". Ayrıca bu eserlere "Encyclopedia of Judaica" gibi İngilizce, "Yahudilik Ansiklopedisi" gibi Türkçe, "Kâmûsu'l-Kitâbi'l-Mukaddes" gibi Arapça eserleri de ekleyebiliriz. Araştırmacı takdimde de belirtildiği gibi İbranice kaynakları kullanmamanın getirdiği dezavantajları büyük bir kısmı İngilizce olan yukarıdaki eserlerle telafi etmeye çalışmıştır. (s. 27-31)

Kur'anla ilgili kaynaklara gelince bunlar hadis, tefsir, fıkıh ve lügate dair eserlerin en muteber olanlarından oluşmaktadır ki yazar bunun ayrıntılı bir listesini de vermektedir. (s. 31-32)

Birinci bölüm Tevrat ve Kur'an Tarihi ile İlgili Genel Bilgiler başlığını taşımakta olup Tevrat Tarihi ve Kur'an Tarihi ile bu ikisinin karşılaştırıldığı Değerlendirme kısımlarından oluşur. İşaret edilen kısımlara dair genel bilgilerin verildiği bu bölümde öncelikle Tevrat Tarihi: "Tevrat" kelimesinin kapsam ve muhtevası, etimolojik tahlili, nüzûlü, gönderildiği toplum, vahyedilişi, kaydedilişi, çoğaltılması

ve günümüze intikali yönlerinden ele alınır. Görüldüğü kadarıyla Tevrat ile Eski Ahid'in kapsam ve muhteva ilişkisi biraz karmaşık bir yapı arz etmektedir. Zira gerçekte Tevrat, Eski Ahid'in sadece bir bölümünü, Eski Ahit ise Yahudi kitaplarının toplamını ifade ettiği halde gerek ülkemizde gerekse Yahudi kaynaklarında Tevrat kelimesi Eski Ahid'in ihtiva ettiği ilk beş kitap yanında diğer kitapları yani Eski Ahid'in bütününe ifade etmek için de kullanılmaktadır. Yazar da çalışmasında Tevrat ile onun bu ikinci kullanımındaki anlamını kastettiğini belirtir. (s. 33-34) Kur'an-ı Kerim'de kullanılan Tevrat kelimesinin de bu muhtevada olduğunu ima eden yazarın (s. 34) Kur'an'da geçen Tevrat kelimesinin muhtevasına dair başka bir değerlendirmede bulunmaması dikkat çekicidir.

"Torah" ve "Tevrat" kelimelerinin Yahudilikte Hz. Musa'ya vahyedildiğine inanılan "kitab"a isim verildiğini belirten yazar "ToRaH"ın manalarına değinir. Ayrıca bir sonraki alt başlık olan kelimenin etimolojik tahlilinde belirtebileceği kelimenin etimolojisine dair bazı bilgilere de burada yer verir. (s. 35)

Tevrat kelimesinin etimolojisinde kelimenin Arap dilinde elif ve yâ'lı olmak üzere iki şekilde yazıldığına işaret edilir. Ancak bu iki şekil farkını belirtirken bunun telaffuzda da bir fark oluşturduğunun ima edilmesi, yani yâ'lı olanının "Tevriye" şeklinde okunmasının mümkün görülmesi bize isabetli görünmemektedir. Dolayısıyla yâ'lı yazılmış olanın "gizlemek" manasına gelen "Tevriye" şeklinde telaffuz edilmesi doğru değildir. Doğru olan elif veya yâ'lı olsun, kelimenin "Tevrât" şeklinde telaffuz edilmesidir. Burada ayrıca kelimenin aslı konusundaki ihtilaflara işaret edilir. Buna göre bazı bilginler "Tevrat" kelimesine Arapça bir asıl bulma gayreti içerisine girerken bazıları da kelimenin Arapça olmadığını dolayısıyla buna Arapça bir asıl aramanın beyhude olduğunu ifade eder. Bu arada Tevrat kelimesine onu Arapça kökenli kabul eden Müslüman bilginlerce yüklenen kök anlam (ziya, nur) ile yabancı araştırmacıların ToRaH kelimesine yüklediği anlam (eğitim, öğretim, doktrin) arasında bir ilginin bulunmaması dikkat çekicidir. (s. 35-37)

Yazar Tevrat'ın nüzûlü başlığı altında onun vahiy kaynaklı olup olmadığı konusunu ele alır ve bu konuda Yahudi kaynakların çelişkili bilgiler verdiğine işaret eder. Bunlardan bir kısmı mevcut Tevrat'ın Rab Yahve tarafından, kelime kelime Hz. Musa'ya indirildiğini iddia ederken diğer bir kısmı bunu reddetmektedir. (s. 38) Bununla birlikte Yahudilere göre bugünkü Tevrat, Rab Yahve tarafından, kelime kelime Hz. Musa'ya vahyedilmiştir. Nitekim bu, Maimonides'te "Torah gökten vahyedilmiştir" şeklinde inanç esası olmuştur. (s. 39-40) Yazar ayrıca Müslüman (Rahmetullah el-Hindî) ve Yahudî (Sigmund Freud) bilginlerin mevcut Tevrat'ın tahrif edildiğine dair görüşlerine de işaret eder. (s. 41-42)

Tevrat'ın indiği toplum başlığı altında Tevrat'ın hangi topluma gönderildiğini ele alan yazar Müslümanların Tevrat'ın belli bir topluluğa ve belli bir ırka yani İsrailoğullarına gönderildiğini kabul ettiklerini ancak Yahudilerin bunu kendi ırkları için bir üstünlük vesilesi yaptıklarını belirtmektedir. (s. 42-45)

Tevrat'ın vahyediliş keyfiyetini Tevrat'ın Vahyedilişi başlığı altında konu edinen yazar, konu hakkında Yahudi kaynaklarının çelişkili bilgileri ihtiva ettiğini ve Rabbiler arasında bunun tartışmalı olduğunu kaydeder. Buna göre bir grup Rabbi, Tevrat'ın bir defada, diğer bir grup ise onun çeşitli zamanlarda parça parça vahyedildiğini ileri sürmüştür. (s. 45-46)

Tevrat'ın kayda geçirilmesine ilişkin olarak bunun Kur'an'ın kayda geçirilmesi gibi bir işleme tabi tutulduğunu gösteren bir bilgiye sahip olmadığımızı belirten yazar, Hz. Musâ'nın Tevrat'ı yazdığını belirten bazı ifadeler bulunduğuna işaret eder. Ancak en eski İbranice Eski Ahit yazmalarının M.Ö. üçüncü yüzyıla ait Ölü Deniz yazmaları olduğunu da hatırlatır. Neticede Tevrat'ın muayyen bir dönemde ve bir tek kişi tarafından değil, farklı dönemlerde çeşitli yazarlar tarafından bazı müdahalelerde bulunularak derlendiği, dolayısıyla bunun Hz. Musa'ya nispet edilemeyeceği ifade edilir. (s. 49-52)

Tevrat'ın çoğaltılması meselesinde Eski Ahit kapsamındaki kitapların sağlam bir mesnedi bulunmadığını, Hz. Musa'ya nispet edilen kitapların esasen on asrı aşkın bir sürede meçhul bir kısım müelliflerce yazıldığını belirten yazar, Eski Ahid'in tarihi hakkında ilim adamlarının tespitlerinden hareketle ayrıntılı bilgiler sunar. Buna göre Milattan önce III. Asra doğru Eski Ahit'in en az üç ayrı metni bulunmaktadır. Bu kitapların yazıldıkları zaman ile yazarlar hakkında hem Yahudilerin hem de Hristiyanların ellerinde hiçbir güvenilir belge ve kaynak yoktur. (s. 53-55)

Tevrat'ın günümüze ulaşmasını da ele alan yazar Eski Ahit metinlerinin tedvininin milattan bin yıl önce başlayıp milattan sonra ancak birinci asırda sona erdiğini belirtir. Eski Ahid'in bilinen en eski nüshası M.Ö. 283-282 yıllarında yapılan Yunanca tercümedir. Bu tercüme esas teşkil eden İbranice nüsha ise elde mevcut değildir. Bugün Yahudilerin elinde bulunan ve Hz. Musa'ya nispet edilen en eski Tevrat yazmaları bile, Yunanca'ya tercümesinin yapıldığı tarihten takriben bin yıl sonrasına aittir. (s. 56-57)

Yazar Öksüz, birinci bölümün ikinci kısmında Kur'an tarihi hakkında genel bilgiler verir. Öncelikle Kur'an-ı Kerim'in isimleri, Kur'an ve Kitap isimlerinin ima ettiği anlamlar, diğer kitaplar karşısındaki konumu, Kur'an'ın tabiatı ve niteliklerine değinir. (s. 58-61) Ardından Kur'an'ın nüzûlü başlığı altında Kur'an'ın indirilişini ifade etmek için "nüzûl", "inzâl" ve "tenzîl" kelimelerinin kullanılmasının

onun vahiy kaynaklı olduğuna işaret teşkil edeceğini belirtir. Yine burada üç iniş tarzı şeklinde sunulan Kur'an'ın iniş merhalelerinden söz edilir ve bunun alimlerin ekserisinin ittifakını haiz olduğu bildirilir. Ne var ki bu ittifak bilgisinin aktarıldığı kaynakta (194. dipnot) yazarın kaydettiği üç tenezzülâtın ilki olan Kur'an'ın "Levhi Mahfûza İndiriliş" merhalesinden bahsedilmez; sadece diğer iki merhale zikredilir. (s. 61-64)

Ardından diğer kitapların aksine Kur'an'ın parça parça indirilmesi ve bunun hikmetleri Kur'an'ın i'câzıyla da ilişkilendirilerek ele alınır. (s. 64-70) Kur'an'ın indiği toplum başlığı altında Eski Ahid'in yalnızca İsrailoğullarına hitabetmesine karşı Kur'an'ın gönderildiği hedef kitlenin bütün insanlık olduğu ayet ve hadislerden hareketle ortaya konulur. Bununla birlikte Mezmurlar ve Tevrat'tan da bunu teyid eden ibareler yorumlanarak aktarılır. (s.70-76)

Kur'an'ın vahyedilişi alt başlığına geçen yazar bunu da ayrıca üç özel başlıkta ele alır. Bunların ilki olan vahyin mahiyetinde usulcülere göre, Allah inancı taşıyan dinlerde, Yahudi ve Hristiyanlar nezdinde vahiy anlayışına temas edilir. İkincisi vahiy özel başlığını taşır. Burada vasıtasız vahiy, vahyin mantığının müsbet bilimleriyle mukayese edilemeyeceği hususuna, müsteşriklerin Kur'an'ın vahiyyle olan ilişkisine dair görüşlerine temas edilir ve onların Kur'an'a karşı güttükleri düşmanca tavra dikkat çekilir. (s. 78-80) Üçüncü özel başlık vahyin alınışı olarak belirlenir. Şûrâ 51. ayete atıfla Allah'ın Peygamberlerine olan vahyinin üç tarzda olduğu, Kur'an vahyinin ise üçüncü kısımda belirtilen melek Cebrail vasıtasıyla alındığına vurgu yapılır. Burada ayrıca Cebrail'in vahiy getirirken Hz. Peygamber'e geliş biçimi, vahyin başlangıcı, vahyi tecrübe ederken Hz. Peygamber'in fiziki ve ruhsal durumuna da bir kısım yanlış yaklaşımlara cevap verilerek temas edilir. (s. 80-85) Diğer taraftan Hz. Peygamber'e Kur'an vahyinin günün her saatinde gelebildiğinin söylenerek buna uyku halinin de dahil edilmesi (s 85) bir başka yerde kaydedilen hiçbir Kur'an vahyinin uykuda alınmadığı tespitiyle (s. 81) çelişmektedir.

Yazar Kur'an'ın kayda geçirilmesi çerçevesinde Kur'an'ın korunmasını söz konusu etmiştir. Kur'an'ın kayda geçirilmesinin diğer semavi kitaplara nazaran Kur'an'ın ayırıcı bir vasfı olduğuna işaret eden yazar, bunun Hz. Peygamber döneminde gerçekleştirildiğini vurgular. Burada Kur'an'ın üç alt başlıkta yani vahiyyle, yazıya geçirilerek ve ezberlenerek korunduğu belirtilir. (s. 86-90) Kanaatimizce göre birinci alt başlığa gerek yoktur, zira orada Allah'ın Kur'an'ı koruma vaadi vardır. Bu vaat de diğer iki şekilde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu vaat bir koruma metodu değil, koruma yöntemlerinin devreye gireceğinin bir garantisidir. Burada ayrıca Kur'an'ın nasıl yazıya geçirildiği ve nasıl ezberlendiği genişçe izah edilir.

Yazar Öksüz daha sonra Kur'an'ın Mushaf haline getirilmesini ve ardından da Kur'an'ın çoğaltılması ve günümüze ulaşmasını söz konusu eder. (s. 91-101)

Kur'an tarihine ilişkin bu bilgilerin ardından yazar birinci bölümün Değerlendirme kısmında ise Tevrat ve Kur'an tarihine dair uzunca anlattığı konuları iki sayfada ana hatlarıyla özetler.

Çalışmanın ikinci bölümü Tevrat ve Kur'an'a Göre Ortak Suç Sayılan Fiiller ve Cezası başlığını taşımakta olup üçüncü bölümle birlikte eserin ana konusunu oluşturur. Bu bölüme suç unsuruna yönelik genel yaklaşımla başlanıp suç teşkil eden 10 fiil ve cezası hem Tevrat hem de Kur'an'ın bakış açısından incelenmiş, en son genel bir değerlendirme ile bölüm sonlandırılmıştır.

Bu bölümde yazar öncelikle her iki kitabın suç unsuruna bakışını ele alır ve Tevrat'taki "On Emir" ile Kur'an'da zikredilen büyük günahlar arasındaki benzerliğe işaret eder. Yine Kur'an'ın suçlara daha genel prensipler çerçevesinde yaklaşırken Tevrat'ın daha detaycı bir yaklaşım sergilediğini, Tevrat'ın suç sayıp ceza takdir ettiği fiillerin sayısının Kur'an'a göre daha fazla olduğunu ve Tevrat'ta bu suçlara takdir edilen cezanın daha ağır olduğunu belirtir. (s. 103) Suç sayılan bir fiilin günah olarak nitelendirilip ondan sakınılmasının istenmesi ise iki kitap arasındaki benzer noktalardan biri olarak zikredilir. (s. 105)

Yazar Öksüz ilk olarak Adam Öldürmek suç ve cezasını inceler. Önemine binaen olacak ki esasında plan gereği bu bölümün Adam Öldürmek ana başlığı altında incelenmesi gereken bir konuyu Tevrat'ta Adam Öldürme ve Kur'an'da Adam Öldürme gibi müstakil ana başlıklara ayırarak söz konusu eder. Öncelikle adam öldürmenin her iki kitaba göre de suç kabul edilip büyük günahlardan sayılmasına ve bunu yasaklayan metinlere yer verilir. Ardından Tevrat'ta adam öldürme, yorumcuların kutsal metinlerden yaptıkları istinbata dayanılarak tarif edilir. Buna göre adam öldürme, "haksız yere kanunsuz öldürme fiili" olarak tanımlanır. Binaenaleyh bu tanım, adaleti sağlama maksadıyla veya savaşta öldürme fiillerini kapsamaz. Tevrat'ın bu suça öngördüğü ölüm cezasına rağmen Sözlü Yasa (Talmud) bu cezanın infazını ciddi anlamda zorlaştırmıştır. Belki de bunun bir uzantısı olarak bugün İsrail'de öldürme suçu için idam cezası bulunmamaktadır. (s. 105-108) Ancak bunun bir İsraili'nin diğerini öldürmesi durumunda geçerli olduğunu unutmamak gerekir. Ardından yazar Tevrat'ta kasden öldürme ve cezasını inceler. Burada kasden ve hataen adam öldürmenin birbirinin aynı olmadığı, Maimonides ve Hirsh gibi ünlü Tevrat yorumcularına dayanarak kasden adam öldürmenin cezasına değinilir. Adam öldürmek tabirindeki "adam" sözünün gereksiz olduğu düşünülmemelidir. Çünkü bazı yorumcular bir yetişkin erkeğin hayatı ile kadın ve çocuğun hayatını katillerine verilecek ceza konusunda farklı

değerlendirmektedir. Bununla birlikte Tevrat'tan kadın ve çocukları öldürenlere ölüm cezasının verileceği hükmünü çıkaran yorumcular da yok değildir. (s. 108-110)

Yazar hataen öldürmelere ölüm cezası verilmesi de bunun cezasız kalmayacağını belirtir ve sözlü geleneğin bu konuda da baş kâhine önemli yetkiler verdiğinden söz eder. "Sığınak kent" e gönderilme cezası bu noktada devreye girer. Hataen adam öldürme suçu ve cezası ile ilgili Tevrat cümlelerine ve onlardan çıkarılan hükümlere ayrıntılı olarak değinilir. (s. 114-118) Konuyla ilgisi bakımından Tevrat'ta cinayet şahitliği de ele alınır ve diğer şartlar yanında şahit sayısının en az iki kişi olması, erkek olması ve bizzat tanıklık etmenin gerekliliği ifade edilir. Kadınların ve yazılı belgelerin şahitliği ise geçerli değildir. (s. 118-120)

Kur'an'da adam öldürme konusuna geçen yazar Kur'an'ın bu fiile ve cezasına bakışına genel olarak temas eder. İslâm'a göre her insanın canının dokunulmazlığı, ölümü hak eden bir suç işlemesi durumu hariç koruma altında olduğu belirtilir. Ardından Kur'an'da kasden adam öldürme ve cezasını ele alan yazar bunu ayet ve hadislerden delilleriyle sunar. Öldürmenin cezasının kadın erkek farkı gözetmeden kısas olduğu belirtilir. Kısasın ayrıntısına girilir. Bu arada maktûlün velisine af yetkisi verildiği, velinin dilerse diyet alabileceği ve bunun Tevrat'ta bulunmadığına temas edilir. Ayıca katilin mirastan ve vasiyetten mahrum bırakılacağı hükmüne değinilir. Kasden öldürme yanında kasda benzer öldürme ve cezası, aslı ceza, bedel ceza, tabii ceza üzerinde duran yazar Kur'an'da hataen adam öldürme ve cezasını diğer konular gibi ayrıntılı olarak inceler. Buna bağlı olarak kefarete ve diyet konusunu İslâm alimlerinin görüşlerine de yer vererek söz konusu yapar. Adam öldürme konusunu sonlandırırken her iki kitabın suç ve cezaya yaklaşımlarını özetle karşılaştırır. (s. 120-138)

Yazar bundan sonra Zina konusunu ele alır. Burada yine genel bir girişten sonra her iki kitabın zina hakkındaki tutumuna geçilir. Tevrat'a göre zina evli veya nişanlı kadınla yapılan yasak ilişkidir. Kadın kocanın mülkü sayıldığı için zina bir kocanın hakkına tecavüz anlamı taşır. Bu yüzden bekar kızla yaşanan yasak ilişki her ne kadar büyük suçlamaya yol açsa da zina suçunu oluşturmaz. Bekar kız ise bu fiilinden dolayı cezasız kalmaz; eğer bir kız evlendikten sonra bakire çıkmazsa babasının evinin girişinde taşlanarak öldürülür. Ancak bu hükümlerin Yahudiler arasında geçerli olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla bu hükümler Yahudi bir erkekle Yahudi olmayan bir kadın (gentile) arasında geçerli olmaz. Zira bütün gentile kadınlar fahişe olarak kabul edilir. (s. 139-142)

Tevrat'ta ayrıca annesiyle, geliniyle ve kız kardeşiyle cinsel ilişkiye girenler de ölüm cezasına çarptırılır. Bekar kızla cinsel ilişkinin cezası hem onunla evlenmek,

ebediyen onu boşayamamak, hem de babasına bir miktar para ödemektir. (s. 147-148)

Kur'an'da zina suçu ve cezası ile bunlarla ilişkili hükümler hem Kur'an hem sünnet hem de alimlerin bu ikisine dayalı yorumları eşliğinde sunulur. (s. 143-147)

Zina iftirasının (Kazf) her iki kitaba göre zinaya yakın çirkin bir suç olduğunu belirten yazar, bunun için Tevrat'ta üçlü bir cezanın öngörüldüğünü belirtir: Kırbaçlamak, para cezası ve kocanın karısını boşama hakkını kaybetmesi. Bu arada boşamanın İsrailoğullarında sadece kocaya tanınan bir hak olduğu da kaydedilir.

Kur'an'da ise şartların oluşması durumunda iftira suçunun cezası seksen kırbaçtır. Ayrıca müfterinin şahitlik vasfını kaybedip fasıklık vasfını kazanması da söz konusudur. Burada bütün bunların dayanakları alimlerin yorumları eşliğinde ayrıntılı olarak sunulur. (s. 156-162)

Cinsel sapıklık konusu Tevrat'ta yakın akraba ve hayvanlarla ilişki şeklinde iki başlıkta ele alınır. Encest ilişkilerden üvey anne ile ilişkinin cezası Tevrat'a göre ölümdür. Her ikisi de öldürülür. Mishnah, cezanın taşıyarak, boğarak, içine kurşun dökerek (yakarak) öldürme ilkesini benimser. Yakınlara hala, teyze, amca hanımı ve kendi gelini dahil edilir. Tevrat'a göre hayvanlarla cinsel ilişki de taşlanarak ölüm cezasını gerektirir. (s. 162-168)

Kur'an'ın cinsel sapıklıkla ilgili görüş ve yaklaşımları "fevahiş" kavramı çerçevesinde incelenir. Kur'an'da evlenilmesi yasak olan kimselerle Tevrat'ın ilgili bölümleri arasında benzerliklere işaret edilir. Hayvanla cinsel ilişki cinsel sapıklık addedilir. Ancak bunun için had cezası değil, ta'zir cezası öngörülür.

Tevrat'ın eşcinselliğe öngördüğü ceza ölüm cezasıdır. Bu fiil Kur'an'da da yasaklanmıştır. Ancak buna verilecek ceza sünnetle ve İslâm hukukçularının içtihatlarıyla sabittir. Dolayısıyla ceza hakkındaki görüşler farklı olmuştur. (s. 171-174)

Tevrat'ta hırsızlık ve cezasını ele alan yazar, adam kaçırmamanın da bu kapsamda değerlendirildiğini, cezasının ise ölüm olduğunu belirtir. Tevrat'ın bir hükmüne göre hırsızlık yapan herkes lanetlenmiştir. Bu arada çeşitli malların çalınmasının cezası farklılıklar arz eder. Eve girerken öldürülen hırsızın kan hakkı yoktur. Ancak bazı hükümler ayrıntılar içerir. Hırsızlıkla ilgili ayrıntılı hususları yazar gerek Tevrat gerekse onun tefsirlerinden derleyerek bir arada sunar. (s. 175-185)

Kur'an'da hırsızlık için belirlenen ceza el kesme cezasıdır. Ancak hırsızlığın suçunun sabit olmasının şartları İslâm bilginlerince hadislere dayanılarak tespit edilmiştir. Diğer taraftan cezalar bazı durumlarda uygulanmayabilir. (s. 185-188)

Tevrat'ta yalancı şahitliğe verilecek ceza, aleyhinde şahitlik yapılan kişilere verilecek cezanın aynısıdır. Bazı durumlarda bu daha fazla olabilmektedir. Kur'an'da

ise buna kazif cezası dışında dünyevi bir ceza belirlenmemiştir. Bu konuda uhrevi cezaya dikkat çekilir. (s. 190-200)

Yazar puta tapmak, küfür, lanet, Tanrıya sövmek, ana babaya itaatsizlik, yasak yiyecekler ve içecekleri de hem Tevrat hem de Kur'an açısından inceler, aralarında karşılaştırmalar yapar. Mesela Tevrat'a göre şirk koşan kimse ölüm cezasına çarptırılır, Kur'an ise bunun için dünyevi bir ceza takdir etmez; bunun cezası ahirete bırakılır. Yine Tevrat'ta Tanrıya söven kimsenin cezası ölümdür; Kur'an ise bunu suç saymakla birlikte belli bir ceza takdirine gitmez. İslâm alimleri bunu ta'zir suçları ve cezası kapsamında değerlendirir. Ana babaya itaatsizlik meselesinde Tevrat suçu işleyene ölüm cezası verirken Kur'an cezayı ahirete bırakır.

Üçüncü bölüm Cezanın İnfaz Şekillerine ayrılmış olup yine konu hem Tevrat hem de Kur'an eksenli olarak incelenmektedir. Kırbaçlama cezasının infazında her iki kitapta da benzer uygulamalar görülür. Taşlama (Recm) Tevrat'ın zina suçu işleyenlere uyguladığı cezalardan biridir. İslâm'da ise bu ceza ancak evli iken zina edenlere uygulanan ve sünnetle sabit olan bir cezalandırma şeklidir. Sürgüne gönderme cezası Tevrat'ta hataen adam öldürmelerde uygulanır. İslâm'da ise bu ceza bekar zinakârlara uygulanır ve bu ceza sünnetle sabittir. Boynu vurma ise kısasın infazında her iki kitabın öngördüğü bir yöntemdir. Bu yöntemler arasında bazı benzerlikler vardır. Ancak Kur'an'ın tasvip etmediği bazı ceza şekilleri de Tevrat tarafından öngörülür. Örneğin Tevrat'ta zina eden Haham kızı yakılarak cezalandırılır. Kur'an'da ise böyle bir cezalandırma şekli yoktur. Üstelik Hz. Peygamber böyle bir yöntemi yasaklamıştır. Yine Talmud'a göre boğma en yumuşak cezalandırma yöntemi kabul edilir. Hz. Peygamber bunu da yasaklamıştır. (s. 265-274)

Yazar yukarıdaki tespit ve karşılaştırmaları yaparak bu bölümü bitirmekte, sonuç kısmında da çalışma kısaca özetlenmektedir.

Dr. Adil Öksüz'ün bu ilmi araştırması hakkındaki tespit, tahlil ve mülahazalarımızı şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Dinler Tarihi ile Tefsir arasında ortak bir konunun seçilmesi ve mukayeseli bir araştırma yapılması yönüyle belli bir boşluğu doldurmaya aday bir çalışma ortaya konulmuştur.

2. Ele alınan konular yeterince işlenmiş, her dinin kendi müntesiplerine ait eserlere başvurularak konu aydınlatılmıştır. Nitekim bibliyografyaya bakıldığında eserin kaynak bakımından zenginliği kendini göstermektedir.

3. Özellikle ikinci bölümde her iki kitabın suç saydığı ve ceza takdir ettiği fiiller ele alınırken ana başlıkların hemen altında bu iki kitabın genel yaklaşımına kısaca yer verilmiş, daha sonra müstakil olarak her bir kitaba göre suç ve ceza fiili ince-

lendikten sonra kısaca da olsa mukayeseler yapılmış, bu ise her iki kitabın yaklaşımını karşılaştırmaya imkan tanımıştır.

4. Üçüncü bölüm hacim bakımından diğer bölümlere göre biraz kısa gibi görünse de bu iki kitabın ceza infaz şekillerini karşılaştırma imkanı sağlaması bakımından önemli bir işlev görmüştür.

5. Eserin yayımlanmış hali estetik açıdan da dikkat çekmekte, gerek sayfa ve dipnot düzeni gerekse mizanpaj yönünden iyi bir görünüm arz etmektedir.

Katkı olması dileğiyle şu hususları da yazarın dikkatlerine arz etmek istiyoruz:

1. Birinci bölümün biraz daha kısaltılması mümkündür. Zira özellikle Kur'an Tarihi ile ilgili bilgiler bilinen konular olup bunların özetlenerek verilmesi mukayese için yeterlidir.

2. Bazı başlıklarla muhtevaları arasında uyumsuzluk göze çarpmaktadır. Meselâ "Tevrat'ın Nüzûlü" başlığı yerine "Tevrat'ın Kaynağı Meselesi"; "Tevrat'ın Vahyedilişi" başlığı yerine "Tevrat'ın Vahiy Keyfiyeti"; "Kur'an'ın Kayda Geçirilmesi" başlığı yerine "Kur'an'ın Korunması" başlığının konması bu uyumsuzluğu izale edebilir. Yine "Kur'an'ın Vahyedilişi" başlığı altındaki üç alt başlığın başlık ve muhteva bütünlüğünü de dikkate alarak daha dakik hale getirilmesinin yararlı olacağı kanaatindeyiz. "Tevrat'ın İndiği Toplum" ve "Kur'an'ın İndiği Toplum" başlıklarını "Tevrat'ın/Kur'an'ın Gönderildiği Toplum" veya "Tevrat'ın/Kur'an'ın Gönderildiği Hedef Toplum/Kitle" şekline dönüştürmek de meramı daha anlaşılır kılabilir.

3. Bazı başlıklarla alt başlıkların aynı kategoride değerlendirildiği görülmektedir. Mesela "Kur'an'ın Parça Parça İnişinin Hikmetleri" bir önceki başlığın bir alt başlığı olmasına rağmen müstakil başlık gibi değerlendirilmiştir. Yine "Kur'an'da Kasta Benzer Öldürme ve Cezası" başlığının alt başlıkları mesabesindeki Aslı, Bedel ve Tabii cezalar da söz konusu başlıktan bağımsız olarak ele alınmıştır.

4. Bazen gereksiz bir paragraf (s. 84'teki ikinci; s. 175 üçüncü paragraf), gereksiz kelime kullanımı (s. 162 "fitri" kelimesi), yanlış anlamlandırma ("deri ve kağıt parçası" anlamına gelen Arapça er-Rikâ' kelimesini "ince kumaş" olarak anlamlandırma), yanlış genelleme (s. 80 Batının Ortaçağ'dan beri Doğuyu kaba kuvvetle mağlup edememesi) ve bazı paragrafların olması gereken yerden başka yerlere kayması (s. 147'deki ikinci paragraftan s. 149'daki birinci paragrafta kadar olan kısım bir önceki başlığın son kısmına eklenmeli) örnekleri de göze çarpmaktadır. Eserin yeni bir baskısı yapılmadan önce gözden geçirilirken, bu hususların da dikkate alınmasının faydalı olacağını düşünüyoruz.

Cezai müeyyidesi bulunan suç ve cezalar açısından elde mevcut Tevrat ile Kur'an-ı Kerim'in bakışını karşılaştırmalı olarak inceleyen bu çalışmanın sahasında önemli bir boşluğu doldurduğunu ve aynı çerçevede yapılacak yeni araştırmalara vesile olacağını düşünüyoruz. Son olarak sahasında yapılacak bu tür disiplinler arası ve mukayeseli çalışmaların da literatürümüze önemli katkılar sağlayacağını burada kaydetmek istiyoruz.

Şeyh Müfid ve Şia'da Usulî Farklılaşma Süreci

Halil İbrahim Bulut, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2005, 358 sayfa

*Süleyman AKKUŞ**

En genel anlamıyla Şia, Hz. Ali ve Ehl-i beyte tabi olanlara verilen bir isimdir. İbn Hazm'a göre Hz. Ali'nin (r.a.) Rasullullah'dan (s.a.v.) sonra insanların en üstünü, Onun halifesi ve sonra da Ehl-i beytinin halifelige en layık kişiler olduğuna inananlar, Şiidirler. Zikredilen bu iki hususta başka görüşü benimseyenler ise Şii değildirler. (*el-Fasl*, 2. bsk., Beyrut, 1999, I, 370) Bunun yanında kendi içinde bir çok noktalarda görüş ayrılığında olsalar da, Hz. Peygamber'den sonra Ali'nin halifeliliğini tanıma Şii olmanın olmazsa olmaz temel şartıdır. Nitekim tarih boyunca gruplara ayrılmak, farklı görüşleri benimsemekle birlikte bütün Şii grupları bu hususta hem fikirdirler.

Temel noktası Hz. Ali merkezli bir mezhep olarak tarihi seyir içinde farklı gruplara ayrılan Şia, kendi içinde bir takım gelişmeler kaydetmiştir. Siyasi, sosyal, kültürel şartlar, dönemlerin getirdiği olaylar çerçevesinde gelişen Şii kelâm tarihi genel olarak bu anlamda dört devreye ayrılır. Birinci devre on iki imam ve daha sonrasında dört nâibin yaşadığı devredir. Sonuncu nâibin vefat tarihi 329/940'tır. Bu vefat tarihi aynı zamanda Muhammed b. Yakub Kuleynî'nin de vefat tarihidir. Bu devrenin önemli Şii kelâmcıları arasında Hişam b. Hakem (ö. 190/805) ve Nevbahtî ailesine mensup Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî (ö. 300/912?), Ebû Sehl İsmail b. Alî en-Nevbahtî (ö. 311/923) ve Ebû İshâk en-Nevbahtî'nin (ö. 350/961) isimlerinden söz edilebilir. İkinci devre el-Gaybetu'l-Kübrâ'dan Nasîruddîn et-Tûsî'ye (ö. 672/1273) kadar olan dönemi içine alır. Bu devrede Şeyh Sadûk (ö. 381/991), Seyyid Şerif Radî (ö. 406/1015), Şeyh Müfid (ö. 413/1022), Seyyid Şerif Murtaza (ö. 436/1044), Ebû et-Câfer Tûsî (460/1067) gibi kelâmcılar yer alır. Bu devrede yer alan Şeyh Sadûk günümüze kadar gelen *İ'tikâdât* isimli eseriyle tanınır. Üçüncü devre Nasîruddîn Tûsî'den Mir Damad'la (ö. 1041/1631) İsfahan

* Yrd.Doç.Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

mektebinin kuruluşuna kadar olan dönemi kapsar. Dördüncü devre Mîr Damad'la başlayıp Molla Şîrâzî (ö. 1050/1640) ve onun talebelerinden Ahmed Alevî, Muhsin Feyz, Kâdî Saîd Kummî gibi tanınmış isimleri kapsayıp günümüze kadar devam eden devredir.

Dönem itibariyle yukarıda kısaca belirtilmeye çalışılan Şia kelâm devreleri izledikleri metotlar yönünden *Ahbârî* ve *Usûlî* ekollerle de değerlendirilebilir. Bilindiği gibi bu iki ekol arasında metot bakımından bir takım görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bu ayrılıkların en temel olanlarını şu şekilde zikredebiliriz: Ahbârî ekol yalnızca Kur'an-ı Kerim ve Sünneti kaynak kabul ederken Usûlî ekol aklı da kaynak olarak kabul etmektedir. Ahbârilere Kur'an-ı Kerim ve Sünneti anlama yolunu imamların açıklamaları ve tefsirleri olarak değerlendirirken, Usûlî ekol ise bunu akıl olarak kabul etmektedirler. Ahbârilere göre nakil ve nakli bilgiler akıl ve aklı bilgilerden üstünken, Usûlî anlayışta aklı bilgilerle nakli bilgiler çelişirse, nakli delil te'vil edilir ve akılla hükmedilir.

Şia kelâm tarihinde yer alan kelâmcılar sözü edilen bu temel ayrılıklarla değerlendirilmişlerdir. Bu anlamda Şeyh Müfid'in apayrı bir yeri vardır. Onun konumunu belirleyen en belirleyici yönü, günümüzde Ehl-i Sünnet dışında yaşayan en önemli İslâm mezhebi olan Şia'nın rasyonelleşmesi ve mezhebî kimlik kazanmasına vesile olan Usûlîliğin kurucusu olmasıdır. Tanıtımını yaptığımız çalışmada müellif Şia'da Usûlî ekolün temel taşı olan Şeyh Müfid ve bu ekolün gelişim sürecini ele almaktadır. Şeyh Müfid'in, genelde İslâm düşüncesine ve daha özel anlamda Şii-İmâmî düşünceye katkılarını ortaya koymak, çalışmanın asıl amacı olarak belirtilmiştir. Yazar konuyu, Mezhepler tarihi'nin metodolojisi çerçevesinde ele aldığını ve tasvirî anlatımı tercih ettiğini de ayrıca ifade etmiştir. Çalışmanın hazırlanmasında Doğuda ve Batıda, Müfid üzerine yapılan bazı çağdaş eserlerden, Tabakât kitaplarından ve genel İslâm Tarihi kaynaklarından yararlandığını kaydetmiştir.

Şii kelâmının ikinci dönemini teşkil eden hicrî dördüncü asır, İslâm inancı, kültür ve medeniyeti açısından önemli gelişmelere sahne olmuştur. Bu tarihe kadar temel İslâm fırkaları teşekkül etmiş, ana fikir ve düşünceler şekillenmiş ve temel kaynaklar telif edilmiştir. Bu asır, Şii toplumun sahip olduğu kabiliyetleri ortaya koyması bakımından büyük bir hareketliliğe şahit olmuştur. Siyasî açıdan İslâm dünyasının hemen hemen bütün önemli merkezlerine Şiiler hakim olmuş; Mısır'da Fâtımîler, Bağdat ve çevresinde Büveyhîler, Halep ve çevresinde Hamdânîler, Bahreyn ve çevresinde ise Karmatîler, Yemen'de Zeydîler egemen olmuştur. Şia'nın siyasî sahadaki bu başarısı, ilmî ve kültürel sahada da kendini göstermiş ve Şii düşüncede yeni açılımlara zemin hazırlamıştır.

Yazara göre İmâmî düşüncede iki ana çizginin oluşmaya başlamasının nedeni, küçük gaybet'in (gaybet-i suğra) başlamasıyla birlikte fikhî ve itikâdî problemlere nasıl çözüm bulunması gerektiği konusunda ortaya konulan çabalardır. Zira İmâmî ulemâ, imâm hayatta iken onun mutlak otorite sahibi olduğunu kabul etmiş, fakat gaybetinden sonra onun otoritesi ve vazifelerinin nasıl devam ettirileceği hususunda ihtilafa düşmüştür. Buradaki temel görüşlerden biri, imâmın gaybete girmiş olmasına rağmen onun yönlendirici fonksiyonunun devam ettiği, toplumla devamlı bir şekilde temas halinde olduğu; Şiilerin karşılaştığı fikhî ve itikâdî problemlerin çözümünde yeni arayışlara ihtiyaç olmadığı ve bizzat imâmlardan gelen haberlerin Şii toplumun ihtiyaçlarını çözmede yeterli olduğu, şeklindedir. İmâmlardan gelen haberlere büyük önem atfetmelerinden dolayı bu gruba "Ahbârilere/Ehl-i Hadis" denilmiştir. Bunların genel kanaatine göre imâmların mevcut ahbarını toplayıp onlarla amel etmek yeterlidir. Zira her türlü problemin cevabı zaten ahbarın içinde mevcuttur. Bu anlayışın ilk önemli temsilcileri arasında Küleynî, (ö. 329/941) Nu'mânî (ö. 342/953) ve Sadûk'u (ö. 381/991) zikretmek mümkündür. Gaybetin başlamasıyla birlikte Şii-İmâmî hadisçiler, diğer bir ifadeyle Ahbârilere, hayatın her safhası için imâmların koyduğu çeşitli kuralların ve onlardan nakledilen haberlerin otorite kaynağı olması gerektiğine vurgu yapmışlardır. Bu doğrultuda Ahbârî ulemânın en önemli gayreti imâmların haberlerini tedvin ve tasnif etmek suretiyle bir araya toplamak olmuştur. Örnek olarak Küleynî'nin *el-Usûl mine'l-Kâfi* adlı eseri ile Şeyh Sadûk'un *Men lâ yahduruhü'l-fakih* adlı eseri zikredilebilir. Ancak müellife göre gaybetin uzamasıyla birlikte ahbârî anlayışın, sorunların çözümlenmesi, Şii inanç ve fikirlerin savunulmasında yeterli olmadığı anlaşılmaya başlanmıştır. Bu süreç içerisinde, akılcı bir metot benimsenerek Kur'an, Hadis ve ahbârdan toplumun ihtiyaçları doğrultusunda ve belli prensipler çerçevesinde itikâdî ve fikhî hükümlerin çıkarılmasının gerekli olduğunu savunan bazı alimler ortaya çıkmıştır. Daha sonraları Usûlî düşünce olarak isimlendirilen bu anlayışın ilk ve en önemli temsilcisi, hiç şüphesiz Şeyh Müfid'dir.

Şeyh Müfid'in rasyonel yaklaşımı, Şii-İmâmîyye'nin tarihi gelişimini derinden etkilemiş, ekolün kimlik kazanmasında ve varlığını özgün bir şekilde devam ettirebilmesinde önemli katkıları olmuştur. Şii-İmâmî gelenekteki bu konumu sebebiyle onun gerçek kişiliğinin ve temel görüşlerinin tespit edilmesinin, Şii düşüncesinin gelişim süreci açısından önemli olduğu kanaatinden hareketle Müfid tarafından temelleri atılan Usûlî düşüncenin bugün bile geçerliliğini koruması, bir bakıma İmâmî düşüncenin lokomotif olması, Şeyh Müfid'in önemini bir kat daha arttırdığına vurgu yapılmıştır. Şia mezhebi hakkında Doğuda ve Batıda pek çok eser ve makale yayımlanmış olmasına rağmen Şii-İmâmîyye'nin rasyonelleşmesine

önayak olan ve Usûlî anlayışın kurucusu kabul edilen Şeyh Müfid üzerine ülke-
mizde hemen hemen hiçbir çalışmanın olmayışı yazarı böyle bir araştırmaya sevk
etmiştir. Bu itibarla müellifin yaşadığı dönemin; sosyal, kültürel, siyasî ve fikrî
açılardan tahlil edilmesine özen gösterilmiş, özellikle Bağdat'ın kültürel atmosferi,
mezhepler arası ve Şia-Mûtezile etkileşimi ve bunun sonuçlarına dikkat çekilmeye
çalışılmıştır. Bu anlamda günümüz Şii-İmâmî düşüncesinin iyice kavranabilmesi
için özellikle Usûlî anlayışın bilimsel anlamda incelenmesi gerektiği; zira Usûlî
anlayışın tarihi, bir bakıma Şii-İmâmîyye'nin tarihi olarak değerlendirilebileceği
hükümüne varılmıştır. Buna gerekçe olarak da Ahbârîliğin başlangıç dönemindeki
kısa süren hakimiyetinin yanı sıra Safevîler dönemindeki sınırlı canlanmasının
dışında Şii düşüncede pek etkili olmadığı gösterilmiştir. Müellife göre Usûlîlik
Şeyh Müfid'den itibaren Şii-İmâmî anlayışın tarihine ve gelişimine yön veren bir
ekol olmuştur. Bu nedenle tarihte olduğu gibi bugün de etkili olan Usûlîliğin
kurucusu kabul edilen Şeyh Müfid'in her yönüyle incelenip ortaya konulması
büyük önem arz etmektedir.

Şii düşüncede İmâmîyye'nin, İmâmîyye içinde Usûlîliğin ve Usûlî anlayışın
başlamasında da mezheplerin ileri sürdükleri görüşlerin dinin kendisi olmadığı ve
İslâm'la özdeşleştirilemeyecekleri anlayışıyla hem Müfid öncesi Şii alimlerin hem
de Müfid'in ortaya koyduğu görüşler ve savundukları ilkeler İslâm diniyle özdeş-
leştirilmeden, içinden doğup geliştikleri çevreden ve hâdiselerden soyutlanmadan
ele alınmış; her fikrin dinî, siyâsî, ekonomik, sosyal ve kültürel taraflarının bulun-
duğu gerçeğinden hareketle "fikir-hâdisi irtibatı" prensibi dikkate alınarak değer-
lendirilmiştir.

Çalışma giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte, usûlî farklılaş-
manın arka planına ışık tutulmaya çalışılmış ve Müfid'in yaşadığı dönemdeki
sosyo-politik durum hakkında bilgi verilmiştir. Bu bağlamda -Müfid'in yaşadığı
dönemle sınırlı kalmak kaydıyla- Abbâsiler ve Büveyhîler hakkında genel bir
malumat verilmiştir. Ayrıca Müfid öncesi Şii ulemâ ve bunların genel görüşleri
izah edilmiş; burada Şii-İmâmî kelâm anlayışının temel özelliklerine vurgu yapılmış
ve bu dönemin ana tartışma konularına işaret edilmiştir. Usûlî düşüncenin
farklılığını daha iyi kavrayabilmek ve öncesiyle mukayese edebilmek için Müfid
öncesi Şii ulemâya geniş sayılabilecek bir yer ayrılmıştır. Eserin giriş kısmında
Usûlî farklılaşmasının tarihi arka planı başlığı altında; Müfid'in yaşadığı dönem,
Müfid öncesi Şii ulemâsı, genel bir bakışla, alt başlıklar halinde ele alınmaya,
konunun önemli noktaları irdelenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede öncelikle
Müfid'in yaşadığı IV. ve V. Asrın siyasî açıdan bazı temel noktaları; siyasal olarak
parçalanmış İslâm dünyasının içinde bulunduğu durum, yönetim anlayışları
bakımından dağılmış hanedanlıkların durumları, Abbasi yönetimi altındaki hü-

küm süren mahallî idareler üzerinde halifenin etki ve gücünün azlığı, Abbasi
halifelerinin otoritelerinin sembolik olması gibi hususlara dikkat çekilmiştir.
Devamında Müfid'in yaşadığı dönemdeki özellikle Büveyhî emirleri ve Abbasi
halifelerinin konumları, alt başlıklar halinde onların içinde yer aldıkları dönemler
ve bu dönemlerdeki siyasî olaylar; Abbasiler dönemi Şii hareketleri ve Şianın
takındıkları tavırlar hakkında bilgiler verilmiştir. Dördüncü asrın başından itibaren
Sünnî, Şii ve diğer mezheplerce oluşturulan hanedanlıklarla Abbasi topraklarının
ele geçirilmeleri dile getirilmiştir. Daha sonra yıldızı parlayan Büveyhîlerin tarih
sahnesine çıkışları, gösterdikleri Siyasî başarılar, sosyal ve kültürel hayata katkıları,
ele alınmıştır. Bu başlık altında gelişen sosyo-politik olayların Şeyh Müfid'in
görüşlerine nasıl tesir ettiği üzerinde durulmuştur. "Müfid öncesi Şii Ulemâsına
Genel Bir Bakış" başlığı altında Şeyh Müfid'in görüşleri de dahil olmak üzere çeşitli
kaynaklardan aktarılan bilgilerle Şia'nın bir mezhep olarak ortaya çıkışı hakkında
genel bilgilere yer verilmiştir. Ardından, Şeyh Müfid öncesine kadar yer alan
dönemde yaşayan önemli kelâmcılardan Zürare b. A'yan, Hişam b. Hakem,
Hişam b. Salim el-Cevâlikî, Fadl b. Şâzân en-Nisâbüri, Küleynî, Nu'mânî, Nevbahtî
Ailesi, İbn Ebû Akil ve İbn Cüneyd hakkında bilgiler verilmiştir. Bu kelâmcıların
genel özelliklerinden, Şeyh Müfid ve sonraki dönem kelâmcılar üzerindeki tesirle-
rinden söz edilmiştir.

Kitabın birinci bölümünde, Müfid'in hayatı ve ilmî kişiliği ele alınmıştır. Do-
ğumu, nesebi ve lakaplarının yanı sıra yaşadığı çevre ve Bağdat'taki sosyo-kültürel
hayata ilişkin açıklamalarda bulunulmuştur. Ayrıca müellifin hocaları hakkında
geniş sayılabilecek malumat verilmiş; onunla hocaları arasında cereyan eden ilmî
tartışma ve münazaralara yer verilmiştir. Usûlî anlayışın oluşmasında hocalarının
Müfid üzerinde nasıl bir tesir bıraktığı hususuna da değinilmiştir. Bunlara ilaveten
ilmî ve siyasî açıdan öne çıkan bazı öğrencileri tanıtılmış ve bunların Şii düşünce
içindeki yerleri hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca Müfid'in Şii-İmâmî düşünce
içindeki konumunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından çağdaşları Bâkîllânî (ö.
403/1013) ve Kâdî Abdülcebâr (ö. 415/1025) ile olan diyaloglarına yer verilmiş ve
onlarla Müfid arasında mukayeseler yapılmıştır. Öte yandan Müfid'in akademik
ilgi alanı ve eserleri hakkında geniş malumat verilmiş ve söz konusu eserleri kelâm,
fıkıh, tarih, hadis ve tefsir başlıkları altında tasnif edilmiştir. Özellikle matbu
eserleri hakkında ayrıntılı bilgi vermeye çalışılmıştır. Müellifin ilmî kişiliği ve Şia
içindeki konumu ile mücadele ettiği kesimler ve bunlara karşı kaleme aldığı reddi-
yeler hakkında da ayrıca bilgi verilmiştir. Diğer taraftan eserlerinin isimlerinde
geçen mekan adlarından hareketle onun etkili olduğu coğrafya belirlenmeye
çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise Usûlî anlayışın teşekkülünde etkili olan faktörler üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Müfid'in kendi döneminde zuhur eden siyasî olaylarla ilişkisi belirlenmeye çalışılmış, söz konusu dönemde zuhur eden hadiseler bu zaviyeden değerlendirilmiştir. Bu bölümün alt başlıklarında Müfid'in Abbâsî halifeleri ve Büveyhî emirleriyle ilişkileri, Müfid'in siyasetle ilişkisini ortaya koyması bakımından Sünnî-Şîî çatışmaları, Aşûre ve Gadîr-i Hum bayramı konularındaki görüş ve değerlendirmeleri, çeşitli vesilelerle Aşûre gününün bütün Şiilerce bir matem günü; dinî bir vecibe olarak ihya edilmesi, Muizzüdevle ile başlayan bu uygulamaların devam etmesini teşvik etmede diğer Şîî ulemayla birlikte öncülük ettiği, sonraları bu uygulamaların dinî ve itikâdî bir içerikle kutlanmaya başladığı, bu uygulamaların din-siyaset ilişkisinin güzel bir örneğini oluşturması üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede Müfid'in Gadîr-i Hum hadisesi konusunda takındığı tavrın, bugünkü Şîî-İmâmî anlayışta çok ayrı bir önemi haiz olmasını sağlamada nasıl bir katkı sağladığı üzerinde durulmaktadır. Şîî anlayışa göre birçok Peygamber vasîlerini veya haleflerini Aşûre günü açıklamış, bu itibarla Hz. Peygamberin de kendisinden sonra yerini alacak olanı bugün açıklamış olması, aslında devam eden bir gelenektir. Burada yazar Müfid'in Aşûre günü ve Gadîr-i Hum'la ilgili tutumu arasında bir mukayesede bulunur. Yazar, Aşûre gününün önemiyle alakalı olarak imâmlara ait pek çok rivayet nakletmiş olmasına rağmen, Şeyh Müfid'in Gadîr-i Hum'la alakalı olarak benzeri rivayetler nakletmemiş olmasının dikkat çekici olduğunu vurgulamaktadır. Bunun bir örneği olarak *Kitâbu'l-Mezâr*'da Gadîr-i Hum günü yapılması gereken bir takım işleri rivayetler olarak değil de kendi görüşleri olarak aktarmasını gösterir. Diğer Şîî geleneğinin zengin ve geniş rivayetlerle ayrıntılı bir şekilde anlattığı Gadîr-i Hum olayı İbn Hişam, İbn Sa'd, Taberî gibi Sünnî ekole mensup ilk dönem İslâm tarihi müelliflerince ya hiç zikredilmemiş, ya da Hz. Peygamberin konuşmasına değinilmeden orada konakladığına dair bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca bu konudaki rivayetler hiçbir zaman Hz. Ali'nin imamlığı ve halifeliği için delil teşkil edici rivayetler olarak değerlendirilmemiştir. Dolayısıyla müellif tarafından Şeyh Müfid'in bu konuda rivayetlere dayanmaksızın kendi görüşlerini aktardığını söylemesi oldukça önemlidir. Yine aynı bölümün bir diğer alt başlığı olan "Müfid ve Şîî-Sünnî Çatışmalarındaki Rolü" başlığı altında 392/1002 yılı ve 398/1007 olaylarında Şeyh Müfid'in oynadığı rol irdelenmeye çalışılmıştır. Burada Sünnî ve Şîî gruplar arasındaki ihtilaflar irdelenmeye, bu olaylar karşısında Müfid'in durumuna, onun, Şîî İmâmîlerin dinî ve siyasî lideri olması sebebiyle, zuhur eden bu çatışmalardan sorumlu tutulmuş olabileceği, baskılar nedeniyle ve Sünnî kesimi yatıştırmak için bir müddet Bağdat'tan uzaklaştırılmış olabileceğine işaret edilmiştir.

"Usûlî anlayışının oluşmasında Mu'tezile'nin rolü" başlığı altında öncelikle Müfid öncesi dönemdeki İmâmîye Mu'tezile etkileşimi konusunda bilgilere yer verilmiş, ardından Şia'nın Mu'tezilî düşünceye yönelmesinin sebepleri, Müfid'in Mu'tezile'den etkilendiği hususlar, Müfid'in Şia-Mu'tezile ayrımına dikkat çektiği hususlar, Mu'tezile'den ayrıldığı hususlar ve onlara yönelttiği eleştiriler üzerinde durulmuştur.

Kelâma ağırlık veren bir düşünürün bu sistemine nasıl yansımalar olmuştur? Bu soru öncelikle Nübüvvet; Peygamberlerin İsmeti ve Sehvü'n-Nebî, Kur'an, Mu'cize, Hz. Peygamberin Okur Yazarlığı, İmâmet; İmameatin gerekliliği, İmameatin Mahiyeti ve Nübüvvetle ilişkisi, İmamların Temel özellikleri; Nas ile Tayin ve Vasîlik, Masumiyet, Efdaliyet, Gaybet, Bedâ, Ric'at, Takiyye, Ahad Haber konularında Şeyh Müfid'in görüşleri ele alınarak cevaplanmaya çalışılmıştır.

Sonuç kısmında genel bir özet mahiyetinde bir değerlendirme yapılmıştır. Burada Müfid'in akılcı tutumuna değinilmiş, onun Şîî-İmâmî anlayışta yeni bir başlangıcın temsilcisi olduğuna dikkat çekilmiştir. Şeyh Müfid'in İmâmîye Şia'sının temel esaslarının belirlenmesi ve İmâmîyeyi diğer Şîî fırkalardan ayırt eden özelliklerinin ortaya konulmasında önemli bir vazife icra ettiği ifade edilmiştir. Şia-Mu'tezile etkileşimi üzerinde de duran yazar özellikle Müfid'in, Şîî-İmâmî kelâm anlayışının Mûtezileden alındığı görüşünü kabul etmediği vurgulanmış, Mu'tezileden en fazla etkilenmiş bir İmâmî âlim olmasına rağmen, hiçbir Şîî fakih ve mütekellimin Mu'tezileden etkilenmesinin söz konusu olmadığını savunduğu, böyle bir görüşü dile getirenleri de eleştirdiği üzerinde durulmuştur. Bunun yanında yazar şeyh Müfid'in Mu'tezileden farklı düşündüğünü belirtmekte "dinin temel meselelerinin sadece akılla bilinebileceği şeklindeki Mûtezilî anlayışı kabul etmemiş; dinî bilginin elde edilebilmesi için sem'in yani vahyin gerekli olduğunu ileri sürmüştür" demektedir. Mu'tezile kelâmının akaid konularında, akılla bilinmesi imkansız olanlar dışında, akli hükümlere dayandıkları hükmünü hatırladığımızda, bu ifadenin Mu'tezilî düşünce açısından kabul edilemeyecek bir görüş olduğu ya da yazarın bu ifadeyle söylemek istediğinde bir belirsizliğin olduğu açıktır. Müellif, Şeyh Müfid'in sadece tanınmış fıkıh ve kelâm alimlerinden biri olmadığını, Şîî düşüncenin merkezinde bugün bile devam eden bir tekamülcü anlayışın kurucusu ve öncüsü olduğunu, onun ortaya koyduğu prensiplerin günümüz Şîî anlayışının da temellerini oluşturduğunu ifade eden bir hüküm cümlesiyle çalışmasını sona erdirmektedir.

Çalışmanın sonuna Müfid'in *Silsiletü müellefâtî's-Şeyh el-Müfid* içinde neşredilen toplam XIV ciltten oluşan eserlerin ciltlere göre dağılımını gösteren bir liste eklenmiştir.

Emek mahsulü bir çalışmanın ürünü olan kitap, geçmişte düşünce gruplarının hangi noktalarda farklılıklarını ön plana çıkardıklarını ve siyasi olanlarla dini olanları, din siyaset ilişkilerini yaşanmış tarihi mirasımızdan örneklerle gözler önüne sermekte, yapılan tahlillerle varılan sonuçlara ışık tutmaya çalışmaktadır. Kısa da olsa tanıtımını yapmaya çalıştığımız kitabın tarihte yaşanmış acı ve menfi olayların tekrür etmemesi; ibret alınması için akademik endişelerin ötesinde herkesçe okunması gereken bir çalışma olduğu inancındayız.

İlâhî Mesajın Sunumu Açısından Kur'ân'da Sorular ve Cevaplar

Alican Dağdeviren, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul 2006, 239 sayfa

*Eyüp YAKA**

Yüce Allâh insanlara gönderdiği Peygamberler vasıtasıyla hitabetmiştir. Bunu da kendi irade ettiği ve mahiyetini sadece kendisinin bildiği vahiy yoluyla yapmıştır. En son ve ebedi mucize olan Kur'ân'da da O, mesajlarını insanların tüm fitrî özelliklerine ve seviyelerine uygun bir tarzda takdim etmiştir. İnsanlığa sunulan ilâhî mesajlar, birçok usul ve üslup kullanılarak ifade edilmiştir. Bu üslupların en etkililerinden birisi de soru ve cevap metodudur. İnsan fitratında bulunan merak, öğrenme ve araştırma özellikleri onu sürekli her konuda her şeyi sormaya ve incelemeye sevk etmiştir. İşte Kur'ân'ın da kullandığı ifade çeşitlerinden olan soru ve cevap; tanıtımını yapacağımız Dr. Alican DAĞDEVİREN'in hazırladığı "İlâhî Mesajın Sunumu Açısından Kur'ân'da Sorular ve Cevaplar" isimli eserinde akademik seviyede ele alınıp incelenmiştir.

Şekil olarak baktığımızda bir doktora tezi olarak hazırlanan kitap, Yeni Akademi Yayınları tarafından yayınlamıştır. Yazar; eserinde titiz bir çalışma sergilemiş, TDK İmla Kılavuzu'na itina ile uyarak hazırladığı çalışmada sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Ana başlıklar altında işlenen konuların sonunda müstakil bir değerlendirme yapılmış olan kitapta; her konuya ait bol örnekler sunulurken, âyetlerin gerek Arapça metninden gerekse meallerinden eser hacmini büyütmemek maksadıyla kitap metni içerisine gerektiği kadar alınmış ve diğer örnek âyetler ise dipnotlarda referans olarak verilmiştir. Kur'ân dilinin Arapça olması nedeniyle tabii olarak eser içerisinde çok sayıda Arapça tabir ve kelime kullanılmıştır. Ehli açısından bir problem oluşturmayacak olsa da diğer okuyucu kitleler göz önüne alınarak eserin sonuna Arapça kelimelere ait küçük bir sözlük eklenmesinin daha faydalı olacağı görüşündeyiz. Eserde faydalanılan klasik ve modern kaynaklara ait

zengin bir bibliyografya da mevcuttur. Çalışma; kısa bir giriş, iki ana bölüm ve sonuç bölümleriyle bir kelime indeksinden oluşmaktadır.

Muhteva açısından da eser hakkında şunlar söylenebilir: Yazar giriş bölümünde; soru-cevap metodunun hem modern eğitim-öğretimdeki hem de, gerek Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sahabeyi eğitirken gerekse İslam tarihi boyunca uygulanan eğitim ve öğretim faaliyetlerindeki önemini ve fonksiyonunu belirtmiştir. Soru sormanın gerek günlük hayatta gerekse edebiyatta bir anlatım şekli olarak ne anlama geldiği üzerinde de durulmuş ve Kur'ân âyetlerinde konuya dair geçen terim ve kavramlardan, detayı sonraki bölümlerde işlenmek üzere kısaca örnekler verilerek bahsedilmiştir.

Soru-cevap üslubu, "Ulûmu'l-Kur'ân" denilen ve tefsir ilmine yardımcı usul konuları arasındaki yeri açısından da kısaca değerlendirilmiş ve bu metodun hangi konularda geçtiğine temas edilmiştir.

Kur'ân'ın bu metodu kullanmadaki maksadını; "mesajını en müessir hale getirmek ve sunmak" şeklinde ifade eden yazar, bu metodun bazı çeşitlerini maksatlarıyla birlikte özetlemiştir.

Yazar kitabın birinci bölümünde; Kur'ân-ı Kerim'deki sorularla cevapların maksatlarını ve bu üslubun çeşitlerini zengin örnekler sunarak incelemeye çalışmıştır. Kur'ân-ı Kerim'in genel üslubu içerisinde soru-cevap metodunun yerine temas edilmiş ve ilâhî mesajın sunulmasında bu metodun; muhatapı yönlendirme, ikna etme ve öğretme gibi üç temel maksat için kullanıldığı tespiti yapılmıştır.

İnsanları dünya ve âhiret saadetine ulaştırmayı hedefleyen Kur'ân'da hem dolaylı hem de direkt olarak sorular yöneltilmiştir. Muhatapları açısından bu sorular, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ve onun dışındakilere olmak üzere iki genel kategoride ele alınmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'e yöneltilen sorulara: a) "**Bakmaz mısın? Bilmez misin?**" b) "**Haberin oldu mu?**" c) "**Bilir misin nedir?**" gibi ifade çeşitleri örnek olarak verilmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) dışındaki muhataplara yöneltilen sorularda kullanılan soru kalıpları 17 çeşit olarak tespit edilmiş ve bunlar örneklerle işlenmiştir. İşte bu kadar çok soru çeşidi Kur'ân'ın; karşıdaki muhatapları, amaçladığı hedefe yönlendirme ve onları ikna etme konusunda ne kadar zengin ve mucizevî bir üsluba sahip olduğunu göstermektedir.

Kur'ân'daki soruların temel amaçlarından biri olan muhatapı ikna etmek için bu sorular ard arda yoğun şekilde gelmiştir. Böylece muhatapın hem duyguları hem de mantığı, cevaplarla hedeflenen maksadı kabule hazırlanmış olmaktadır. Eserde soru tekrarlarıyla ilgili örnekler verilmiş ve bunların amaçları üzerinde durulmuştur. Bütün bunların yanında insanlara bir şeyler öğretmek ve Müslüman-

* Arş.Gör.Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, eyaka@sakarya.edu.tr

ların Hz. Peygamber (s.a.v.)'e yönelttikleri soruları cevaplamak maksadıyla kullanılan soru ifadeleri de eserde işlenmiştir.

Birinci bölümde “Kur’ân’daki Soru Cevap Üslupları” başlığı altında, Kur’ân’da geçen soru çeşitleri, soru edatları, soru anlamı içeren fiiller ayrıntılı olarak ele alınmış, her birine ait bol örnekler verilmiş ve özgün değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca bu soru çeşitleri içerisinde “Kıraat Farklılığından Kaynaklanan Sorular” alt başlığı ile orijinal bir konu da işlenmiştir. Aynı zamanda Kur’ân Kıraatinde uzman olan yazar, Kur’ân’daki soru ifadelerinin geçtiği yerlerdeki farklı kıraatlerin manadaki çeşitliliğine de dikkat çekmektedir.

Soruların muhatapta bir karşılık bulması için cevaplandırılması gayet tabiidir. Kur’ân’daki birçok soru, cevaplarıyla beraber yer almıştır, tespitini yapan yazar; sorunun ve soruyu yöneltenin durumuna göre de bu cevapların çeşitli şekillerde olacağını vurgulamıştır. Bu noktada cevapların şekillerini; edatlarla ve fiillerle başlayan cevaplar, diye ikiye ayırmıştır.

Kitapta cevapların durumları; “Kur’ân’daki cevaplar bazen sorularla birlikte, bazen ayrı âyetlerde, bazen sorunun hemen arkasında, bazen hazfedilmiş olarak yer almıştır. Bazen de bir soruya birden fazla cevap verilmiştir.” şeklinde tasnif edilmiş ve bundan başka, cevap çeşitliliklerine de bolca örnekler verilerek konu detaylı biçimde işlenmiştir.

Hülasa birinci bölümde, Kur’ân’daki soru ve cevapların daha çok şekil, üslup ve çeşitleri gibi teknik yönleri incelenmiştir.

İkinci bölümde ise soru ve cevaplar; muhteva, inanç durumlarına göre muhataplar, soruyu yöneltenler vb. gibi yönlerden incelenmiştir.

Her şeyden münezzeh olan Yüce Allâh’ın, bir şeyin mahiyetini öğrenmek maksadıyla soru sorması muhaldir. O bu üslupla, kendisine karşı tutumlarına göre çeşitli inanç gruplarına ayırdığı muhataplarına çeşitli mesajlar vermek istemiştir. Bu meyanda her inanç grubuna farklı üsluplarda sorular yönelmiştir.

Bu inanç gruplarından müminlere yöneltilen sorularla; genellikle onları infak, şükür, ihlas, ilim vb. iyiliklere teşvik amaçlanmaktadır, tespitini yapan yazar; bu konularla ilgili yeterli derecede örnekler sunmuştur. Ayrıca soru-cevap metodu müminlerin; aile hukuku, ahlâkî değerler, başka inanç gruplarıyla ilişkiler vb. hususlarda yönlendirilmesi gibi hedefler açısından da incelenmiştir.

Allâh Teâlâ’nın soru yönelttiği diğer inanç gruplarının başında Ehl-i Kitap gelmektedir. Yazar, Kur’ân’ın bunlara bakışının müşriklerden farklı olduğunu, en azından ulûhiyet ve ibadet gibi konularda malumatları olduğu gerçeğinden hareketle yöneltilen sorularla onların; bu konulardaki sapmalarına dikkat çekildiği ve

bunları düzeltmeleri istendiği değerlendirmesini yapmaktadır. Bu hususta da istifham üslubunun etkili biçimde kullanıldığı örneklerle vurgulanmıştır. Ehl-i Kitap’a yöneltilen sorularda onlardan düzeltmeleri istenilen hususlar; Peygamberlere iman, Allâh’a çocuk isnat etmeleri, Allâh yolundan saptırma vb. olarak sıralanmaktadır.

Allâh’a karşı en büyük suçu işleyenlerden birisi de müşriklerdir. Kur’ân yönelttiği sorularla; onların ilâhî mesajlara kapalı olmalarını, inatçılıktaki ısrarlarını yüzlerine çarpmış ve bunun için tehdit, azarlama ve tahkir ifade eden bazı üslupları kullanmıştır. Müşriklere yöneltilen soruları konularına göre sınıflandıran yazar bunları; ulûhiyet, Allâh’a iftira, Kur’ân-ı Kerim, Peygamberler ve âhîret gibi iman konuları ile; taptıkları putlar, atalarına ittiba, azap, ibret vb. olarak tespit etmiştir.

Kur’ân’daki soruların yöneltildiği bir grup da münafıklardır. Tüm hareketlerinde belirsizlik, tutarsızlık ve içten pazarlığın hakim olduğu bu gruba yöneltilen soruların konuları da şöyle özetlenebilir: Münafıkların Allâh ve Resûlüne karşı tutumları, Kur’ân’ı düşünmeme, ibret almama, tevbe etmeme, inkarcıları dost edinme ve inançlarındaki bozukluklar. Onların bu tutarsız durumları; taaccüp, kınama ve tenkit anlamlarını da ifade eden soru üsluplarıyla gözler önüne serilmiştir.

Allâh Teâlâ insanlardan başka meleklerle de hitap edip soru yönelmiştir. Genellikle meleklerin bahsedildiği âyetlerde, onların bazı özellikleri anlatılmaktadır. Bunun amacını yazar; insanların özellikle de inkarcı grupların onlar hakkındaki yanlış inançlarını düzeltmek olduğunu vurgulayarak, bunda da Kur’ân’ın soru üslubunu kullandığını ifade etmektedir.

İkinci bölümün ana konularından birisi, Allâh Teâlâ’nın naklettiği sorulardır. Bunlar, insanlarla meleklerin ağzından nakledilen sorular olup, konularıyla birlikte söyleyenleri de inançlarına göre yazar tarafından sınıflandırılmıştır.

Peygamberlerin soruları; genelde bütün insanları, özelde ise müminleri uyararak, doğruya davet ve yol göstermek amacıyla tevcih edilmiştir. Müminlerin daha çok, dinlerini iyi anlamak ve hatalardan korunmak, bilgilenmek amacıyla soru sordukları belirtildikten sonra; Peygamberlerin ise tebliğ ettikleri mesajları da etkin kılmak için şu konularda soru metodunu kullandıkları ifade edilmiştir: Tevhîd, nübüvvet, insanları sapık fiillerden vazgeçmeye davet, Allâh’tan af dilemesini istemek, ölümden sonra diriliş vb.

Müminlerin yönelttiği soruların konularından bazıları ise şunlardır: Hilaller, infak, içki ve kumar, haram aylar, yetimler, kadınlarla ilgili hususlar, helal ve haramlar vb.

Ehl-i Kitab'ın sorduğu sorular ise daha çok, kendi elleriyle tahrif ettikleri kitaplarındaki inanç esasları, Hz. Peygamber'in (s.a.) gerek şahsı gerekse risâleti vb. konuları içermektedir. Özellikle bu noktada İsrailoğulları'nın gereksiz yere çok soru sormalarının temel mantığı da irdelenmiştir.

Müşrikler ise başından beri Kur'ân'a yaptıkları saldırı ve iftiralarda soru üslubunu da kullanarak daha çok tevhîd inancı, Hz. Peygamber (s.a.)'in risâleti ve özellikle bir türlü akıllarının almadığı ölümden sonraki dirilişle âhiret hayatı gibi hususları bahis konusu ettikleri anlatılmıştır. Müşriklerin Hz. Peygamber (s.a.)'e yönelik saldırı, iftira ve birçok yakıştırmalarında kullandıkları soru üsluplarının; onların hasetlerinin derecesini göstermesi açısından dikkate değer olduğu ifade edilmektedir. Onların; sorularıyla mucize, melek ve hazine istemeleri, ruh ve Zülkarneyn hakkında da soru sormaları örnekleriyle ele alınmıştır.

Münafıklar ise iman, Kur'ân ve Hz. Peygamber'in (s.a.) risâleti gibi çok önemli konularda sorular yöneltmişlerdir. Onlar; açıkça ortaya koyamadıkları kin ve düşmanlıklarını, kötü niyetlerini hatta menfaatperestliklerini bu yolla yansıtmış oluyorlardı. Nitekim yazar da, bu soruların aynı zamanda onların sahip olduğu kaypak karakterlerini de ele verdiği tespitini yapmaktadır.

Bu bölümde meleklerin de soru sormaları konusu ele alınmıştır. Onların sorularının amacı, gerçekleşmesini imkansız gördükleri olaylarda insanlara Yüce Allâh'ın kudretinin nasıl tezahür ettiğini göstermek, inkarcıları da kınamak olduğu ifade edilmiştir. Meleklerin soruları ayrıca; insanın yaratılmasındaki hikmet, kötü toplumların helakı ve inkarcıların mazeretlerinin ortadan kaldırılması gibi konuları içermektedir.

İkinci bölümün üçüncü ana başlığı altında insanoğlunun soru sormadaki maksatları incelenmiştir. Yazar burada insanın soru yöneltirken ya öğrenme amacını, ya da özel bazı maksatları olduğu tespitini yaparak konuyu örnekleriyle sunmuştur.

Bu bölümüm son ana başlığında ise Kur'ân-ı Kerim'deki soru ve cevap adabı incelenmiştir. İnsan fitratında bulunan soru sorma özelliği ve kabiliyetinin Kur'ân tarafından belli usul ve kaideler çerçevesinde kullanılması öğretilmektedir. Bu tespiti yapan yazar soru sorma adabına ait şu kaideleri sıralamaktadır: Bilinmeyen ve faydalı konular sorulmalı, ehil kişilere sorulmalı, lüzumsuz ve kasıtlı sorular sorulmamalı. Sorulan soruların cevaplandırılmasında ise; makul olan her sorunun cevaplandırılması ve cevaplarda muhatapların seviyelerine uygunluğun gözetilmesi gerektiği örnekleriyle birlikte ifade edilmiştir.

Kitap; "Kur'ân'ın soruları ve cevapları; gerek fikir örgüsüne uygun dokusuyla gerek diğer anlatım tarzlarıyla uyumlu zengin yapısıyla, i'câzına uygun bir görü-

nüm arz etmekte ve insanlara ilâhî mesajı sunmanın en etkili yollarından biri olmaktadır." tespiti ile sona ermektedir.

Netice olarak bu eser; Kur'ân-ı Kerim'i, konuları ele alıp işlerken kullandığı üsluplar açısından inceleyen bir çalışmadır. Soru ve cevap metodunun Kur'ân'daki muhteva, maksat, ifade zenginliği ve anlam mucizesi gibi birçok yönü sergileyen ve ayrıca ilâhî mesajın beşeriyete sunulmasını sağlayan bir metot olduğu bu araştırma ile ortaya konmaya çalışılmıştır.

19. Yüzyılda Bektaşilik

A.Yılmaz Soyzer, Akademi Kitabevi Yayınları, İzmir 2005, 326 s.

Salih ÇİFT*

Tarih sahnesine çıktığı zamandan bugüne daima ilgi odağı olma özelliğini sürdürebilen nadir oluşumlardan biri de Bektaşilik'tir. Anadolu Selçuklularının son dönemlerinde çıkardıkları isyanla uzun süreli kargaşaya neden olan Babailer'le bağlantıları, kurucusunun karizmatik şahsiyeti, Osmanlı'nın güttüğü siyaset gereği geçirdiği dönüşümler ve nihayet son zamanlarında temasa geçtiği farklı dinî ve siyasî grupların mahiyeti gibi pek çok neden Bektaşî tarikatının sürekli olarak ilim adamlarının ve araştırmacıların gündeminde olmasını sağlamıştır. XIX. asrın sonu ile XX. asrın ilk yarısında tasavvuf sahasında çalışma yapan Alman müsteşriklerin bile en çok üzerine eğildikleri alanlardan birinin Bektaşilik olduğu dikkate alındığında, Bektaşiliğe yönelik ilginin boyutları daha net olarak algılanabilecektir. Türkiye'de de değişik dönemlerde farklı ilim dallarına mensup birçok araştırmacı Bektaşiliği çeşitli yönleriyle ele alıp incelemişlerdir.

Türkiye'de Bektaşilik hakkında yazıp çizenleri genel olarak üç gruba ayırmak mümkündür: İlk sırada yer alanlar bir şekilde bu tarikatla temasta olanlardır ki verdikleri bilgiler ve yaptıkları yorumlar çoğunlukla sathi ve objektiflikten uzaktır. İkinci grupta bulunanlar Sünnî bakış açısıyla konuya yaklaşanlardır. Bunlar Hacı Bektaş-ı Veli'nin Sünnî bir mutasavvıf olduğu varsayımından hareket ettiklerinden Bektaşiliğin başlangıçta Sünnîlik çizgisinde bir tarikat olduğunu söylemektedirler. Onlara göre tarikatta mevcut olan bir kısım aşırılıklar sonradan ortaya çıkmıştır. Daha ziyade duygusal sâiklerle ve yüzeysel bilgilerle meseleye yaklaştıklarından bunların kanaatleri tartışmaya açıktır. Üçüncü grup ise mevcut bilgi ve belgelerden yola çıkıp objektiflik ilkesi ışığı altında vâkıya ayna olmaya çalışanlardan meyda-

* Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

na gelmektedir. Bu yazıda ele alınan *XIX. Yüzyılda Bektaşilik* adlı eserin müellifi Yılmaz Soyger bu gruba dahildir.

Yılmaz Soyger *XIX. Yüzyılda Bektaşilik* adlı çalışmasında Bektaşiliğin en sorunlu dönemlerinden birini mercek altına almıştır. Eser üç bölümden ve varsayımların değerlendirildiği sonuç kısmından meydana gelmektedir. Birinci bölümde XIX. yüzyılda Bektaşiliğin toplumsal yapısı incelenmektedir. Yazar burada ilk olarak söz konusu asırdaki Bektaşi tekkelerinin genel durumu, sosyo-politik yapıları ve ekonomik vaziyetleri hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Başlık oldukça genel olmasına rağmen muhteva daha ziyade Rumeli bölgesindeki Bektaşi tekkeleri ile sınırlı tutulmuştur. Yine bu bölümde tarikatın yasaklanması ve II. Meşrutiyet sonrasındaki durumu ele alınmaktadır. İkinci Bölüm “XIX. Yüzyılda Bektaşiliğin Dinî-Kültürel Yapısının Oluşumu” başlığını taşımaktadır. Müellif bu başlık altında Bektaşilik-Câferîlik ilişkisi üzerinde durmakta, tarikat mensuplarının ehl-i beyt anlayışını irdelemekte, Hurûfiliğin Bektaşiliğe tesirleri hakkında bilgi vermekte ve aynı yüzyılda faaliyette olan iki Bektaşi tekkesinin kütüphanesinde yer alan kitapların listesini verip bunları ayrıntılı olarak tanıtmaktadır. Üçüncü Bölüm bu asırdaki Bektaşiler’in eğitime, çeşitli âyin ve erkânına tahsis edilmiştir. Yazar sonuç kısmında, başlangıçta ortaya koymuş olduğu varsayımların değerlendirmesini yapmaktadır.

Yılmaz Soyger bu çalışmada kendisinin felsefi ve sosyolojik bir yöntem olan “Anlama” yöntemini kullandığını söylemektedir (s. 17). Bir din sosyologu olması hasebiyle konuyu mensup olduğu disiplinin zaviyesinden hareket ederek masaya yatıran müellif şu varsayımlardan yola çıkmaktadır (ifadeler müellife aittir):

- ✦ Bektaşiliğin bir inanç kaynaklı sosyal grup olarak yapısı, mürid-mürîd temelli tasavvufî inancın sonucudur; buna karşılık sosyal grup da “Bektaşilik inancı” denilen düşünceyi oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle inanç ve sosyal yapı arasında etkileşim bulunmaktadır. Ama var olduğu yüzyılla bunlar arasında da ilişki mevcuttur.
- ✦ Bektaşilik XIX. yüzyılda tasavvufî bağlamda Alevî’dir. Yani Bektaşi dede ve babaları tasavvufî silsilelerini Hz. Ali’ye kadar dayandırmaktadırlar.
- ✦ Bektaşilik XIX. yy. boyunca devletin baskısı altında kalmıştır.
- ✦ Bektaşiliğin inanç ve ibadetleri (ritüelleri) XIX. yy. boyunca süreklilik göstermektedir.
- ✦ Bektaşilik XIX. yy.’da geçirdiği yasaklılık sürecinde “Çelebiler” ve “Babagân” isimli iki kola ayrılmıştır.

XIX. Yüzyılda Bektaşilik adından da anlaşıldığı üzere söz konusu asırda Bektaşi tarikatının genel durumunu ortaya koymaya çalışmıştır. Eser sahibi bu amacını gerçekleştirirken Rumeli Bektaşi tekkeleri gibi belli mekanlardan, Giridî Ali Resmî Baba ve Üsküdarlı Hâşim Baba gibi dönemin öne çıkan meşhur isimlerinden ve

aynı zaman diliminde kaleme alınan *Uyûnü’l-hidâye* ve *Dürr-i Yetim* gibi eserlerden istifade etmiştir. Kısacası özelden genele gitmeyi hedeflemiş ve bunda da başarılı olmuştur. Çalışma çok sayıda orijinal belgeye ve tarikata mensup kişilerin kaleme aldığı eserlere dayanması yönüyle bugüne kadar konu çerçevesinde ortaya konulanlarla kıyaslandığında özgünlüğünü hemen belli etmektedir. Nitekim Dr. Soyger kullandığı kaynakların dökümünü verdiği giriş kısmında (s. 13-19) bu hususu ifade etmektedir. Söz konusu belge ve yazmalara dayanılarak verilen bilgiler ve yapılan yorumlar oldukça doyurucu olmakla birlikte bunların dışında kalan meselelerde genellikle ansiklopedi maddeleri gibi sıradan okuyucuya yönelik malzemeye dayanılmış ya da bilinen yüzeysel bilgiler tekrarlanmıştır.

Müellifin objektiflik ilkesine sadakati ile uzun ve meşakkatli geçen hazırlık döneminin ardından vücuda gelen çalışmanın özgünlüğünü özellikle vurguladıktan sonra gözden kaçırıldığı düşünülen bazı hususları –ikinci baskıda dikkate alınır ümidiyle- şu şekilde toparlamak mümkündür:

Dr. Soyger varsayımlarının birinde “Bektaşilik XIX. yy. boyunca devletin baskısı altında kalmıştır” demektir (s. 13, 289). XIX. asır Osmanlı siyasî ve kültürel tarihi göz önüne alındığında manzaranın hiç de öyle olmadığı görülmektedir. Zira yüzyılın ilk çeyreğinde zaten yasak ya da baskı söz konusu değildir. Yasağın getirildiği dönemle ilgili mevcut bilgiler ise devletin Bektaşilik’le ya da Bektaşiler’le herhangi bir probleminin olmadığını açıkça ispat etmektedir. Amaç Yeniçeriliği ortadan kaldırmak ve muhtemel destek noktalarıyla bağlantılarını kesmekti. Dolayısıyla Yeniçerilik hal edildikten yani tehdit unsuru olmaktan çıkarıldıktan sonra Bektaşiler de resmen yasak ama fiilen serbest olan tarikat faaliyetlerini rahatça yürütmüşlerdir. Tıpkı bugün “bey, paşa, efendi ...” gibi bazı sıfatların resmen yasak fakat fiilen yürürlükte oluşu gibi. Söz konusu lafızların resmen yasak oluşu ileri sürülerek bunları kullananlar üzerinde devlet baskısı olduğunu iddia etmek mümkün müdür? Kaldı ki yasağın getirildiği dönemde Bektaşiler’e uygulanan te’deb yöntemleri de asla Yeniçeriler’e uygulananlarla aynı boyutta değildir. Nitekim ilerleyen sayfalarda varsayımlarının değerlendirmesini yapan yazar yasaktan sonraki ilk yirmi yılda baskının şiddetli biçimde yaşandığını, sonraki zamanda da hafıfladığını belirtmektedir (s. 290). Ayrıca bu varsayımın geçersizliğini ispat eden delilleri müellif dolaylı olarak farklı sayfalarda zikretmektedir. Mesela s. 27’de 31 numaralı dipnotta Sultan Abdülaziz’in Abdal Musa Tekkesi’ni tamir ettirdiği, s. 30’da Pertevniyal Vâlide Sultan’ın Kuyubaşı Emin Baba Tekkesi’ni inşa ettirdiği bilgilerini vermektedir.

Bir başka çelişkili durum ise Elmalı Tekkesi Kütüphanesi’nde Hanefî fikhî ile ilgili kitapların bulunuşu üzerine Dr. Soyger’in yaptığı yorumlarda gözlemlenmektedir. Yazar ilk olarak şu yorumu getirir: “Bu eserlerin bulunuşu Osmanlı devle-

ti'nin baskılarından çekinilmesiyle izah edilebilir' (s. 141). Daha sonraki sayfalarda aynı mesele hakkındaki kanaatini değiştiren yazar şöyle demektedir: "Bunlar elbette onların Hanefî oldukları anlamına gelmez, ama yaşadıkları toplumun yaygın kanaatlerini bilmek istedikleri anlamını taşıyarak değer kazanmaktadır. O dönemde medresede okutulan eserler yaygın biçimde Şafî mezhebinin eserleridir. Osmanlı uleması, halkın çoğunluğunun aksine Şafî mezhebinin etkisi altındadır. Bu yüzden, Bektaşiler'in ulemâdan çekindiği için bu kitapları bulduklarını ileri sürülemez. Eğer ulemâdan çekindikleri için fıkıh ve akaid kitabı buldursalardı Hanefî kitapları yerine Şafî kitapları buldurlardı" (s. 170). Herhangi bir mezhebi benimseme ya da reddetme noktasında Osmanlı devletinin tavrını belirleme hususunda ulemânın etkin olduğunu inkar etmek mümkün değildir. Dolayısıyla bu konularda Osmanlı'dan çekinmek demek Osmanlı ulemâsından çekinmek demektir. Buradan hareketle yazarın bu konudaki kanaatinin tam manasıyla netleşmediğini söylemek mümkündür.

Yukarıdaki cümlede ayrıca gözden kaçtığını tahmin ettiğimiz bir bilgi hatası da mevcuttur. Zira bildiğimiz kadarıyla söz konusu dönemde Osmanlı medreselerinde Şafî mezhebine mensup müelliflerin eserleri değil Hanefî mezhebinin eserleri okutulmaktadır. Diğer taraftan Osmanlı medreselerinde akaid sahasında özellikle son dönemde genellikle Eş'arî mezhebine mensup âlimlerin kaleme aldıkları eserler okutulmuştur. Yanılgı amelî bir mezhep olan Şafîlikle itikâdî bir mezhep olan Eş'arîliğin karıştırılmış olmasından kaynaklanmış olabilir mi?

Yılmaz Soyzer yer yer bazı tartışmalı genellemeler yapmaktadır. Bunlardan birinde Bektaşilik'le Mevlevîliği yüceltmek için şöyle bir cümle kullanmaktadır: "Osmanlı Devleti'nin güzel olarak ortaya koyduğu bütün sanat eserlerinin altında bu iki tarikatın dervişlerinin imzası bulunmaktadır" (s. 59). Osmanlılar dönemi mutasavvıflarının kültür ve sanat alanında ortaya koydukları değerleri yalnızca iki tarikat mensuplarıyla sınırlamak ya Osmanlı dönemi tasavvuf tarihini bütünüyle bilmemekten ya da söz konusu iki tarikata duyulan aşırı muhabbetten kaynaklanıyor olsa gerektir. Bu şekilde bir kanaatin dile getirilmesiyle bir taraftan Bektaşî ve Mevlevîler onore edilmeye çalışılırken diğer yandan farklı tarikatlara mensup ürün sahibi binlerce sanatkar dervişin ruhları incitilmiş olacaktır.

Tasavvuf tarihi ve felsefesi ile ilgili terminolojide bulunmadığı ve herhangi bir realiteye karşılık gelmediği halde müellifin kullandığı bazı ifade şekilleri de dikkatten kaçmamaktadır. "İstanbul tasavvufu" tabiri bunlardan bir tanesidir (s. 290). Bu ifade "İstanbul Bektaşîliği" ya da "İstanbul Mevlevîliği" şeklinde herhangi bir tarikatın belli bir bölge sülûlince yorumlanışını belirtir biçimde kullanılabilirse de genel manada tasavvufun İstanbul yorumu şeklinde kullanılması söz konusu olamaz. Zira ilk dönem tasavvufunda olduğu üzere ayırt edici bazı hususiyetleri ile

öne çıkan Basra, Bağdat ya da Kûfe gibi bir İstanbul ekolünden söz etmek mümkün değildir.

Müellif: "Gülbeng, Bektaşilik konusunda araştırma yapanlar tarafından gülbang şeklinde de yazılmaktadır. Ancak XIX. yüzyıl Bektaşî metinlerinde bu kelime gülbeng şeklindedir; bu yüzden bu çalışmada bu şekilde kullanılmıştır (s. 14, 5 nolu dipnot)" şeklinde bir izah yapma gereği duyduktan sonra bütün eser boyunca kelimeyi bazen gülbeng (s. 15, 171), bazen gülbang (s. 71) ve bazen de gülbang biçiminde kullanmaktadır.

Bilhassa mezhepler tarihçilerinin âşina olduğu tabirlerden olan "rafz u ilhâd" ifadesindeki "rafz" kelimesi yazar tarafından sürekli olarak "rifz" şeklinde kullanılmıştır (s. 66, 68, 76). Yine buna benzer bir hatalı kullanım da "seyr u sülûk" kavramı ile ilgilidir. Yazar bazen seyr-ü sülûk, bazen seyr-i sülûk bazen de seyr u sülûk, seyr ü sülûk (s. 87, 254) şeklinde farklı kullanımlara yer vermiştir.

Bir kısım eksikliklerine ve bilgi yanlışlarına rağmen, uzun bir mesai ve yoğun bir gayretin ürünü olduğu görülen bu çalışma, bize göre sayıları oldukça sınırlı olan nitelikli eserler yanındaki yerini şimdiden almış bulunmaktadır.

İslam'da Kolaylaştırma İlkesi (Azimet-Ruhsat İlişkisi)

Halit Çalış, Yediveren Yayınları, Konya 2004, 275 sayfa

*Ahmet EKŞİ**

Halit Çalış, "*İslam'da Kolaylaştırma İlkesi (Azimet Ruhsat İlişkisi)*" adlı eserini doçentlik tezi olarak sunmuş ve 2005 yılında kabul edilmiştir. Bu eser, fıkhîta birçok konuyla iç içe bulunması dolayısıyla karmaşık bir yapı arz eden azimet ve ruhsat konusunun etraflıca araştırılarak bilimsel bir üslupla özgün bir şekilde ortaya konulması bakımından sahasında önemli bir boşluğu doldurmuştur. Azimet ve ruhsat konusu, istihsan, mâni, hile-i şer'iyye gibi pek çok konu ile ilintili olmasına rağmen ve yine hem usul-i fıkıh hem de furû-ı fıkıh ilgilendiren yönleri bulunması hasebiyle fıkıh literatüründe dağınık bir şekilde işlenmiştir. Ancak yazar, kitabın sonundaki bibliyografyanın genişliğinden de anlaşılacağı üzere literatürü dikkatli ve titiz bir şekilde kullanarak bu dağınık ve girift konuyu sistemli, anlaşılır bir şekilde ortaya koymakla başarılı bir çalışma sunmuştur.

Unutulmamalıdır ki, hukuk sistemleri, ortaya koydukları bütün düzenlemelerin birey ve toplum tarafından uygulanmasını ister. Zira uygulanmadığı sürece hukuktan beklenen faydanın elde edilmesi mümkün değildir. Bunun için hukuki istek ve

* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Doktora Öğrencisi, aeksi@superposta.com.

talepler, ferdin fitratıyla uyumlu ve kolayca uygulanabilir olmalıdır. Ayrıca hukuk normlarının yürürlükte kalabilmesi, o normların uygulandığı toplum tarafından gönülden benimsenmesine bağlıdır. Yazar da bu duruma dikkat çekerek (s. 15) hukukun yürürlüğünün sağlanmasını iki temel hususun bir arada bulunmasına bağlamaktadır. Bunlardan birincisi hukukun uygulanması konusundaki kesin kararlılık, ikincisi ise kitabın da ana temasını oluşturan kolaylık ilkesidir.

Hukuk düzeninden beklenen faydanın elde edilmesi için yukarıda belirtilen ilkelere yan sıra hukukun genel yapısının da korunması gerekir. İşte bu genel yapıyı oluşturan azimet, hukuk düzeninin, bireylerin tamamı için her zaman ve her şartta bağlayıcı (genel ve sürekli) temel kanun olarak belirlediği hükümlerdir. Azimet, normal durumlarda herkes için uyulması gereken temel ve genel hükümleri ifade eder. Bunun yanında hukuk düzeninin, genel olarak “özür” kavramıyla karşılanan bazı durumların mükellefin başına gelmesi halinde, hukuka bağlılık ve istikrarı sağlamak amacıyla kolaylaştırıcı veya hafifletici hükümlere de sahip olması gerekir ki, bunlara da ruhsat denir. Ancak ruhsatın olağan dışı şartların bir sonucu olduğu, azimetin naibi ve bedeli olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır.

Kolaylaştırma ilkesi (ruhsat), hukukun sürekliliği bakımından önemli olduğu kadar müminlerin imanlarını, tereddüt içerisinde bulunanların da tereddütlerini sınamak ve imtihan etmek bakımından da önemlidir. Nefsin kolaylığa meyli dolayısıyla seçmeci bir tavır içerisine girmesiyle, ruhsatla amelin umursamazlık, gevşeklik, azimetlere sarılmanın ise dinde samimiyet göstergesi olarak kabul edilmesi konunun dini ve hukuki hayat bakımından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Konunun zaman zaman ehliyesiz kişiler tarafından kamuoyu önünde tartışılması ne yazık ki kolaylık ilkesinin yerini “ilkesiz kolaylıklar ve ruhsatlar”ın almasına neden olmuş ve toplumda ruhsatlar “kolay din”e ulaşmanın aracı olarak görülmüştür. Bu durum, böyle bir konunun böyle bir çalışmaya konu olarak seçilmesinin ne kadar isabetli olduğunu da ortaya koymuştur. Kitapta yukarı da belirtilen olumsuzlukların kaynağının bilgi eksikliği olduğu vurgulanmaktadır (s. 18). Açıkça söylenmemiş olmasına rağmen eserin kaleme alınmasındaki amaçlarından birisinin bu eksikliği gidermeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

Söz konusu kitap 275 sayfadan ibaret bir çalışma olup bir giriş ve üç bölüme ayrılmıştır. Konunun önemi, sunumu ve sınırlandırılmasını ele alındığı giriş kısmını, ruhsata temel teşkil eden hukuki prensiplerin, ağırlıklı olarak teorik düzeyde işlendiği birinci bölüm takip etmiştir. İkinci bölüm Kavramlar ve Temel Bilgiler, üçüncü Bölüm Farklı Açılardan Ruhsat Değerlendirmesi ve Bazı Ruhsat Problemleri konularına tahsis edilmiş olup kitap sonuç kısmı ile bitmektedir.

Giriş kısmında öncelikle hukuk düzeninin amacı ve bu amacı gerçekleştirebilmenin imkânları üzerinde durulmuştur. Bu meyanda hukukun amacının birey ve toplum yararını sağlamak olduğu belirtilmiş, hukuktan beklenen faydanın gerçekleşebilmesinin ise hukukun uygulanmasına bağlı olduğuna dikkat çekilmiştir. Her ne kadar hukuk kurallarına uymak kanun koyucunun amacı olsa bile hukuk normlarının uygulanabilir olması bireyin ve toplumun o normları benimsemesine bağlıdır. Bu durumda hukuk normlarının öncelikle bireyin inancıyla örtüşmesi gerekir. Ayrıca kişinin fitri özelliklerine, yetenek ve kabiliyetlerine uygun olmalıdır. Diğer taraftan hayatın akışı içerisinde iç ve dış etkenlerden kaynaklanan olağan dışılıklara uygun düzenlemeler içermesi gerekmektedir. Hukukun sürekliliği ve adaletin korunması için bunun önemli olduğu vurgulanmıştır.

Hukuk normlarının bireyler tarafından benimsenmesi ve özellikle bir takım davranışların dönüştürülmesinde kolaylık ve tedricilik gibi iki önemli ilkeye dikkat çekilmiş ve bu düşünce ayet ve hadislerle desteklenmiştir. Özellikle tedricilik ilkesi, meşakkat içeren yükümlülüklerin zamana yayılmak suretiyle azar azar teşri kılınması bakımından ayrı bir önemi haizdir. Bu durum kitabın 15. sayfasında Hz. Âişe'nin (r.ah) dilinden çarpıcı bir şekilde ortaya konulmuştur: “*Önce cennet ve cehennemden söz eden kısa sureler nazil oldu. Ne zaman ki insanlar İslam'a ısındılar, o zaman helal ve haram hükümleri nazil olmaya başladı. Şayet ilk başta “İçki içmeyin!” denilseydi, insanlar, “Kesinlikle içki içmekten vazgeçmeyiz” derlerdi. Aynı şekilde daha işin başında “Zina yapmayın!” hükmü konulsaydı, insanlar, “Kesinlikle zinadan vazgeçmeyiz” derlerdi. Mekke’de Hz. Muhammed’e -ki o sıralarda ben onun çağında bir kız idim-: “Bilakis kıyamet onlara vaat edilen asıl saattir ve o saat daha belalı ve daha acıdır” ayeti nazil oldu. Bakara ve Nisâ sureleri ise, ben onun yanında iken (evlendikten sonra) nazil oldu”.*

Hukukun toplum üzerindeki etkisinin, normların kesin bir kararlılıkla uygulanmasına ve hukukun gayelerini ortadan kaldırmayacak ölçüde kolaylaştırılmasına bağlı olduğu söylenerek baştan itibaren söylenenlerin, kitabın konusuyla bağlantısı güzel bir şekilde ortaya konulmuştur.

Hadislerden de örnekler verilerek, ruhsatlar kolaylık çerçevesinde değerlendirilmiş, bu çerçevede ruhsatlar için ortaya koyduğu şu tespitlerin dikkate değer olduğu görülmüştür. “Fıkıh nedir?” sorusuna İbn Abbas: “Ruhsatlar ildir.” şeklinde karşılık vermiş, Süfyan b. Uyeyne de “Bize göre ilim güvenilir kişilerden ruhsat konularını öğrenmektir” demiştir. Yapılan bu nakillerle aynı zamanda konunun önemi açık bir şekilde ortaya konulmuştur.

Giriş kısmında yazar, kolaylık ilkesinin hassaten azimet ve ruhsatın felsefi alt yapısını ortaya koymakla birlikte, ruhsatların sınırına, hukuki hayattaki etkilerine,

kimler tarafından tespit edilebileceğine, kıyas yoluyla çoğaltılabilmek imkânının olup olmadığına yönelik sorular yöneltilerek eserin içeriğine dair ipuçları sunmuştur.

Birinci bölüm ruhsatlara temel teşkil eden hukuksal kaidelere ayrılmıştır. Ruhsat hükümlerinin teşri kılınmasında doğrudan veya dolaylı bir takım ilkelerin varlığından söz edilerek özellikle ruhsat fikriyle doğrudan ilintili olan üç ilke üzerinde durulmuştur. Bu ilkeler, güçlük ve meşakkatin giderilmesi (def'u'l-harac), zaruret prensibi ve kolaylık ilkesidir.

Birinci üst başlık altında kolaylaştırma ilkesinin bizzat kanun koyucununun muradı olduğu belirtilmiştir. Bu düşünce “Allah size kolaylık ister, zorluk istemez.” (Bakara, 2/185), “Ümmetime zor gelmeyeceğini bilseydim, her zaman için ağız ve diş temizliğini emrederdim” (Buhârî, “Cuma” 8) ve “Meşakkat teysîri celbder” (s. 30) gibi ayet, hadis ve fıkhi kaidelerle teyit edilmiştir. Daha sonra ruhsat sebebi kılınma bakımından meşakkatlerin sınıflandırılması ve meşakkat ölçüsüne yer verilmiştir. Meşakkatin ölçüsü hususunda çeşitli nakillerde bulunduktan sonra yazar tercihini Şatibî'nin: “Bir fiili işlemeye devam etmek, o fiilin tümünden veya kısmen terk edilmesine, o fiili işleyen kimsenin kendisi ya da malı üzerinde veya davranışlarında bir bozukluğun ortaya çıkmasına sebep olacaksa, bu durumda söz konusu olacak meşakkatler, mutat olan düzeyden fazla demektir. Fakat genel olarak bu sakıncalara yol açmıyorsa, o zaman söz konusu olan külfet adeten meşakkat sayılmayacaktır.” (s. 34) şeklinde ortaya koyduğu ölçüden yana kullanmıştır. Bu kısımda son olarak da meşakkat-fazilet ve sevap ilişkisine yer verilmiştir. Bu meyanda bir taraftan dini/hukukî yükümlülüklerde şâriin kastının kesinlikle mükellefleri zora ve sıkıntıya sokmak olmadığı ve yükümlülüklerin yerine getirilmesinde karşılaşılan zorlukların mükâfatlandırılacağı bildirilmiştir. Diğer taraftan da ruhsat sebeplerinin gerçekleştiği durumlarda bile meşakkat ve sıkıntılara katlanmak pahasına azimetlerle amel edilmesinin nefse eziyet anlamına geldiğine dikkat çekilmiştir.

İkinci kısım başlığı altında zaruret ilkesine değinilerek fıkıhtan örneklerle anlatılmıştır. Yazar, zaruretlerin haramları mubah kılıp kılmaması yönündeki görüşler serdettikten sonra, “zarurî durumlarda haramlık devam etmekle birlikte geçici yararlanmanın caiz olduğu” görüşünü tercih etmiştir.

Üçüncü ilke olarak da kolaylığa yer verilmiş, ayet, hadis ve fıkıhtan örneklerle detaylı bir şekilde ortaya konulmuş, dolayısıyla İslam hukuku açısından kolaylaştırma ilkesi temellendirilmeye çalışılmıştır. Hatta İslam dininin başlı başına kolaylık ilkesi üzerine kurulu olduğu (s. 51) belirtilerek daha ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Sonuçta kolaylaştırma ilkesinin dinin bütün ilkelerinde görülmekle birlikte

bu ilkenin hukukî hükümlere nasıl yansıdığı örnekleriyle birlikte somut olarak ortaya konulmuştur.

İkinci bölüm kavramlar ve temel bilgilere ayrılmış, bu ana başlık altında belli başlı dini ve fıkhi kavramlara yer verilmiş, bu kavramların tanımı yapılmış, kolaylık açısından değerlendirilmiştir. Bu arada azimet ve ruhsat hüküm türü olarak ele alınmış, ruhsatın sebepleri ve çeşitlerine geniş yer ayrılmıştır.

İlk dönemlerden itibaren usul âlimleri tarafından azimet hakkındaki yapılan çeşitli tarifler sunulmuş, daha sonra azimetin özellikleri ve kapsamı hakkında alimlerin görüşleri çerçevesinde geniş bilgilere yer verilmiş, bu konuda yazarın kendi tercihi ortaya konmuştur.

Birinci kısım başlığı altında azimette olduğu gibi, usulcülerin ruhsata verdikleri manaların farklı olduğuna, fakat başlıca üç anlamda kullanıldığına işaret edilmekte, daha sonra yapılan değişik tariflere yer verilmektedir. Yazar kaydettiği değişik tariflerin eleştirisini de yaparak fıkıh prensipleri çerçevesinde tutarlı sonuçlara ulaştığı da görülmektedir. (Örnek: s. 73, 1., 2. ve 3. paragraflar).

Yazar bu arada ruhsatın özelliklerine de yer vermiş, bu özellikleri 5 madde ve alt başlıklarda hulasa etmiştir. Azimette olduğu gibi, ruhsatın kapsamına da yer verilmiştir.

İkinci kısım başlığı altında azimet ve ruhsatla ilgisi bakımından zaruriyat, haciyat, ref'u'l-harac, vera', hile-i şer'iyye, tahsis, istisna, maslahat, istihsan gibi kavramlara yer verilmiştir. Bu kavramlar tek tek ele alınarak tarifleri yapılmış, bunların ruhsatla bağlantıları tespit edilmiş, özellikle istihsan ile ruhsat arasında ki farka işaret edilmiş, gerekli yorumlar yapılmıştır.

Üçüncü kısım başlığı altında azimet ve ruhsatın hükümle çeşitli açılardan ilişkisi ele alınmış, bu çerçevede gerek usulcülerin, gerekse fakihlerin değişik görüşleri ne yer verilerek münakaşası da yapılmıştır.

Dördüncü başlık altında ruhsatın sebeplerine yer verilmiştir. Genel olarak ruhsatın sebebinin “özür” kavramıyla ifade edilebileceğine dikkat çekilmiştir. Özür kavramı içerisinde yolculuk, hastalık, ikrah ve zaruret ruhsat sebebi olabileceğinden hareketle bu sebepler ayrı başlıklar halinde incelenmiştir. Bu çerçevede günümüzde özellikle yolculuk şartlarının değişmesi sebebiyle ortaya çıkan farklılıklar sebebiyle, meşakkatin bulunması durumunda ruhsatla amel edilmesi, meşakkatin olmaması durumunda azimetlerle amel edilmesinin ferdin kendi tercihine bırakılması gerektiği yorumu yapılmaktadır. Bu yorum klasik fıkıh anlayışının dışına çıkarak fıkıh-toplum ilişkisini kurmada önemlidir. Seferde namazların kâs edilmesi konusunda Hanefiler ve bunlara muhalif olan cumhurun görüş ve delille-

rine yer verildikten sonra cumhurun görüşünü tercih etmesi de yazarın fikri hareket kabiliyetini ve objektifliği göstermektedir.

Beşinci kısım başlığı altında çok değişik bakımlardan ruhsatların çeşitleri sıralanmış, özellikle ifade etikleri hüküm bakımından kısımlandırılarak bunlar hakkında geniş bilgi verilmiştir. Özellikle çağdaş fıkıh usulü yazarlarının yaptığı tasnifin, ruhsatların “hakiki ve mecazi” şeklindeki tasnifine aynen uyduğuna dikkat çekilmiştir. Yapılan bu tasnif, hem konuyu daha anlaşılır hale getirmiş hem de yazarın ifadesiyle (s. 152) bu tasnif üçüncü bölümde yer alan bazı ruhsat problemlerinin çözümünde kolaylık sağlamıştır.

Üçüncü bölümde farklı açılardan ruhsat değerlendirilmesine ve bazı ruhsat problemlerine yer verilmiştir. Bu çerçevede ruhsatla amelin hükmü, hukukun amaçları açısından ruhsatlar, mucebi ile amel etme bakımından azimet-ruhsat karşılaştırması, amaçta hukukla çatışan fiillerin ruhsat sebebi sayılması, ruhsat hükümlerine kapalı alanlar, ruhsat kıyas ilişkisi, mezhepler arasında ruhsatları seçip alma (tettebbui ruhasi'l-mezahib=ruhsat avcılığı) ve fıkıhın kolaylaştırılması teşebbüsleri gibi konular geniş alanlara taşınarak incelenmeye çalışılmıştır.

Birinci kısım başlığı altında ruhsatla amel etmenin hükmü belirtilirken ruhsatın dayandığı sebebin hükmü yasaklayan veya emr eden sebepten daha kuvvetli olduğuna işaret edilmiştir. Bu çerçevede hayati tehlike sözkonusu olan meselelerde ruhsatı almanın sorumluluğu gerektirdiğine işaret edilmiş, dolayısıyla ruhsatların hayati ehemmiyeti ortaya konmuştur. Bunun gibi hüküm koyucunun mükellefe tanıdığı genişliği almayıp kendisini zora sokmanın da doğru olmadığına işaret edilmiş, dolayısıyla günlük hayatta karşılaşılan bazı problemlerin çözülmesine ışık tutulmuştur. Peygamberimizin “*Size, Allah’ın kolaylık olsun diye meşru kıldığı ruhsata sarılmak düşer*” (s. 160) hadisi yerinde bir şekilde nakledilerek ruhsatların teşri’ felsefesi izah edilmeye çalışılmıştır.

İkinci kısım başlığı altında ise ruhsatlara hukukun genel amaçları açısından yaklaşmıştır. Ruhsatla amel etmenin dini-hukuki bir zorunluluk teşkil edip etmediği, hangi durumlarda ne tür maslahatlardan vazgeçebileceği ya da mefsetetlerin irtikâp edileceği gibi konularda zaruriyât-ı hamsenin ve bu esaslar arasındaki ilişkinin belirleyici olduğu ifade edilerek ruhsatlarla zaruriyât-ı hamse arasındaki ilişki net bir şekilde ortaya konulmuştur. Bu değerlendirme sonucu yaşama hakkının dinden önce geldiğine işaret edilmiş, ruhsatı almanın azimeti almaktan evla olduğuna değinilmiştir. Bunun için tehdit altında kalan bir Müslüman’ın imanını inkâr etmesi örneğine yer verilmiştir.

Üçüncü kısım başlığı altında azimet ile ruhsatın, gereği ile amel açısından mukayesesi yapılmış; bu çerçevede azimet ve ruhsattan hangisi ile amel etmenin daha

faziletli olduğu hakkındaki görüşlere yer verilmiş, konu detaylandırılarak geniş çerçevede işlenmiştir. Bu arada anılan görüşlerin cüz’iyatından hareketle bazı ilkeler tespit edilmeye çalışılmış ve bu ilkeler maddeler halinde sıralanmıştır.

Dördüncü kısım başlığı altında fıkhîta yer alan masiyet yolculuğu gibi hukuka aykırı fiiller olarak nitelenen işlerin ruhsatlardan yararlanma sebebi olup olmadığına değinilmiş, bu konuda fakihlerce ileri sürülen görüşlere ve bu görüşler arasında kendi tercihine yer verilmiş, karşıt görüşlerin ileri sürdüğü bazı deliller de tenkit edilerek bilimsel bir yol izlenmiştir.

Beşinci kısım başlığı altında da ruhsat hükümlerine kapalı alanlara yer verilmiştir. Bu çerçevede adam öldürmek ya da ölüme sebebiyet vermek, zina etmek gibi işlenmesine ruhsat verilmeyen fiiller ele alınmış, bu konular etrafında detaya inilerek bilgi verilmiştir. Hanefilerin erkeğin zinası ile kadının zinası arasındaki ayırımına değinilmiş, daha sonra ağır tehdit altında da olsa zinaya ruhsat verilemeyeceği görüşünün isabetli olmadığı vurgulanmıştır. Konuyla ilgili görüşlere yer verildikten sonra ikrah altında kelime-i küfrü telaffuza ruhsat verilmesine kıyasla zinanın da ruhsata konu olduğu görüşü savunulmuştur.

Altıncı kısım başlığı altında ruhsat-kıyas karşılaştırması ele alınmış, bu konuda genel bir tespit yapıldıktan sonra farklı görüşlere yer verilmiş ve sonunda kıyasın bu alanı da (özel ruhsatlar hariç) kapsadığı yönünde bir kanaate varılmıştır.

Yedinci kısım başlığı altında ruhsatları araştırarak mezhepler arasında en kolay olan görüşleri almanın hükmü üzerinde durulmuş, bu konu etrafındaki görüşlere yer verilmiştir. Yazar burada da kendi görüşünü belirtmiş ve fıkhi yönden değerlendirmeye geniş bir perspektifte yer vermiştir. Öte yandan hem bireysel düzeyde ruhsat tercihinde, hem de bu yönde bir tercihle fetva ya da hüküm vermede nefsi seçicilik değil, metodik tercih ilkelerinin işletilmesi gereği üzerine durulmuştur. Bu değerlendirmeler sonunda (s. 250) konuyla ilgili bir ayet (“*Eğer hak, onların arzu ve isteklerine uysaydı, mutlaka gökler ve yer ile bunlarda bulunan ne varsa hepsi bozulur giderdi...*”) ve bir hadis (“*Hiç biriniz, istek ve arzularını benim getirdiklerime tabi kılmadıkça gerçek mümin olamazsınız.*”) yerinde bir şekilde nakledilerek konunun özü net bir şekilde ortaya konulmuştur. Ayrıca ruhsatlar arasında seçicilik hususunda fetva verenlerle Müslüman topluluğun büyük sorumluluk taşıdıklarına da dikkat çekilmiştir.

Sekizinci kısım başlığı fıkıhın kolaylaştırılması teşebbüslerine ayrılmış, bu başlık altında fıkıhı anlama ve uygulamada kolaylığa değinilmiş; sonuç olarak da dinin anlaşılması ve uygulanması kolaylaştırılmaya çalışılırken, dinin kolaylıklarının yerini “kolay din”in almasına yol açacak bir söylem ve yöntemin benimsenmesinin asla kabul edilemez olduğu ifade edilmiştir.

Kitap, çalışmada ulaşılan sonuçların maddeler halinde sunulduğu sonuç kısmı ile son bulmaktadır. Kitabın sonunda oldukça zengin bir bibliyografya ve dizin yer almaktadır.

Kitabın bazı yerlerinde tespit ettiğimiz (örnek: s. 14, 76, 204, 233 vb.) bir kısım imla ve tashih hatalarının bulunması müellifin bu titiz çalışmasının değerini azaltacak nitelikte değildir. Bununla birlikte bazı noktaları da ilave etmekte fayda olduğu kanaatindeyim:

Fıkhi ruhsatlar arasında seçiciliğin caiz olduğu görüşü anlatılırken (s. 221–222) başta Hanefilerin çoğunluğunun bu görüşte olduğu belirtilmiş, diğer görüş sahiplerinden örnekler verilmesine rağmen Hanefi fukahasından örnekler alınmamıştır.

Kanaatimce gözden kaçır nitelikte kitabın 247. sayfasında “fetva geneldir” ifadesine yer verilmiştir. Hâlbuki hüküm genel, fetva özeldir. Çünkü müftî fetva isteyenin özel durumunu dikkate alarak fetva verir.

Gerek şekil, gerekse kapsam bakımından bilimsel usuller uygun olarak hazırlanmış olan eser azimet ve ruhsat konusunu etraflıca araştırarak ortaya koyduğunu ifade etmek mümkündür. Aynı zamanda bu çalışma, İslam Hukukunda kolaylık ilkesi çerçevesinde yapılabilecek yeni çalışmalara hem kapı aralamaktadır hem de onlara örnek teşkil edecek niteliktedir.

Münakahât ve Müfarakât

Mehmed Zihni Efendi (1362/1846-1332/1913), Şirket-i Müretebiyye Matbaası, İstanbul 1324/1906, 295 sayfa

*Hamza ERMİŞ**

Nimeti İslâm ilmihâlinin üçüncü kısmını oluşturan bu kitap, evlilik, çocukların bakımı ve boşanma gibi aile hukukuyla ilgili fıkhi meselelerini ele almaktadır. Eser daha kapak sayfasından itibaren, kadınlara iyi davranmayı ifade eden hadis ve onların değerlerini ifade eden şiirlerle başlamaktadır. Kitap isminin üzerinde peygamberimizin veda hutbesinde, kadınlara hakkında hayır tavsiye eden: استوصوا بالنساء خيرا ifadesi yer almakta, eser isminin altında, kadınların reyhan çiçeklerine benzetildiği bir şiir bulunmaktadır.

Eserde şu konular yer almaktadır: Nikahla ilgili genel bilgiler, nikahta vekâlet ve fuzulinin akdi, nikahı haram olanlar, velayet, bulûğ ve ıtk muhayyerliği, denklik, mehirler, nikahı fâsadin hükümleri, nikahı rakık, kafirlerin nikahları, iki eşin

hakları, nafaka, talak konuları, talak-ı sünnî, talak-ı bid’î; talak-ı ric’î, bâin, sarîh, kinaye; talakla birini görevlendirmek, talakla ilgili meseleler, muhâla’a, talak-ı fuzûlî, hastanın talakı, ilâ (devamında ek olarak diğer yeminler de ele alınmaktadır), zıhar, lian, iddet, erkeklerin iddeti, hidane, neseble ilgili konular, lakîl, çocuk emzirme konuları, fetva kitaplarından alınmış bazı meseleler. Bu konuların daha iyi anlaşılması için eserde konuyla ilgili soru ve cevaplar da yer almaktadır. (s. 9, 13, 25, 31, 74, 79, 93, 96, 100, 109, 110, 139, 148, 156, 184, 226, 252, 255, 266.) Anlatılan fıkhi konusuna örnek verilmesi gereken durumlarda *Meşâhîru’n-Nisâ, el-Hakâik* ve *Elgâzı Fıkhiyye* isimli eserlerdeki ilgili yerlere işaret ederek verilen bilginin daha iyi kavranmasını hedeflemektedir. (s. 60, 207, 215, 216, 233, 262.)

Eserin önsözünde müellifin görüşlerini ifade eden önemli konular üzerinde durulmaktadır. Bu açıklamaları, lüzumlu gördüğümüz sadeleştirme ve açıklamalarla vermenin, müellifin görüşlerinin bilinmesi açısından faydalı olacağını düşünüyoruz. Örneğin nikah ile ilgili olarak: “Yemek, içmek ve çiftleşmenin diğer canlılar gibi insana da şamil; yaratılış gereği, tabii bir ihtiyaç” olduğu belirtildikten sonra, diğer canlıların en seçkini olan insanın yeme ve içmedeki ayrıcalığının yanı sıra eş edinmede de dinin koyduğu esaslar sayesinde imtiyazlı olduğu vurgulanmaktadır. İnsanlarda eş edinmenin gelişigüzel olmayıp, nikah esasına göre olması gerektiği; bu ana yoldan sapmanın insanı, insanlık sınırlarından çıkarıp, hayvanlık reziline sürükleyeceği bildirilmekte ve zinanın büyük bir hayasızlık, fena bir yol olduğunu beyan eden (İsrâ 17/32) ayetle pekiştirilmektedir. (s. 3) Devamlı şu açıklamalar yer almaktadır: Nikah, vahiy lisanıyla övülmüştür. Hz. Peygamber tarafından teşvik edilip özendirilmiştir. Evlenmekten maksat sadece cinsel arzuları tatmin etmekten ibaret olmayıp, bilakis insanın kendisine bir ortak edinmesiyle evi idare etmesi ve o yüzden din ve namusunu koruyup emniyet altına almasıdır. (s. 5)

Burada müellif, İslâm’ın çok tartışılan konuları arasında yer alan çok evlilik (Teaddüd-i zevcât) ve boşanma ile ilgili görüşlerini de açıklamaktadır: Teaddüd-i zevcât, erkekler için bir kolaylaştırma olduğu gibi kadınlar için de bir kolaylaştırmadır. Talakın meşrûiyeti de bir kolaylıktır. Çünkü karşılıklı nefrete dönüşmüş bir beraberliğin devam etmesinde meşakkat vardır. (s. 7, 132 dipnot)

İslâm’dan önce hem çok eşlilik hem de boşanma hususları belirli bir sınır tanımaksızın devam ederken, İslâmiyet bu iki meseleye de bir sınır koyarak boşanmada üç talakı, çok evlilikte dört zevceyi son sınır kabul etmiştir. (s. 8)

Boşanmanın ardından gelebilecek pişmanlığın telafisi için sayı konulması ma’kûl olduğu gibi, neslin çoğalması için çok eşlilik dahi ma’kûldür. Ekmeğin büyüğü, hamurun çoğundan olmak tabii, milletlerde nüfus artırmak kesin bir istektir. (Müellif burada “Ekmeğin büyüğü hamurun çoğundan olur” Türk atasö-

* Arş.Gör.Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, hermis@sakarya.edu.tr

züne telmihte bulunmaktadır. Atasözü için bkz. Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, TDK yay., Ankara 1984, I, 218) Bununla beraber, boşanma olsun çok eşlilik olsun, İslâm dininde ne vacip ne de menduptur. Bilakis ihtiyaç anında izin verilen bir durumdur. Talak normal manada mübah bile değildir. Hadiste Cenab-ı Hakk'a en sevimsiz olan helalin talak olduğu belirtilmiştir. Çok eşlilik hakkında dahi Yüce Allah; iki, üç, dört sayılarını bildirdiği ayetinde izin vermekle beraber, “eğer adaletsizlikten korkarsanız bir tane” (Nisâ 4/3) buyurarak önceliğin bir eşlilikte olduğunu göstermiştir. (s. 8-9)

İnsanın gerçekten ihtiyaç duyduğu şeye izin verilmesi, yasaklanmasından daha uygundur. “İş daraldığı zaman genişler” kaidesi şer’î olduğu gibi hem de tabiidir. Çok eşliliğe sözle karşı çıkanlar, fiilen bir kadına bağlı değildirler. Talaka karşı çıkanlar dahi, onu kalben temenni etmektedirler. Onlara göre, teaddüd-i firaş vâkî, ve fakat nesil ve zürriyyet zayıdır. Nesil zayi edilmediği durumda da, çocuk haramzâde olur. İşte ehl-i İslâm’ın onlardan farkı, teaddüd-i firaşın dahi kanun sınırları içinde olması, nesil ve zürriyyetin meşru yollardan çoğalmış bulunmasıdır. (s. 9)

İslâm dininde erkeklere çok eşlilik emredilmediği gibi, kadınlar da ortak kabülüne mecbur değildirler. Bundan da kadınların, İslâm Hukukunda, zannolunduğu vechile, esir gibi olmadıkları anlaşılır. Keşke çok eşlilik idaresine muktedir erler olsa da mezâri-i insan olan bir çok nisvân evlerde muattal kalıp kocamasalar! Kız doğumları erkeklerden daha çok olmakla beraber kadınların hayız, gebelik gibi avârize maruz bulunmaları ve sinn-i iyâsa (menopoz dönemi) varıp nesilden kesilmeleri dahi bu meseleler için erkeklere hak vermektedir. (s. 10)

Eserin içinde de yeri geldikçe İslâm’ın tartışma konusu yapılan konularıyla ilgili görüşlerini, duygu ve düşüncelerini belirtmektedir. Kadınların örtünmeleriyle ilgili olarak “istidrad” başlığı altında (s. 113-115) yaptığı açıklamalardan bazı kesitleri kendi ifadeleriyle sunmayı uygun buluyoruz:

“Kadınların mestûriyyetleri, kendilerini siyanet ve haklarında şeref ve siyadettir... Kadınlık izzeti, iffetledir. İffeti de göreceği tecavüzden tebâüd nispetindedir. Bu tebâüde dahi ihticabdan eslem tarik yoktur.” (Bu ifadeleri şöyle açabiliriz: Kadınların örtünmeleri, kendilerini korumak ve kendileriyle ilgili bir şeref ve değerdir. Kadınlık izzeti, iffetledir. İffeti de göreceği tecavüzden uzaklaşma nispetindedir. Göreceği bu tecavüzden uzak olmaya da örtünmeden daha sağlam yol yoktur.) Müellifin, buradaki tecavüzü, geniş manada ele aldığı anlaşılmaktadır. Bakış, söz ve davranışlarla kadınları rahatsız eden her türlü fiili bu kapsam içinde değerlendirmektedir. Maalesef günümüzde dahi; bakış, söz ve davranışlarla kadınlar rahatsız edilmiyor, deme imkânına sahip değiliz. Sokak, çarşı, toplu taşıma

araçları, vb. yerlerde kadınlara cinsel bir obje nazarıyla bakan insanların mevcudiyetini, çevresini dikkatli gözlemleyen basiret sahipleri çok iyi bilmektedir. Zihni Efendinin kadınlık izzeti ve şerefini korumanın, kendilerine yönelen çirkin bakışlara bir set oluşturmanın en sağlam yolunun örtünme olduğu yönündeki görüşü, kendisini başkalarının gözünde bir meta olarak görünmekten koruma kaygısı taşıyanlara sunulmuş bir öneri olarak değerlendirilebilir. Çantasını kapıp kaçan kapkaççılara karşı bir çözüm üretmeye çalışan günümüz kadını, kendisini cinsel bir obje gibi gören insanların zararlı bakışlarına karşı da bir çözüm üretmek zorunda olduğunu hissetmelidir. İnsanın bülbüle bakışı farklı, tilkinin bülbüle bakışı farklıdır; bülbülün güle bakışı farklı, merkebin güle bakışı farklıdır. Tilkilerden korunmayan bülbüllerin, merkeplerden korunmayan güllerin başına nelerin geleceği malumdur. Kadınları koruma görevini de yaratıcımız bizzat kendilerine, kendi irade ve basiretlerini kullanarak alacakları tedbirlere vermiştir, diyebiliriz. Çünkü dinin her emir ve yasağına uyma, kişinin hür iradesi ve isteğiyle olur.)

Zihni Efendi örtünmeyle ilgili açıklamalarını şöyle devam ettirmektedir: “İhticâb emri Kur’anidir. Onda tehavünün vebâli azimdir... “Yüz mahrem değildir” tabiri, hakk-ı salâtın gayride galattır.” (Bu ifadeleri de şöyle açıklamak mümkündür: Örtünme emri Kur’an’ın emridir. O konuda gevşeklik gösterip dikkatsiz davranmak büyük vebaldir. Yüz mahrem değildir, tabiri sadece namaz için geçerlidir. Zihni Efendi, namaz dışında yüzün de mahrem olduğu görüşündedir. Bu görüşü, ihtiyatî tedbir düşüncesinden kaynaklanan bir görüş, olarak değerlendirmek mümkündür. Tedbirli davranmak isteyen insanların kendi tercihlerine kalmıştır. Zihni Efendinin görüşünü benimseyen insanlarımız olabileceği gibi, yüzün namaz dışında da mahrem olmadığı görüşünü benimseyen alimlerin görüşlerini kabul edenler olabilir. Kendi iç ve dış gözlemlerine göre bir yol izlemek, bizzat insanın kendi görevidir.)

Arap kadınlarında örtü, İslâm’dan önce de vardı. Ancak bir kayıtsızlık içindeydiler. İslâm belirli bir düzenleme getirdi. Kılık zaman ve mekana göre değişerek geldi ise de, Müslüman kadınların örtülü kıyafetleri hamdolsun zail olmadı. Hatta Müslümanların tabiiyetinde olan gayr-i Müslim kadınları bile, bazı mahallerde görülen bakâyânın delaleti vechile mestûr ve muhtecab oldular. (Dipnotta: “Biz İstanbul Hristiyan kadınlarının dahi mesturiyyet zamanına yetiştik” açıklaması yer almaktadır.) Ancak tâife-i nisâca her vakit için hâl-i tabiî olan meyl-i teberrüc (erkeğe izhârî mehâsin etmek: güzelliklerini göstermek), ricalin müsamahalarıyla onları varta-i tebezzüle vardırır oldu. Sokaklarda peçeler kaldırılmakta, sağrılar gerilmekte, kulaklarla beraber yüzler, bileklerde beraber eller, dirseklerle beraber kolların libası ve zeyl-i zîneti gösterilmektedir ki, bu ahvâlden onların hesabına müteşerri’ erkekler istihyâ eylemektedir. ...Alışverişi erkeklerin yapması vazife ve

daha kolay iken, kadınların çarşılara çıkıp yabancılarla ülfet ve hiç olmaz ise, bilâ zarûre sohbet etmek hoş görülüyor. Erkeklerinin geceliklerini dahi, kendilerine kadınların alıp getirmeleri, ar olsa da; ağır gelmiyor! Fesühbânellahilazîm.

Müellif Hacı Mehmed Zihni Efendinin en sonda kullandığı “fesühbânellah” ifadesi, öğrencilerinden Prof. Dr. İsmail Hikmet Ertaylan’ın bildirdiğine göre müteessir olduğu zamanlarda kullandığı en acı sözüdür. (Arslan, Ahmed Turan, *Mehmed Zihni Efendi*, İstanbul 1999, s. 167.)

Bu eserde de müellif, Arapça sarf ve lügat bilgileri vermekte (s. 2, 3, 9, 10, 13, 32, 46, 58, 72, 73, 88, 190, 198, 203, 210, 219, 276.), konuya uygun düşen meseller ve şiirler getirmektedir. (s. 7, 9, 13, 14, 29, 32, 58, 88, 95, 103, 112, 113, 114, 127, 154, 165, 190, 199, 208, 227, 272, 276.) Arap edebiyatının seçkin metinlerinden alınan bu güzel edebî cümleler ve şiirler esere başka bir güzellik katmakta, okuyucuya edebî zevk vermektedir.

Örnek: ez-Zemahşerî’nin *Etvâkü’z-Zeheb* adlı eserindeki 79. makaleden:

لا تخطب المرأة لحسنها و لكن لحصنها، فإن اجتمع الحسن و الجمال فذاك هو الكمال

“Kadın sadece güzelliği için değil, iffetinden dolayı istenir. İffet ve güzellik, her ikisi de beraber bulunursa, işte o mükemmel olur.” (s. 6.)

Gözü haram bakıştan korumayla ilgili şiir:

كل الحوادث مبداها النظر * و معظم النار من مستصغر الشرر
كم نظرة فعلت في قلب فاعلها * فعل السهام بلا قوس و لا وتر

“Bütün olayların başlangıcı bakıştır.

Ateşin büyüğü, küçük görülen bir kıvılcımdan başlar.

Nice bakışlar vardır ki, bakanın kalbinde,

Yay ve kirişi olmadığı halde okun yaptığı etkiyi yapar.” (s. 113.)

Sonuç olarak, Zihni Efendinin bu eseri, fıkıh bilgileri verirken Arapça sarf, nahiv ve lügat bilgilerine de yeri geldikçe temas eden, seçkin Arapça metinlerin sunumuyla edebiyat zevkini de tattıran kıymetli bir eserdir, diyebiliriz.

Gazâlî’nin Mantık Anlayışı

İbrahim Çapak, Elis Yayınları, Ankara, 2005, 286 sayfa

*Nazım HASIRCI**

Mantığı farzı kifâye olarak kabul eden Gazâlî, bu ilmi İslami ilimler de dahil, bütün ilimlerin başına koymaktadır. Mantığı İslam dünyasında meşrulaştıran ve İslami ilimlere uygulayan en önemli kişi olarak Gazâlî’yi gösteren yazar, Gazâlî’nin mantığa verdiği öneme dikkat çekerek, onun mantık anlayışını açıklamakta, ayrıca Gazâlî’nin mantık ile ilgili görüşlerini, Aristoteles, Fârâbî ve İbn Sina’nın görüşleriyle de karşılaştırmaktadır. Kitap önsöz, giriş, üç bölüm, sonuç ve indeksten oluşmaktadır.

Yazar, kitabının girişinde, Gazâlî’ye göre mantığın önemi, faydaları ve amacını incelemektedir. Gazâlî’nin düşüncesine göre, doğru akıl yürütmeler yanlışlarından ancak mantık ölçüleri ile ayırt edilebilir. Dolayısıyla mantık bütün ilimlerin ölçüsüdür, mantık bilmeden ilimlerin özüne varmak mümkün değildir. Yazara göre Gazâlî, mantığın kaynağını vahye dayandırmanın yanında (s. 14) mantığın ele aldığı konuların dinle ilgili olmadığını belirtmiş, dini açıdan reddedilmesini gerektirecek bir durumun onda mevcut olmadığını ifade etmiştir. Mantığı bütün ilimlere bir giriş kabul eden Gazâlî, “mantık bilmeyenin ilmine güvenilmez” diyerek, kesin bilginin mantıktan başka bir yolla elde edilemeyeceğini ileri sürmüştür. Bu düşünceden hareketle Gazâlî, mantığı İslami ilimlere sistematik bir biçimde uygulamış ve mantığın Müslümanlar arasında kabul görmesini sağlamıştır.

Birinci bölümde yazar, Gazâlî’nin kavram ve tanım teorisini ele almıştır. Yazara göre, Gazâlî, kavramları çeşitlerine göre incelemenin yanı sıra onların menşei üzerinde de durmuştur. Ayrıca Gazâlî, kavramların sadece akıl ile değil, duyu ve hayal ile de algılanabileceğini ileri sürmüştür. Gazâlî’ye göre beş tümel bir şeyi tanımlayabilmek için üzerinde durulması gereken en önemli konudur (s. 90-95). Beş tümeli ve tanım konusunu çeşitli örnekler vererek inceleyen yazar, Gazâlî’nin beş tümelden özellikle cins, tür ve ayırım üzerinde durduğuna dikkat çekmektedir.. Yazara göre Gazâlî, tanım konusunu titizlikle ele almış, tanım yapılırken dikkat edilmesi gereken noktaları belirtmiş, en büyük değeri ise hakiki tanıma vermiştir. Yazar, Gazâlî’yi kendinden önceki mantıkçılarla karşılaştırarak, onun klasik mantıktaki hadd-i tam ve nakıs, resm-i tam ve nakıs bölümlenmeleri üzerinde durmadığını, tanımını resmî, lafzî ve hakiki şeklinde sınıflandırdığını belirtmiştir.

* Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

İkinci bölümde önerme konusunu ele alan yazar, bütün mantık kitaplarında olduğu gibi, Gazâlî'nin de önermenin hüküm bildirmesi gerektiği hususu üzerinde durduğunu ifade etmektedir. Yazar, eserinde önce Gazâlî'ye göre, önermelerin oluşumu, nitelikleri ve niceliklerini ele almakta, sonra da önermeleri sınıflandırmaktadır. Eserde, Gazâlî'nin yüklemli önermeler üzerinde fazla durmadığı, bitişik ve ayırık şartlı önermeleri daha kapsamlı bir şekilde ele aldığı görülmektedir. Yazar, Aristoteles'in şartlı önermeleri incelemesine dikkat çekerek, Gazâlî'nin şartlı önermelerle yüklemli önermeleri karşılaştırmasına yer vermektedir. Ayrıca yazar, Gazâlî'nin, önermeleri nicelikleri yönünden dört kategorik önerme şeklinde sınıflandırdığını ve bunun daha önce İbn Sina tarafından yapıldığını vurgulamaktadır.

Yazara göre, modal önermeleri mümkün, imkansız ve zorunlu olarak kabul eden Gazâlî, bu yönüyle müteahhirin mantıkçılardan ayrılmaktadır. Önermelerin döndürülmesi konusunda Gazâlî, yalnızca düz döndürmeyi incelemektedir. Aristoteles karesiyle ilgilenmeyerek, önermelerin karşıtlık ilişkisine değinmeyen Gazâlî, çelişik önerme ve şartları üzerinde ise önemle durmuş, İslam hukukundan da birçok örnek vermiştir. Yazara göre Gazâlî'nin amacı, hukuki bir meselede hüküm veren kişinin çelişik önermeleri iyi bilmesi gerektiğini vurgulamaktır.

Üçüncü bölümde yazar, akıl yürütme konusunu ayrıntılı bir şekilde incelemektedir, sonra da tasdik türlerini ele almaktadır. Yazara göre Gazâlî, kıyasın Kur'an kaynaklı olduğunu ifade etmektedir (s. 140). Gazâlî bu görüşünü, Hadid 25'deki "mizan" terimini kıyas şekilleri kabul ederek delillendirmektedir. Hz. Muhammed ve Hz. İbrahim başta olmak üzere bütün peygamberlerin kıyası kullandığı görüşünü ileri süren Gazâlî, kıyas ve şekillerini incelerken verdiği bütün örnekleri Kur'an ayetlerinden seçmektedir. Kıyas konusunda fıkha da dikkat çeken Gazâlî, öncüller bilinen şeylerden olursa "kesin kıyas" yani burhan, zanni şeylerden olursa buna da "fıkhi kıyas" denildiğini ifade etmektedir.

Yazar, kıyasın tanımı ve şartları üzerinde ayrıntılı olarak duran Gazâlî'nin, mantıkta kullanılan kıyasla ilgili terimlerin yerine, farklı terimler de koyduğunu zikretmektedir. Gazâlî kıyasın öncülüne kefe, orta terimine de direkt dediği (s. 144) gibi, kıyasa da mîzân-ı teâdül (iktirani kıyas), mîzân-ı telâzüm (bitişik şartlı) ve mîzân-ı teânüd (ayırık şartlı) demektedir. Yine o, bu kıyasları birinci, ikinci ve üçüncü nemat şeklinde de isimlendirmektedir. Bu ayırmalara dikkat çeken yazar, Gazâlî'nin Aristoteles gibi, iktirani kıyasın yalnızca ilk üç şeklini incelediğini belirtmektedir. Gazâlî, iktirani kıyasın bu üç şekline sırasıyla mîzân-ı ekber (birinci şekil), mîzân-ı evsat (ikinci) ve mîzân-ı asgar (üçüncü) isimlerini vermektedir. O, bu şekilleri tek tek incelemekte ve hem bu şekillerin modlarını, hem de bitişik ve ayırık şartlı kıyasların örneklerini, Kur'an ayetlerinden alarak işlemektedir.

Gazâlî'nin sadece kıyası incelemekle yetinmediğine, kıyasın değerine de büyük önem verdiğine dikkat çeken yazar, mantığa yapılan eleştirileri ve Gazâlî'nin bunlara karşı verdiği cevapları, Bacon, Descartes ve J.S. Mill'in eleştirileriyle karşılaştırarak, Gazâlî'nin mantık savunmasının bu bilim adamlarının eleştirilerine de cevap teşkil ettiğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca yazara göre Gazâlî, fıkhi kıyasların kaynaklarını mantık konusunda incelemekte ve mantığı geniş çapta İslam hukuk teorisine dahil etmektedir. Gazâlî'de tüme varım ve analogi konularını da ele alan yazar, onun tüme varımı eksik ve tam tüme varım olarak kabul ettiğini, eksik tüme varımın fıkhi konular için elverişli olduğunu belirtmektedir. Yazar, Gazâlî'nin tasdik türleri ve beş sanat hakkındaki görüşlerini de inceleyerek kitabını bitirmektedir.

Sonuç olarak yazar, Gazâlî'nin mantık anlayışını kendinden önceki, sonraki ve zaman zaman da günümüz mantıkçılarıyla karşılaştırarak incelediği eseriyle, Gazâlî'nin mantığın İslam dünyasında meşrulaştırılmasına yaptığı katkıya, mantığı bütün ilimlerin miyarı kabul ederek onsuz sağlıklı bir şekilde ilim elde edilmeyeceği yönündeki görüşlerine, yine Gazâlî'nin görüşleriyle İslam dünyasında mantığa ve mantıkçılara yapılan eleştirilerin önüne geçtiğine dikkat çekmektedir. Ayrıca yazar, Gazâlî'nin bir eleştirmen ve mutasavvıflığının yanında, mantıkçılığını da ortaya koyarak, eserini okuyucuların hizmetine sunmaktadır. Bu yönüyle eser, mantığın İslam dünyasında gelişimi ve yerleşmesi hakkındaki önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

İlahî Sözün Gücü Varlık ve Bilgi Kaynağı Olarak Kur'an
Tahsin Görgün, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2003, 220 sayfa

*Elif DURSUNÜST**

İlahi sözün gücü, yazarın çeşitli vesilelerle sunmuş olduğu sekiz tebliğin, bir girişle birlikte derlenmesiyle oluşturulmuş bir eserdir.

Yazar, giriş bölümünde, bir araya getirilen bu tebliğlerin ortak vurgu noktalarını özetlemiştir.

Eserin ilk bölümü; *İnşa-Haber (Performative-Constative) Ayrımı ve Kuran'ın Anlaşılması Üzerine* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde yazar, Kuran'ın, içerisinde ihbarî ifadeler bulunsa da esas itibarıyla ve bir bütün olarak inşa olduğunu ifade etmektedir. Bu noktada Batı düşüncesinde XX. yy'da gelişen 'sözylem teorisi'ne ve tarihine değinen yazar, Paul Grice örneğiyle bu teoriyi açıklar ve bu örneğin

* SAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi

Müslüman gelenekte bir yankısının olduğunu ifade eder. Yazar, İbn Haldun'un *Mukaddimesi*'nin tercümesini yapan Pîrîzade Mehmet Sahib Efendi'nin tercümeyle birlikte ortaya koyduğu inşa-haber ayrımını ele alır. Bununla beraber Taftazani'nin *el-Mutavvel*'inden (yine bir Osmanlı alimi olan Abdürrafi İffet Efendi'nin tercümesiyle) ve Kadı Abdulcebbar'dan yaptığı alıntılarla, Kuran'ı anlamının fıkıhla mümkün olduğunun ve İslam toplumunun dil esaslı yapısının da ancak Kuran'ın anlaşılması gayretine bağlı olacağını, toplumun -bugün algılandığı şekliyle- bir 'değer' kaynağı değil bir 'vasıta değer' kaynağı olduğunun altını çizmektedir.

Dil, Kavrayış ve Davranış, Kuran'ın vahyedilmesi ve İslam Toplumunun ortaya Çıkışı Arasındaki Alakanın Tahliline Mukaddime başlığını taşıyan ikinci bölümde yazar, 'ilahî ve lisanî bir müdahale' olan 'kelam'ın nasıl olup da 'yeni bir toplum'un ortaya çıkmasını sağlayabildiğini tahlil eder. Kur'an'ın vahyedilmesiyle İslam toplumunun ortaya çıkması arasındaki alakanın, vahiyde neyin nasıl söylendiği ve bunun Mübellîğ ve Mübeyyin'i tarafından nasıl uygulandığının incelenmesi ve bu tebliğ ve beyanın diğer insanlar tarafından nasıl algılandığının tahlil edilmesiyle anlaşılabilirliğini ifade eden yazar, bu anlamda geleneğin, bu alakayı anlayabilmemizi sağlayacak ilimlere sahip olduğunu söyler. Nahiv, beyan, meânî, fıkıh usûlü gibi temel ilimlerin, gereken fikrî esası taşıdığını belirtir. Yazara göre buradaki temel mesele, hem nuzûl döneminde ve hem de sonraki dönemlerde, vahiy ve toplumsallaşma arasındaki ilişkinin tespit edilip bugün için böyle bir alakanın nasıl kurulacağı konusu üzerinde yoğunlaşmaktır.

Kitabın üçüncü bölümü *Kur'an kıssalarının 'Ne'liği (Mahiyeti) Üzerine* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde yazar, öncelikle modern gelişmelerle 'halimizin ilmi'ne yabancı kaldığımız tespitinde bulunur ve bu anlamda Kuran kıssalarının, içinde yaşadığımız koşulların tanımlanması konusunda yardım ve hidayet edebileceğini ifade eder. Çünkü Kur'an bize sadece ne yapmamızı değil, kendisi tarafından tanımlanmış şartlar altında ne yapmamız ve nelerden uzak durmamız gerektiğini söylemektedir. Bu noktada yazar, Kur'an kıssalarıyla ilgili belli yaklaşımları ele alır ve bunları kritik eder. Yazara göre bu kıssaları bir dünya tarihi, ahlakî hikâyeler, edebî şaheserler vb. olarak gören bu yaklaşımların her biri kıssalarda ne denildiğini esas alır. Hiçbir yaklaşım kıssaların 'ne'liği üzerinde durmaz. Yazar, 'kıssalarda ne söylendiğini değil, 'kıssalarla ne söylendiği' yahut 'kıssaların söylenmesiyle ne yapıldığı' sorusunu sorar ve Elmalılı Hamdi Yazır'ın hidayet tanımından hareketle bu soruya cevap vermeye çalışır.

Yazar, Kur'an kıssalarının, Müslümanların içinde buldukları manevî gerçekliğin anlaşılması için birer model olduklarını ifade eder. Bu noktada Kur'an'dan aldığı birkaç kıssa ile görüşlerini örneklendirir.

Son olarak yazar, eğer İslam ilim geleneği ve İslam toplumu ihya edilecekse bunun önemli esaslarından birisinin, Kur'an kıssalarının mahiyetlerinin keşfi ve bundan hareketle oluşturulacak bize has ilim anlayışları olduğunu söyler.

Kur'an ve Tarih başlığı altında işlenen dördüncü bölümde de yazar, Kur'an'ın bir hitap olarak muhataplarına ne ifade ettiğinin sadece mükellefler açısından değil, dünyanın gidişatını anlamaya çalışan herkes tarafından ihmal edilemez bir soru olduğunu ifade eder. Bu anlamda Kur'an'ın gidişatı (tarihi) değiştiren bir müdahale olduğunu, bunun tespitinin ise ancak gidişatta gerçekleştirilen değişimler üzerinden olabileceğini kaydeder, "Dolayısıyla tarih, bir yönüyle Kur'an'ın anlamının tahakkukudur" der. Bu tahakkukun doğrudan değil, Kur'an'a ittiba eden insanların eliyle olduğunun altını çizen yazar, bunun ise 'Allah'ın gidişata doğrudan müdahale etmediği' fikrinin kabul edildiği deist tanrı algısıyla aynı olmadığını hatırlatır.

Yazara göre bugünü anlamak geçmişi anlamakla doğrudan ilgilidir ve geçmişte olan biten olguların koşulları ve gerçekleşme şartları iyi anlaşılabilir bugün için de yararlı olabilecek bir bilgi oluşturulabilir.

Allah'ın kevnî iradesi, olan biteni ortaya çıkaran, ama bu düzenin bir parçası olmayan bir iradeyi ifade ederken, Kuran'ın teklifi iradesi olan bitene insanların fiilleri noktasında müdahale etmekte, kendisi ise bu fiillerin üzerinde bir iradeyi temsil etmektedir. Bu anlamda Kur'an, yazara göre, belli bir tarih ve belli bir bağlamda nazil olan bir hitap olmakla beraber, kendisine ittiba eden bir topluluk olduğu sürece ayrı bir dünya var etmeye devam edecek bir kitaptır. Bu yönüyle Kur'an bize, gidişata müdahil olmanın yanı sıra gidişat tarafından tayin olmayan bir yerden bakma imkanı verecektir.

Kur'an ve Fıkıh başlığını taşıyan beşinci bölümde de öncelikle fıkıhın tanımını ortaya koyan yazar, fıkıhın ve fıkıhın temel ilkelerinin, İslam toplumunun kurucu ilkeleri ve aynı zamanda bu toplumun devam etmesinin şartı olduğunu ifade eder. Takip eden kısımda ise Kitap, Sünnet İcma ve Kıyas ilkelerinin sadece bilgi olarak Kuran'ın anlaşılması için ortaya konulan nominal ifadeler olmadığını, İslamî var oluşun bir bütün olarak bu ilkeler temelinde ve bünyesinde söz konusu olabileceğini gerekçelendirir.

Yazara göre İslam ümmeti, hüviyetini, Kur'an'ın pratik ifadesi olan Sünnet esasına dayalı olarak cemaatin ortak bilgisini teşkil eden mütevatir ile eşanlamlı 'icma' sayesinde kazanmıştır. Her dönemde karşı karşıya kalınan değişim durumunda ise İslam toplumu, hakkında bilgi sahibi olduğu konulardan hareketle yeni durumlara cevap vermeye çalışmıştır. Böylece toplumun belli kodlar çerçevesinde devamı sağlanmıştır.

Kur'an bir 'dünya inşası' ile birçok ilimlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu noktada yazara göre fikhın bir ilim olarak ortaya koyduğu ilkeler aynı zamanda bu toplumun inşa edici ilkeleri olmuştur. Bugün için de İslamî ilimlerin ve İslam toplumunun aynı ilkelerle ihya edileceğini ifade eden yazar, bunun için nasıl bir usul kullanılacağına ise üzerinde yoğunlaşılması gereken bir mesele olduğunu söyler.

Altıncı bölüm; *İslam Kültür Birliği ve Sünnet* adını taşımakta olup bu bölüm esas itibarıyla Müslümanlar arasında Hz. Peygamber'den itibaren amel edilegelen müşterek bilginin nasıl ortaya çıktığı ve ilk dönemden itibaren nasıl bugüne aktarılabilirdiği sorusu üzerine dayanır.

Yazara göre XIX. yy'dan itibaren içinde bulunduğumuz durum, Kehf Suresinde anlatıldığı üzere uyuyup uykusundan uyandıktan sonra paralarının değer kaybıyla karşılaşan Ashab-ı Kehf'in durumuna benzemektedir. Buradaki esas mesele, bu duruma nasıl düştüğümüz ve bu durumdan nasıl kurtulacağımızı anlamamızdır.

Yazar, Müslümanların, fizikî dünya dışında yaşadıkları ayrı bir 'dünya'dan bahseder. Bu dünyanın, bu dünyayı benimseyen ve bu dünyada bilfiil var olan Müslümanlar bulunduğu sürece var olacağını ifade eder. Bu anlamda ümmetin bilgi kaynağı lisanî olarak Kur'an-ı Kerim iken, varlık kaynağı amelî olan sünnettir. Bu, 'Ben nasıl yapıyorsam öyle yapınız' ifadesinde geçtiği üzere en müşahhas örneğini hac ibadetinde bulmuş, asırlar boyu müslümanca var oluş, teferruatta farklılık olmakla beraber esasta birlik içinde devam etmiştir.

Yazara göre Rasul'ün fiilleri vahyin mucibi olarak anlamlı iken, sahabe ve tabiün dönemleri ise bizzat görülen ve yaşanan pratiğin aktarımı hususunda hayatî olmuştur. Sonraki dönemlerde enbiyanın varisleri olan ulema tarafından her devirde yeniden üretilerek hayata geçirilen sünnet, bugün Müslüman mevcudiyetinin esasını oluşturmaktadır. Buna göre son zamanlarda oluşturulmaya çalışılan peygamberi olmayan bir din algısı anlamsız görünmektedir.

Yedinci bölüm *Dinin Yeniden Yorumlanması Üzerinedir*. Bu bölümde, kitabın tamamında ortaya konan, Müslümanların son asırlarda içinde bulunduğu kendini unutuş, kendi değerinin farkında olmayış ve bunun neticeleri tekrar edilmektedir. Bir 'hal çaresi' olarak ortaya atılan dinin yeniden yorumlanması çabaları, bu yolla daha çok dindar olunup olunmadığı, bu tavrın dinî yaşayışa kazandırdıkları yahut kaybettirdikleri, bu tavrın masumiyeti, siyasî uzantıları açılarından tahlil edilmektedir. Bu, Wilfried Contwell Smith ve Leonard Binder örnekleri bağlamında 'İslamic Reformation' ve 'İslamic Liberalism' adlandırmaları çerçevesinde yapılmaktadır.

Özetle yazar, bu adlandırmaların, -bu adların yaratıcıları tarafından da ifade edildiği gibi- dinî yaşayışın bir takım hegomomik güçlerin istediği kıvama getirilmesi için kullanıldığını söyler. Yazar, bunun savunusunun İslam dünyasındaki bir takım aydın tiplere pazarlandığını, asıl amacın daha iyi bir dinî yaşayış öngörmekten öte, "insanı metinden özgürleştirmek" olduğunun altını çizer. Sonuç olarak yazar, dinin yeniden yorumlanması faaliyetlerinin, küresel olmak isteyen güçlerin önünde özgün yapısıyla engel teşkil eden İslam'ın, bu güçlere uygun hale getirilmesi faaliyetinin bir parçası olduğunu ifade eder.

Kitabın son bölümünün başlığı ise *Klasik Anlama Yöntemlerinin (Fıkıh ve Fefsir Usûlü) İmkan ve Sınırları*'dır. Görgün bu bölümde klasik anlama yöntemlerinin sınırlarını vermek yerine bu sınırların hangi vasatta anlaşılabilirdiği problemini ortaya koymaya çalışmıştır.

Bu bağlamda günümüzde Kur'an'ın anlaşılması için ortaya koyulmaya çalışılan modern ilimlerin Kur'an'ın anlaşılması için uygun yöntemler olmadığını ifade eder. Çünkü yazara göre Kur'an bir varlık ve bilgi kaynağı olarak Hz. Peygamber'e vahyedilmiş, Hz. Peygamber bilfiil olarak Kur'an'ı uygulamış, esasen inşai olan Kur'an-ı Kerim de zaten mevcut olan toplum yaşayışını yeniden anlamlandırmak ve fiile geçirilmesini sağlamak yoluyla kendisini başka bir tarzda oluşturmuş, bir varlık kaynağı haline gelmiştir.

Yazar, klasik anlama yöntemlerini İbn Haldun ve Kadı Abdülcebbar örneklerinden hareketle, ilimler tasnifi ve bu ilimlerin tekabül ettiği pratik hayatı yaşayan İslam toplumlarının 'ontolojik' yapısının ne anlama geldiğini ortaya koymaya çalışır. Kur'an'ın anlaşılması için başka bir fıkıh veya tefsir usûlüne ihtiyaç olmadığını ifade eder. Son olarak Kafiyeci örneğiyle birlikte Kur'an'a yönelmenin amelden başka bir amacının olamayacağını, ancak Kur'an merkezli bir yaşam içerisinde Kur'an'ın ve Kur'an merkezli ilimlerin anlaşılabilirdiğini, Kur'an'ın bir suje-obje ilişkisiyle değil varoluşsal bir ilişki kurulmak suretiyle anlaşılabilirdiğini ifade eder.

Bir bütün olarak dinî ilimlerin ve Müslüman toplumun yeniden ihyasının hangi vasatta söz konusu olabileceği konusunda bir 'öneri' mahiyeti taşıyan kitap, okuyucuya, kökü gelenekte olan dallarıyla güne ve geleceğe uzanan bir ağacın sağlam ve görkemli yapısını anımsatmaktadır. Bu haliyle geleceği yeni bir okumayla sunan yazar, okuyucuyu, İslamî ilimlerin ve İslam toplumunun sahip olduğu birikim ve imkanı değerlendirmeye ve yeniden düşünmeye sevk etmektedir.

İslamî ilimlerin modern ilimler karşısındaki yerinin tespiti ve Müslümanların modern dünya karşısında yaşadığı kendini tanımlama problemi hakkında bir fikir oluşturan eser, bu konularla ilgilenen araştırmacılar için oldukça yararlı olacaktır.

İslam Hukukuna Göre Müslüman Gayr-i Müslim Evliliği

Nihat Dalgın, Etüt Yayınları, Samsun 2005, 284 sayfa

*Hafsa ŞENSES**

Günümüz dünyasının globalleşen bir zemine oturmasıyla birlikte birçok konu bu yeni dünya modeline uygun bir tarzda şekillenmeye başlamıştır. Özellikle iletişimin sınırsız hale gelmesi, çözümlenememiş konulara yeni bir bakış açısı kazandırmayı zorunlu kılmıştır. Doç. Dr. Nihat Dalgın'ın Etüt Yayınlarından çıkmış olan bu eseri de bu yeni gelişmeler karşısında çözülmeye ihtiyaç duyulan konulardan bir tanesi olan Müslüman - gayri müslim ilişkisinin evlilikteki uzantılarını konu edinen ve bunu İslam hukuku açısından inceleyen araştırma türünde bir eserdir. Dalgın, çalışmasını giriş, üç ana başlık ve sonuç olarak yapılandırmıştır.

Yazar, önsözde İslam hukukunun geçici evlenme engelleri bölümünde yer alan 'din ayrılığı' genel perspektifinden hareketle Müslümanlarla gayr-i müslimler arasındaki evliliğin durumunu ele alacağını belirtmiştir. Yazarı böyle bir çalışma yapmaya iten unsur, bazı araştırmacılar tarafından öne sürülen, bu konudaki yasaklanmanın fıkıh mezheplerinin olduğu dönemdeki sosyo-politik şartların neticesi olarak konulduğu şeklindeki tezdır. Dolayısıyla çalışmada belirginleşen temel sorun, Müslüman bireylerin farklı dinden olan kimselerle evliliğinin meşru olup olmadığıdır.

Dalgın, eserin giriş kısmında çalışmanın amacı, yöntemi ve kapsamını belirtirken, konuyla alakalı genel bir çerçeve çizmeye çalışmıştır. Ayrıca üç hak dinin 'evlenme engeli olarak din ayrılığı' ilkesine nasıl baktığını genel olarak ele almış, kafir, müşrik ve ehl-i kitap kavramlarının kapsamlarını farklı görüşler temelinde belirtirken, bu görüşler arasındaki tercihi de ayrıca ifade etmiştir. Özellikle problemin temelini teşkil eden ehl-i kitap kavramının iman-küfür tasnifindeki yeri tespit edilmeye ve ilgili ayetlerle de desteklenmeye çalışılmıştır. Yazar, konuyla ilgili, kitap ehline müşrikler şeklinde hitap edilmesinin yoruma açık olduğunu kabul etmekle birlikte, kafirler şeklindeki hitabın mümkün olduğunu ve aile hukukunda nasların belirlediği özel durumlar dışında, kitap ehlinin de kafirlerle evlilik yaşaymasının kapsamı içerisinde değerlendirilmesinin doğru olacağını ifade etmiştir.

Müellif, 'Müslüman Erkeğin Kitap Ehli Bayanla Evliliği' başlığını taşıyan birinci bölümde, bağlamla alakalı farklı görüşleri serdedip konuya farklı pencerelerden bakarak, sonunda tercih içtihadı yöntemini kullanarak, görüşler arasında günümüz

şartlarını da göz önünde bulunduran bir seçim yapmıştır. Dalgın, bu bölümü üç başlık altında konumlandırmış, birinci başlıkta Müslüman erkeğin kitap ehli bir bayanla evlenmesinin hükmüyle ilgili haram, mutlak olarak caiz ve mekruh olduğunu savunanların tezlerini ve argümanlarını verip, Kur'an ve sünnetten de delil getirmek suretiyle eleştiri ve değerlendirmelerde bulunduktan sonra, en sağlıklı yaklaşımı şu şekilde ortaya koymuştur: Bu tür bir evlilikle ilgili her zaman ve zeminde geçerli tek şıklı bir hüküm koyma yerine, tarafların kişilikleri, eğitimleri, yaşadıkları coğrafya ve mensubu buldukları ülkenin dış siyaseti paralelinde müstehap, mübah, mekruh ve haram şeklinde seçimlik bir hüküm konulması gerekir.

İkinci bölümde, ehl-i kitap bayanla evlenmenin diğer gruplardan farklı bir hükme tabi olmasının nedenlerini sıralayan yazar, böyle bir evliliğin gerçekleşmesi halinde eşlerin karşılıklı ne gibi hak ve sorumlulukları bulunduğu da değinmiştir.

Müellif, bu bölümde, Müslüman bir bayanın kitap ehli bir erkekle evliliği konusundaki görüşleri tartışmalı bir üslupla inceledikten sonra, bu yaklaşımları Eğitim ve Psikoloji alanlarında yapılmış olan güncel, bilimsel çalışmaların ışığında bir değerlendirmeye tabi tutmuştur.

Yazar, konuyu hüküm açısından da ele alarak iki farklı yaklaşım çerçevesinde değerlendirmeye gitmiştir. Bu tezlerden ilki, böyle bir evliliğin yasak olduğunu savunan yaklaşımdır. Yazar, İslam tarihi boyunca böyle bir evliliğin hukuken meşru olmadığını savunan bu grubun getirdiği akli ve nakli delilleri sıralamış, daha sonra bu delilleri tek tek ele alarak değerlendirmiştir. Getirilen nakli delilleri teyit etmenin yanında farklı anlaşılabilir noktalara vurgu yapmıştır. Dalgın, akli delilleri değerlendirirken günümüzün sosyal realitesi ile sosyal bilimsel gelişmelerin verilerinden de yararlanmayı ihmal etmemiştir. Bu bağlamda, Prof. Dr. Alpaslan Ural'ın 'Davranış Bilimleri' isimli çalışmasında öne sürülen, kadınların erkeklerden daha zayıf bir yapıya sahip oldukları, bu nedenle erkeklere tabi oldukları, dolayısıyla Müslüman bir bayanın ehli kitap bir erkekle evlenemeyeceği, şeklindeki tezin bilimsel açıdan geçerliliğinin olup olmadığını test etmeye çalışmıştır. Bu noktada yaratılış itibarıyla propagandanın etkilenme açısından erkekle kadın arasında bilimsel olarak bir eşitlik ispatlanmıyorsa da sosyal ve toplumsal değer ve veriler dikkate alındığında bayanların dış etkenlerden etkilenmeye daha fazla müsait oldukları şeklindeki tespitin yanlış olmayacağını dile getirmiştir. Buna bağlı olarak, Müslüman toplumdaki klasik dönemde oluşmuş bulunan İslam aile hukuku felsefesi gereğince kadın eşin erkeğe nazaran daha kısıtlı özgürlük ve yetkilere sahip olduğu anlayışının halen devam ettiğine dayanarak, böyle bir evliliğin meşru olmadığı fikrini desteklemiştir.

* SAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi

Aynı şekilde yazar, Prof. Dr. Hüseyin Peker'in 'Din Değiştirmede Psiko-Sosyolojik Etkenler' isimli çalışmasında, başka dine mensup olan kimseyle evlenmeyi din değiştirmenin etkenlerinden birisi olarak göstermesini bir önceki teze paralel ve onu kuvvetlendiren bir unsur olarak kullanmıştır. Dalgın, bu argümanlardan hareketle, bu evliliğin yasak olduğu yönünde ileri sürülen akli delillerin insan ve toplum gerçekleriyle örtüştüğü ve bu konuda getirilen delillerin yeterli ve sağlıklı olduğu şeklinde bir kanaati benimsemektedir.

Müellif, bu bölümün ikinci kısmında böyle bir evliliğin caiz olduğunu savunan yazarlardan örnekler verip gerekli değerlendirmeyi yaptıktan sonra bu görüşün aklen ve naklen sağlıklı olmadığı sonucuna varmıştır.

Çalışmanın son bölümü olan üçüncü bölümde ise, nikah sonrasında eşler arasında oluşan din ayrılığının evliliğe etkisi tartışılmıştır. Yazar meseleyi iki başlık altında incelemektedir. İlk başlıkta Müslüman eşlerden birinin irtidadının evliliğe etkisini iki aşamalı olarak işlemiştir. Birinci aşamada eşler arasında daha birleşme olmadan irtidat olması halinde nikahın hemen son bulması noktasında fikir birliği olduğunu vurgulamış, ikinci aşamada ise birleşme sonrasındaki durumu değerlendirmiş ve konuyla alakalı değişik fikirleri ve bu fikirlerin hukukî gerekçelerini irdelemiştir.

Bölümün ikinci başlığında ise, gayr-i müslim eşlerden birinin ihtidasının evliliğe etkisini ele almış ve eşlerden birinin Müslüman olması, diğerinin de gayr-i müslim olarak kalmayı tercih etmesi halinde evliliğin son bulup bulmayacağıyla alakalı görüş farklılıklarını dile getirmiştir. Konuyu, erkeğin müslüman olması halinde bayanın durumu ve aksi söz konusu olursa erkeğin durumu şeklinde ortaya koymuştur. Müellif, konuyla ilgili meşru, caiz veya muhayyer oldukları yönünde görüş belirtenlerin fikirlerini beyan ettikten sonra kendi tercihini belirtmiştir. Yazar, bu mülahazalarla, gayr-i müslim eşlerden birinin Müslüman olması halinde, Müslüman olmayı kabul etmeyen eş ile aralarının derhal ayrılmasını gerekli görmektense, Müslüman olmuş erkek ve bayanın Müslüman olmamış eşi ile evliliğe devam edip etmeme kararlarının kendilerine bırakılması görüşünün daha fazla tercihe şayan olduğunu, bu görüşün naslarla çelişmediği gibi, İslam toplumunun maslahatına daha uygun olduğunu belirtmektedir.

Dalgın sonuç bölümünde ise, araştırmayı bütün olarak ele almış ve çıkarılan sonuçları maddeler halinde okuyucuya sunmuştur.

Çalışmaya genel olarak bakıldığında, delillerin sunulup hemen akabinde eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmelerin de yapıldığı göze çarpmaktadır. Konu, farklı yaklaşımlarla birlikte çok geniş bir yelpazeden ve yeni bir bakış açısı sunularak ele alınmıştır. Kouyla ilgili hemen hemen bütün görüş ve değerlendirmelerin

derli toplu bir şekilde verilmesi de, okuyucunun bu konudaki delil ve yorumları topluca ve bütün yönleriyle kavrayıp tahlil etmesine imkan vermektedir. Bu açıdan kitabın ilgilenenlere faydalı olacağını düşünmekteyiz.

I. Tefsir Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve Tefsir Anabilim Dalı Eğitim-Öğretim Problemleri Sempozyumu 10-13 Haziran 2005, Van

*Abdullah Emin ÇİMEN**

10-13 Haziran 2005 tarihleri arasında Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı'nın organizatörlüğünde, İlahiyat Fakülteleri'ndeki tefsir öğretim elemanlarının katıldığı "Tefsirciler Toplantısı"nın ilki Van'da düzenlendi.

Ülkemizdeki birçok anabilim dalı periyodik olarak her yıl bir araya gelmekte, kendi alanlarındaki problemleri gündeme getirerek çözümler üretmekte, böylece bu alanda çalışan akademisyenler arasında tanışma ve kaynaşmaya vesile olan toplantılar düzenlemektedirler. İlahiyat Fakültelerinin hadis, fıkıh ve kalam gibi alanlarında yapılan bu toplantılar maalesef şimdiki dek tefsir alanında gerçekleştirilememiştir. Adeta herkes diğerinden ilk adımı atmasını bekler gibiydi. Bu ilk adım Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından atıldı ve İlahiyat Fakülteleri'ndeki tefsir öğretim elemanları Van'da bir araya geldi.

Her bir ana bilim dalı için bu tür toplantılar, adeta geleceğin planlamasının yapıldığı platformlar olma niteliği taşımaktadır. Bu toplantılarda yakın ve uzak gelecekte nelerin yapılabileceği tartışılmakta, geçmişte gerçekleştirilenlerin bir muhasebesi yapılmaktadır. Genelde yaz aylarında gerçekleştirilen bu tür organizasyonlar, katılımcıların gezi ve dinlenme fırsatı bulmalarına zemin teşkil etmesi bakımından da güzel bir fırsat sunmaktadır. Sempozyum için bir gün ve ertesi günün iki saati ayrılmış, buna mukabil daha fazla bir süre, gelen misafirlerin gezi ve dinlenmesine ayrılmıştır. Böyle bir program, Türkiye'nin bir diğer ucundan gelen katılımcıya, "Programa katılmaya değdi." dedittebilmek için isabetli bir planlama şekli olsa gerektir. Sempozyum dört gün olarak tasarlandı. Bunun ilk günü misafirlerin karşılanması ve şehir gezisine, ikinci gün tamamıyla oturumlara, üçüncü günün ilk saatleri kısa bir oturumla Sempozyum'un bilimsel kısmının son bulmasına ve günün geri kalan kısmı ise misafirlerin gezdirilmesine ve son gün de misafirlerin gönderilmesine ayrıldı. Böylece bu dört günlük program, katılımıyla

* Arş. Gör. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, emincimen@hotmail.com

rın bazılarının 24 saatten fazla süren bir yolculuk sonrasında ulaşabildikleri Van'a gelişlerine degecek bir nitelik kazanmasını sağladı.

Burada Sempozyum'un birinci gününde sunulan tebliğlerin özetleri ile müzakerecilerin katkı ve tenkitlerine yer vermeye çalışacağız. Ayrıca Sempozyum'un ikinci gününde yapılan genel değerlendirmeler ve sonuç bildirisi hakkında özet bilgiler sunacağız. Bu yazıdaki olası eksiklikler, daha sonra yayınlanacak olan Sempozyum kitabıyla giderilmiş olacaktır.

Tebliğlerin genel değerlendirmesine geçmeden önce koordinatör Prof. Dr. Halil Çiçek'in açılış konuşmasında temas ettiği birkaç hususa yer vermekte yarar görüyoruz. Çiçek konuşmasında, bilgi çağında bulunmamız hasebiyle bir bilgi patlamasıyla karşı karşıya olduğumuzu beyanla yapılacak çalışmaların başarılı olmasında bilimsel bir tarafsızlığın gerekliliğine atıfta bulunmuş, bilim dünyasının en yoğun ilgisini çeken kitabın Kur'an-ı Kerim olduğunu, ilim, irfan, düşünce, ahlak, hukuk, idare, iktisat ve siyaset alanında insanlığın önünü en fazla açan ve en derinlikli ufuklara kavuşturan kitabın yine Kur'an olduğunu belirterek "böyle bir kitap olan Kur'an'ın tefsiri, ilim dünyasının daha yoğun bir çabasını hak etmektedir." diyerek, Kur'an araştırmalarına verilmesi gereken öneme vurgu yapmıştır.

Tefsir ilminin tarihi süreçte birçok dönemden geçtiğine işaret eden Çiçek, özellikle tefsirlere giren İsrailiyyat'ın Kur'an'ın entelektüel ve aydınlık yapısına yakışmadığını söylemiştir. Bu meyanda son zamanlarda ülkemizde de revaç bulmaya başlayan Kur'an'ın hurûfi bir yaklaşımla açıklanmaya çalışılması ve Kur'an'dan hareketle sözde kehanetlerde bulunulmasının ilmi hiçbir tutarlılığı olmayan ve Kur'an'la hiçbir ilişkisi bulunmayan bir tutum olduğuna temas etmiştir. Kur'an'ın tarihselci bir metotla okunmasının beraberinde getireceği sakıncaların, sadece selefi bir metotla Kur'an okumada ortaya çıkacağına temas eden Çiçek, "genelde İslami ilimlerin, özeldede tefsirin bir kriz döneminden geçtiği"ni söyleyerek, tefsir ilminin aslında küresel ölçekte sorunlarının olduğunu ve İslam alimlerinin bu konulara sağlıklı çözümler üretmelerinin gerekliliği hususuna temas etmiştir.

11 Haziran 2005'te birinci oturumda üç, ikinci ve üçüncü oturumlarda dörder tebliğ olmak üzere toplam on bir tebliğ sunulmuştur.

Birinci oturumun Prof. Dr. Sait Şimşek'e ait "İlahiyat Fakülteleri'nde Tefsir Dersi (Problemler Öneriler)" başlıklı ilk tebliğini, kendisinin toplantıya katılmaması nedeniyle Dr. Abdullah Emin Çimen okudu. Şimşek tebliğinde İslam Tarihi'nde bir ara Mutezile'nin, taraftarları olan yöneticileri kullanarak ilim adamlarına baskı yaptıklarını, eğitim ve öğretimi kendilerine göre şekillendirmeye çalıştıklarını söyleyerek, en eski eğitim kurumları olan Nizamiye Medreseleri ve

Ezher'de de devlet eliyle eğitim ve öğretimin yönlendirilmeye çalışıldığına dikkat çekmiştir. Bu anlayışın sağlıklı olmadığına işaret eden Şimşek, "O gün bu gündür, idarecilerin gözünde eğitim-öğretim işi, ilim adamlarına, bizzat eğitim-öğretim işiyle uğraşanlara bırakılamayacak kadar ciddi bir iştir(!)" anlayışıyla hareket eden yöneticilerin eğitim-öğretime yaptıkları müdahaleleri eleştirmiştir. Bu bağlamda Avrupa birliğine girmeye çalıştığımız ve misyonerlerin faaliyetlerini artırdıkları bir dönemde idarecilerin bazı İlahiyat Fakülteleri'ne öğrenci vermemeleri konusunu gündeme getiren Şimşek şunları söylemiştir: "Misyonerlik faaliyetlerinin en çok Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu hedef aldığı söylenir. Gariptir Doğu Anadolu'da iki İlahiyat Fakültesi'ne birkaç yıldır öğrenci alınmamaktadır. Halbuki bu iki Fakültemiz, misyonerlik faaliyetlerine karşı donanımlı hale getirilebilir, müfredatlarında birtakım değişiklikler yapılarak Hristiyanlık detaylarıyla öğretilirdi. Hristiyan misyonerliğine karşı donanımlı elemanlar yetiştirilir, hatta karşı misyonerlik faaliyetleri başlatılabilir." Ayrıca Şimşek tebliğinde, Tefsirciler arasında irtibatı sağlayacak web sayfasının bir an önce kurularak çalışılmış ve çalışılmakta olan yüksek lisans ve doktora konularının bu sitede yayınlanmasının gereği üzerinde durdu.

Doç. Dr. Abdülhamit Birişik "İlahiyat Fakültesi Öğretmenlik Bölümü (İDÖB) Tefsir Derslerinin Bölüm Hedeflerine Uygun Hale Getirilmesi" adlı tebliğinde öncelikli olarak "Ana Konularıyla Kur'an" dersi üzerinde durdu ve bu dersin daha verimli bir hale nasıl getirilebileceği hususunda somut tekliflerde bulundu. Tebliğinde konuyu biraz daha detaylandıran Birişik, elde mevcut "Ana Konularıyla Kur'an" kitaplarına bakıldığında bu tür kitapların genelde İslam hukuku ve kelam konuları çerçevesinde belirlenen konulara ayetlerin giydirilerek Kur'an'ın temel konularının belirlenmeye çalışıldığını söyledi. Bu bir bakıma Kur'an'ı İslam hukuku ve kelam şablonlarıyla anlamaya çalışmaktır ki, bu sağlıklı bir metot değildir, diyen Birişik, Ana Konularıyla Kur'an dersinde bunun yerine öğrenciyi direkt olarak Kur'an ile karşı karşıya bırakmalıyız ki öğrenci Kur'an'ı daha doğru bir şekilde anlayabilsin, şeklinde bir teklif ileri sürdü. Ayrıca Kur'an-ı Kerim Meali dersinin, ders olarak çok isabetli bir seçim olduğunu, bu dersin tüm İlahiyat Fakülteleri'nde ders programına alınmasının çok faydalı olacağı kanaatini taşıdığını ifade etti.

Bu tebliğin müzakerecisi Prof. Dr. Yakup Çiçek, her sınıfta bir tefsir dersi olması teklifine katıldığını, ayrıca Kur'an Meali dersinin müfredata ilave edilmesinin faydalı olacağını söyledi. Çiçek sözlerine devamla "Kur'an'a Çağdaş Yaklaşımlar" dersinin de İlahiyat öğrencilerine yararlı olacağı kanaatini taşıdığını ve bu tür toplantıların devam etmesi halinde, tefsir dersi problemlerinin daha detaylı bir şekilde tartışılabileceğini ve daha güzel tekliflerin ortaya çıkacağını belirtti.

Dr. Yusuf Acuner-Dr. Ömer Kara, Dr. Mehmet Ünal'ın ortaklaşa yürüttüğü “**Akademisyenler Ve Öğrencilere Göre İlahiyat Fakültelerindeki Tefsir Dersi Üzerine Bir Araştırma**” konulu anketin ilginç sonuçlarını Dr. Yusuf Acuner görüntülü olarak katılımcıların dikkatine sundu. Bu araştırma, katılımcıların bazılarının ifadesiyle Sempozyum'un en ilginç tebliği idi. Tebliğde, 15 İlahiyat Fakültesi'nde 73 akademisyen ve 551 öğrenci üzerinde yapılan araştırma ile Tefsir dersinin nasıl algılandığı, anlaşılıp anlaşılmadığı, ilginin ne derece olduğu, nelerin öğretilmediği ve nelerin öğretilmesi gerektiği, sosyal hayatta bu bilgilerin bir etkisinin olup olmadığı gibi birçok soruya verilen cevaplar, tablo ve grafikler halinde karşılaştırmalı bir şekilde ortaya konmuş ve detaylı sonuçlara ulaşılmıştır.

Bu tebliğle ilgili olarak soru-cevap bölümünde söz alan Doç. Dr. Hidayet Aydar, Acuner'in kendilerine gönderdiği testi dördüncü sınıflara uygulamalarını istediğini, bu nedenle testi sadece son sınıflara uyguladıklarını söyledi. Tefsir dersinin beşinci yarı yılda sona erdiğini belirten Aydar, anketin tefsir dersini okuyup bitirmiş öğrenciler yerine, halen tefsir dersini okumakta olan öğrenciler üzerinde yapılmasının daha sağlıklı sonuçlar ortaya koyabileceğini belirtti.

İkinci oturumun ilk tebliği Prof. Dr. Mehmet Paçacı tarafından “**Tefsir Üzerine**” başlığıyla sunuldu. Tebliğinde öncelikle Kur'anın nazil oluş sürecinde söz-metin ilişkisine vurgu yapan Paçacı, bu bağlamda “Mushaf halinde elimize aldığımız ve okuduğumuz Kur'an metni esasen Rasulullah'a vahyedilmiş ilahi sözün, onun ağzından çıktığı andaki olay hali değil, onun yazıya geçirilmiş ve sabitlenmiş hali olmaktadır.” şeklindeki ifadeleriyle, ilahi kelamın söz halinden metin haline nasıl dönüştüğü konusuna açıklık getirdi. Kur'an'ın anlaşılmasında hadisin ve sahabenin önemine değinen Paçacı, çağdaşçılar tarafından eleştirilen klasik tefsirlerin dilsel tahlillere uzun uzadıya yer verme metodunun, Kur'an'ın anlaşılmasında gerekli ve önemli bir yöntem olduğu konusuna temas etti. Kur'an ile sünnet ve icma arasındaki bağı kopartma çabası güden çağdaşçıları eleştiren Paçacı, Kur'an tefsirinde geleneksel metodun sağlıklı bir bakış açısı sunduğunu söyledi.

Prof. Dr. Sadık Kılıç, Paçacı'nın ifadelerinde Kur'anla ilgili bazı hususların netlik kazanmadığı kanaatinde olduğunu söyledi. Zaman zaman bazı konularda Paçacı'yla karşı karşıya geldiklerini belirten Kılıç, aslında aralarında üslup dışında fazla bir fark olmadığını söyleyerek, işi tatlıya bağladı. Kılıç'la Paçacı'nın karşılıklı diyalogları Sempozyum'a hayli canlılık kattı. Bu tartışmalar, salon dışında da katılımcılar arasında zaman zaman devam etti.

Doç. Dr. İsmail Çalışkan “**Tefsir Tarihi Yazımında Yenilenmenin Gerekliliği-Eleştiriler-Gerçekler-Teklifler**” adlı tebliğinde özet olarak şu ifadelerle yer vermiştir: “Tefsir faaliyeti, zaman ve zemine göre az ya da çok yenilenerek günümüze

kadar gelmiştir. Bu doğal bir şeydir, zira tefsir, insanî bir faaliyet olup onun çabalarıyla birlikte yeni biçimler almıştır. Dolayısıyla bugün hem tefsir tarihinin hem de Kur'an'ı anlama metodolojisinin (*tefsir usulü*) yazımında ve öğretiminde bu çerçevede bir yenilenme gereklidir. Zira tefsir tarihi ve tefsir usulü birbirinden ayrılmaz.” “Günümüz müellifleri, gelinen şu noktadan geriye doğru külli, kapsamlı, hatasıyla-savabıyla bütün yaklaşımları bir arada değerlendirerek sadece ilahiyat eğitimi için değil, aynı zamanda bir bütün olarak İslam düşüncesinin istifade edeceği daha tutarlı, faydalı ve geleceğe ışık tutacak tarzda ve kapsamda eserler ortaya koymalıdır.” Çalışkan, bu bağlamda bir “Tefsir Tarihi Sempozyumu”nun düzenlenmesinin faydalı olacağını belirtmiştir.

Prof. Dr. Ali Eroğlu tebliğle ilgili müzakeresinde, İsmail bey benim de düşündüğüm bir konuyu ele almış, araştırmacı-tenkitçi-sorgulayıcı bir tefsir tarihi yazılabilesine yönelik öneriler getirmiş, diyerek tebliğdeki tekliflere katıldığını beyan etti. Eroğlu sözlerine, “İsmail bey Huvarrî adındaki bir alimin ihmal edildiğini söylüyor, ben de diyorum ki tarihte nice müfessirler, alimler ihmal edilmiş!” şeklinde devam etti. Özellikle Osmanlı müelliflerinin ve müfessirlerinin ortaya çıkartılmasına önem verilmesi gerektiği hususuna dikkatleri çeken Eroğlu, bütün bunları gerçekleştirilebilmek için “Tefsir Müellifleri”, “Müfessirler” v.b. isimlerle eserler ortaya konulabileceği teklifinde bulundu.

Doç. Dr. Hayati Aydın “**Kur'an Yorumunun Problemleri**” adlı tebliğinde Kur'an'ı meramina uygun tefsir etmenin yegane yolunun, tikellikten uzak bütünsellik içinde bir yaklaşımla tefsir etmede yattığını söyledi ve sözlerine şöyle devam etti: Ancak bu yapılırken de Kur'an'a karşı alakayı canlı tutmak için yalnız anlam ön planda tutulmayacak, Kur'an ifadelerinin estetiği, fonetiği, bunlardaki psikolojik vurgular ve belâğat da çalışmanın içinde işlenecek ve böylece Kur'an yorumunda insanın duyguları ve ruhsal dünyası da göz önüne alınacak ve bunların da gözetilmesi cihetine gidilecektir. Aydın tebliğinde ayrıca bu güne kadar yapılan Kur'an yorumlarında genellikle sistematik olarak Kur'an'ın fonetiğinin, psikolojik yönünün, üslubunun ve tarihi bağlamının göz ardı edildiği hususuna dikkatlerimizi çekti.

Prof. Dr. İdris Şengül, Kur'an tarihi ve kültüründe var olan birikime ve metodolojiye kayıtsız kalmanın mümkün olamayacağı hususunun altını çizerek günümüzde “tecdid” ve “modernlik” adına eski mirası inkar etmenin ya da görmemezlikten gelmenin Kur'an'ı anlamada bizleri götüreceği tehlikelere işaret etti. Pratikte bizlerin hoca olarak gözlemlediğimiz bir hususu sizlere arz etmek istiyorum diyen Şengül, sözlerini söyle sürdürdü: İmam Hatip Lisesi'nden gelen öğrencilerimiz daha Üniversite'ye gelir gelmez tefsirin karmaşık konularıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu da, onların müsait olmayan altyapıları nedeniyle zihinlerinde bir sürü

problemin doğmasına neden olmaktadır. Öğrencilerimizin karşılaştığı bu tür problemlerin aşılmasına yönelik çözümler üretmek ve konuyla ilgili daha fazla zihni mesai yapmamız gerekmektedir.

Doç. Dr. Mustafa Ünver'in "Yedi Harf Meselesi'nin Lisans Düzeyi Öğrencilere Anlatımında/Anlatılmamasında Yaşanan Bazı Sorunlar Üzerine" adlı tebliğini kendisinin gelememesi nedeniyle Dr. Mehmet Ünal okudu. Tebliğde, yedi harf konusuyla ilgili rivayetlerin konunun varlığına yönelik vurgular yapmakta olduğu ancak mahiyetine ilişkin yeterli izahlar ortaya koymadığı; mesela rivayetlerin ümmetin kolaylığını sağlamak üzere "yedi harf" diye bir uygulamanın varlığından bahsetmesine rağmen bunun nasıl gerçekleştiği ve ne demek olduğu hakkında herhangi bir açıklama getirmediği v.b. konular üzerinde durularak, bu tür sebeplerden dolayı İlahiyat öğrencilerine yedi harf meselesinin anlatımında ortaya çıkan zorluklara atıfta bulunuldu.

Üçüncü oturumda ilk olarak Prof. Dr. İshak Yazıcı "Tefsir Eğitim-Öğretiminde Kur'an Dili "Arapça" İle "Ulûmu'l-Kur'an" İnceliklerine Dikkat Etmek Önemli Ve Bu İlkeye Aykırı Bazı Yorumlar" adlı tebliği çerçevesinde İlahiyat Fakülteleri'nde bir an önce hazırlık sınıflarının yeniden ihdas edilmesinin gerekliliği hususuna dikkatlerimizi çekti. İlahiyat Fakülteleri'nde hazırlık sınıfının olması hanefi fıkhı ıstılahıyla farzdır, diyen Yazıcı, "Arapça'yı bilmeyen öğrenci dolayısıyla tefsiri de hadisi de sevmiyor." ifadesiyle Arapça dil bilgisinin İlahiyat öğrenimindeki önemine vurgu yaptı. İlahiyat Fakülteleri'nde bölümleşmeye gidilmesini öneren Yazıcı, birçok Fakülte'de her bir bölüm alacağı öğrenci sayısını kendisi belirliyor, İlahiyat Fakülteleri'nde bölümleşme olmadığı için kontenjanlar sadece Fakülte adına isteniyor, halbuki İlahiyat Fakülteleri kendi içinde bölümleşse buna göre öğrenci alma imkanı olacaktır, diyerek konunun YÖK makamlarıyla görüşülebileceğini ve bölümleşmenin İlahiyat eğitiminin kalitesini artıracağını ifade etti.

Pof. Dr. Ali Akpınar, maddeler halinde özetlediği ve grafiklerle zenginleştirdiği **Tefsir Ve Kur'an Derslerinin Öğrencilerde 'Kur'an Kültürü' Oluşturacak Şekilde Verilmesine Yönelik Bir Deneme**" adlı tebliğini modern teknolojiyi de kullanarak görüntülü olarak sundu ve yeri geldikçe de gerekli açıklamalarda bulundu. Kur'an'daki konuları ve ayetlerdeki geçiş yoğunluğunu, kıyamet ve ahirete yönelik ayetler, geçmiş peygamberlerin tevhid mücadelesi, son peygamberin tevhid mücadelesi, son peygamberin çağdaşları ve ümmetiyle olan ilişkileri, cihad, hükümler -terbiye, ahlâkî ve fıkhî bağlamda-, diğer konular -insanın yaratılışı, şeytan, cin, Hz. Peygamber'in eşlerine ilişkin hükümler- şeklinde yedi maddede özetleyen Akpınar, bütüncül bir Kur'an Kültürü'nün öğrenciye kazandırılması gerektiği hususuna dikkat çekti.

Prof. Dr. Mevlüt Güngör ise tebliğ çerçevesinde şu teklif ve temennilerde bulundu: Temelde öğrencilerimizde Kur'an kültürü eksikliği görmekteyiz. Öğrencilerimizdeki bu eksikliği tamamlamalıyız. Kur'an Allah merkezli bir yaşam biçimi öngörmektedir, yani tevhid ilkesi Kur'an'ın öncelik verdiği en önemli konudur. Öğrencilere Kur'an kültürü verilirken Kur'an'ın öncelik verdiği konular üzerinde durmak daha isabetli bir seçim olacaktır. el-Furkan 25/52., en-Nisa 4/77. ve el-Bakara 2/165. gibi ayetler, özellikle şirk konusu, üzerinde hassasiyetle durularak anlatılması gereken konulardır. Ali bey tebliğinde "azımsanamayacak sayıda Kur'an ve Tefsir dersi alarak mezun olan öğrencilerimiz" ifadesine yer vermiş. Halbuki buradaki tefsir hocalarının hemen hemen tamamı öğrencilerin aldığı tefsir dersi sayısını az bulmaktadır. Bizler bu sayıyı Ali beyin hilafına azımsamakta ve şu anki kredi sayısının yeterli olmadığını düşünmekteyiz. Ayrıca Ali bey tebliğinde yoğun olarak Ali Bulaç ve M. Esed'in meallerini kullanmış. Bunların yerine daha muteber ve daha kabul görmüş mealleri kullansaydı daha iyi olurdu.

Doç. Dr. Ahmet Çelik "**Kur'an'ı Anlama Ve Yorumlamada Arap Dili Eğitim Ve Öğretiminin Yetersizliği Problemi (Lisans)**" adlı tebliğinde Kur'an'ı anlayabilmek için Arapça eğitimin şart olduğunu bu nedenle de Arapça eğitiminin yeniden incelenmesi ve bu konuda atılması gerekli adımların neler olabileceğinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiği üzerinde durdu. Kur'an'ın anlamını öğretmek isteyen bir öğretim elemanının karşısına çıkan en büyük problemlerden birinin, özellikle tefsir metin dersi alan öğrencinin Arapça seviyesinin ya hiç olmaması veya çok zayıf olması olduğunu belirten Çelik, böyle bir durumda öğrenci dersi gereği gibi dinlememekte, hoca dersi anlatırken o, hocanın yaptığı tercüme yazmakla meşgul olmakta, bu durumun da sınıfta hoca ile öğrenci arasındaki diyalogu adeta koparmakta olduğuna dikkat çekti ve dersin verimli hale gelmesinde hocayla öğrencinin karşılıklı tercüme yapabilecek bir Arap dili bilgisine sahip olmasının gerekliliği üzerinde durdu.

Doç. Dr. Veysel Güllüce "**Tefsirle İlgilenenler Arasındaki İletişimi Geliştirmeye Yönelik Bazı Düşünceler**" adlı tebliğinde özetle şu konulara dikkat çekti: Günümüzde İlahiyat Fakültelerinde görev yapan tefsir branşındaki öğretim elemanlarının çok yönlü bir iletişimsizlikle karşı karşıya olduklarını söyleyebiliriz. Bu iletişimsizliğin başında gerek aynı fakülte içinde gerekse farklı fakültelerdeki tefsir hocaları arasındaki iletişim noksanlığı, bir araya gelip ortak faaliyetlerde bulunma çabasının istenilen seviyede olmaması gelmektedir. Bu sorunun giderilmesi için, fakülte içinde, hocalar arası diyalogu geliştirecek, fikir teatisinde bulunmayı sağlayacak ortak çalışma ve tefsir okuma geleneği oluşturulması; fakülteler arasında ise, senede en az bir kere bir araya gelip fikir alışverişinde bulunulmasının, Kur'an

sempozyumları düzenlenmesinin, Kur'ân-ı Kerim yarışmaları gibi kültürel etkinliklerde bulunulmasının yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Son müzakereci olan Prof. Dr. İbrahim Çelik, birinci gün sonunda ortaya çıkan memnuniyetini dile getirerek bu toplantıların her yıl devam etmesi dileğinde bulundu. Bu toplantının İlahiyat Fakülteleri'ndeki tüm tefsir hocaların birbirleriyle irtibat kurmalarına zemin teşkil ettiğini ve bu bağlamda kurulacak olan web sitesinde hocaların e-mail adreslerinin, çalışmakta olan yüksek lisans ve doktora tez konularının bulunmasının büyük faydalar sağlayacağına işaret etti. Ayrıca Çelik çok önemli bir teklifte bulundu: İlahiyat Fakülteleri arasında bir haftalık hoca değişimi yapılabilir mi? YÖK bu konuya nasıl bakar? Konunun resmi boyutunun araştırılması gerekir.

12 Haziran 2005'te, Sempozyum'un dördüncü ve son oturumu gerçekleştirilmiş ve birinci günlük oturumlarda sunulan tüm tebliğler üzerinde genel değerlendirmelerin ve serbest konuşmaların yapılmasına imkan tanınmıştır. Bunların akabinde sonuç bildirisi ve kapanış konuşmasıyla Sempozyum sona ermiştir.

Prof. Suat Yıldırım'ın başkanlığında yapılan "Sempozyum'un Genel Değerlendirmesi" bölümünde ilk sözü alan Prof. Dr. Nasrullah Hacımüftüoğlu, bu toplantıda beş mesele üzerinde odaklanıldığını söyleyerek bunları şu şekilde özetledi: 1- Fakültelerde Arap dili ve belâğati bilgisi eksikliği ve hazırlık sınıflarının yeniden ihdası. Tefsir dersinin anlaşılmasında Arap dilinin özellikle de belâğat ilminin öğrencilere öğretilmesinin zarureti burada ortaya çıktı. 2- Tefsir dersi kredi saatlerinin eksikliği. 3- Din Kültürü bölümünün ihdası. Din Kültürü bölümleri İlahiyat Fakülteleri'nin asaletini zedeledi. Fakültelerde İlahiyat bölümü öğrencileriyle Din Kültürü bölümü öğrencileri arasında ihtilaflar ortaya çıktı. 4- Araştırma Enstitüsü (Kur'ân Enstitüsü)'nün kurulması. 5- Kimlik erozyonu. Yeni neslin daha müeddep olmalarını arzuluyorum. Bunun için de önlemler almak durumundayız.

Genel bir değerlendirme yapan Prof. Dr. Zeki Duman ise şu hususlara temas etti: Toplantı çok arzu edilen bir şeydi. Bunu başaran Yüzüncü Yıl İlahiyat Fakültesi hocalarına ve organize edilene teşekkür ederim. Tefsir dersinin kredi sayısı artırılmalıdır. Derslerde sosyal muhtevalı ayet ve sureleri okutmaya özen göstermeliyiz. Ders sayısının azlığından söz ediyoruz, halbuki öğrencinin tefsir bilgisi problemini, ders dışında yapacağımız ek derslerle çözebiliriz. Doktorayı bitirmiş her akademisyenin profesör olmadan önce şu dört hususu mutlaka yerine getirmesi gerektiği tavsiyesinde bulunan Duman, bunları şu şekilde özetledi: 1- Kur'ân bilgisi. Her akademisyen yazarak Kur'ân'ı baştan sona tercüme etmeye çalışmalıdır. Bunu yaparken Râğıb ve Çantay Meali rehber olarak kullanılabilir. Yapılan tercüme, mutlaka diğer meallerle karşılaştırılmalıdır. 2- Tefsir usulu bilgisi.

Kur'ân tarihi, tefsir tarihi, tefsir metodolojisi gibi konulardaki eksiklikler giderilmelidir. 3- Arapça metin yazma. Profesör olmadan önce Arapça konuşma ve yazma işini halletmek gerekir. Bir süre önce Ürdün'den gelen teklifi konuşmada çekeceğim sıkıntı nedeniyle cesaret edip kabul edemedim. 4- İnternet bilgisi.

Prof. Dr. Sadık Kılıç'ın Sempozyumla ilgili tespitleri şu şekilde oldu: Sempozyum olumlu bir başlangıç olmuştur. 22 İlahiyat Fakültesi'ndeki birçok arkadaşla tanışmıyorduk; bu toplantı bize bunların çoğuyla tanışma fırsatı sundu. Prof. Dr. Mehmet Paçacı'nın tebliğiyle kanaatimce bazı konular kapalı kaldı. Tefsiri fıkıhlaştırmadan, tefsiri kelamlaştırmadan, Kur'ân'ın evrensel ölçülerde olması gereken yerde olması gerektiğini düşünüyorum. Kur'ân misyonu gereği günümüz problemlerine kayıtsız kalamaz. Bu toplantı biz ilim adamlarını teşvik eden bir hüviyet arz etmiştir. Şahsen ben gelecekteki yapacaklarımı bu bağlamda yeniden tefekkür edeceğim.

Prof. Dr. İshak Yazıcı da toplantıyı şu sözlerle değerlendirdi: İlahiyat Fakülteleri'nde bölümleşmeye gitme konusundaki teklifimin çok fazla iltifat görmediğini müşahade ettim. Konunun YÖK ile ilgili olması, konuyu ileriki yıllarda yapacağımız toplantılarda tekrar tartışmamızı, üzerinde tefekkür ederek billurlaştırmamızı gerektirmektedir. Tefsir hocasının Rasulullah'ın örnekliliğini, hayat anlayışını ve sorumluluğunu taşıması gerektiğini unutmamalıyız. Tefsir hocası şahsiyeti ve davranışlarıyla öğrenciye örnek olmalıdır.

Prof. Dr. Selahattin Sönmezsoy ise şu temenni ve tespitlerde bulundu: Yapılan davete icabet eden hazırına teşekkür ederim. İki gündür çok güzel konular tartışıldı. Şairin şu dizeleri toplantımızla ne güzel de uyuyor: "Vemâ medehtu Muhammeden bimekâleti velâkin medehtu mekâleti biMuhammedi". Ben de bu dizeleri toplantımıza uyarlayarak şöyle diyorum: "Vemâ medehnâ'l-Kur'âne bimakâlâtina velâkin medehnâ makâlâtinâ bi'l-Kur'âni." Bu toplantılarda kanaatimce üç konu ortaya çıktı: 1-Öğrenci meselesi. 2-Müfredat. 3- Uygulama. Bizler samimi duygularla bir araya geldiğimiz sürece Allah'ın da yardımıyla birçok problemi çözeceğimiz kanaatindeyim. Bu tür toplantılar bundan sonra devam eder inşallah. Bu genel toplantıların yanı sıra daha mahalli toplantılar da yapılabilir.

Son olarak da Prof. Dr. Suat Yıldırım Sempozyum'un genel bir değerlendirmesini yaparak özetle şunları söyledi: Daha yapılacak çok şey var. Ülkemizdeki yöneticilerle aramızda adeta bir duvar var. Bizlerin durumunu bilmiyorlar. Bazı yasaklamalar ve sıkıntılar, çoğunlukla yanlış anlamalardan ve bilgisizlikten kaynaklanıyor. İlahiyat eğitiminde temel problemlerden biri, bu işe talimli öğrenci bulmaktır. Keşke müesseselerimiz kendi öğrencilerini seçme hakkına sahip olsa. Halihazırda birçok öğrenci isteyerek değil, mecbur kaldığı için İlahiyat'a gelmekte-

dir. Tefsir usulu okutulurken bir noktanın ihmal edildiği gözüküyor: Yazılı Tefsir Usulu kitaplarında Kur'an'ı bütünsel olarak tanıtan başlıklara pek rastlamamaktayız. "Kur'an nasıl bir kitaptır?" sorusuna yeterli cevap verebilecek seviyede bilgiye sahip olacak şekilde öğrenciyi tefsir bilgisiyle donatmak durumundayız. "Bir sonraki toplantıya kadar elveda, buraya gelince merhaba" demek yerine, bir organizatör aracılığıyla gelecek yıla kadar aramızdaki diyalogu devam ettirmeli, gelecek toplantının konularını o tarihe kadar aramızda müzakere etmeliyiz. Bu işi burada bırakmamalıyız. Her toplantıda geçen toplantıda alınan kararların ne derece uygulanabildiğini test etmeliyiz. Allah hepinizden razı olsun. Toplantıya katkılardan dolayı vali beye, belediye başkanına, Çınar ve Serhat eğitim kurumlarına teşekkürlerimi arz ederim.

Sempozyum'da alınan kararlar "Sonuç Bildirisi"nde şu şekilde özetlenmiştir:

"Tefsir Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantıları'nın sürekli hale getirilmesi; önümüzdeki üç yıl için sırasıyla Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (2006), 9 Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (2007) ve Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin (2008) toplantı organizasyonunu üstlenmesi;

2006 yılında yapılacak koordinasyon toplantı konusunun "Tam Bir Kur'an Tasavvuru" başlıklı olması;

Tefsirciler arasındaki koordinasyonu sağlamak için bir web sitesinin kurulması ve bunun öncelikli olarak Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından yürütülmesi;

Tefsir Araştırmaları Enstitüsü'nün kurulması için gerekli altyapının oluşturulması;

Tefsir öğretim elemanları arasındaki bilgi paylaşımını sağlamak için ziyaret ve konferans programları imkânlarının artırılması;

İlahiyat ve İDÖB programlarındaki Temel İslam Bilimleri derslerinin kredilerinin artırılması;

Öğrencilerin Arapça tefsirlerin yanı sıra Türkçe tefsir-tercüme ve konulu tefsir çalışmalarına yönlendirilmesi;

Tefsir derslerine müspet katkı sağlayacağı düşünüldüğünden, İlahiyat Fakültelerini yeni kazanan öğrencilere yönelik rehberlik ve oryantasyon hizmetlerinin güçlendirilmesi;

İlahiyat fakültelerindeki kontenjan düşüklüğünün öğrenciler arası etkileşimi azalttığı ve verimi düşürdüğü, bu sebeple kontenjanların makul ölçülerde artırımı yoluna gidilmesi;

Lisans üstü tez konuları ile ilgili tefsir web sitesine bilgi akışının ivedilikle sağlanması;

Seçmeli dersler arasına İlahiyat Fakültelerindeki her iki program için tefsirle ilgili yeni derslerin eklenmesi;

Bu yıl yapılan koordinasyon toplantısının kitaplaştırılması ve daha önce hazırlanan tefsir anabilim dalı biyografi kitabının güncelleştirilerek eklenmesi;

Tefsir Araştırmaları adıyla yeni bir dergi çıkarılması."

Daha ilk toplantıda, gelecek üç yıl içerisinde yapılacak olan toplantılara ev sahipliği yapmak isteyen Kayseri, Erzurum ve İstanbul (Marmara)'dan talep gelmesi, tefsircilerin yıllardır geciken ve büyük bir ihtiyaç olarak hissedilen böylesi bir birlikteliğe olan özlemlerinden olsa gerektir.

Toplantının gerçekleşmesindeki en büyük emek Y.Y.Ü. İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı öğretim üyesi Prof.Dr. Halil Çiçek'e aittir. Bu arada Van valisi sayın Niyazi Tanılır'ın, Van belediye başkanı sayın Burhan Yenigün'ün ve siyasete atılmadan önce Y.Y.Ü. İlahiyat Fakültesi'nde öğretim görevlisi olan ve halen Bitlis ili Tatvan ilçesi belediye başkanlığını yürüten sayın Mehmet Emin Peker'in toplantının gerçekleşmesinde büyük katkıları olmuştur.

Prof.Dr. Nasrullah Hacımuftuoğlu ile Prof.Dr. Halil Çiçek arasındaki Arapça şiir atışmalarının, soğuk sularda yüzmeye alışık olduğumu sonradan öğrendiğimiz Prof.Dr. Mevlüt Güngör'ün Nemrut Krater Gölü'nde keyifli bir şekilde kulaç atmasına aldanarak suyun sıcaklığına bakmaksızın buz gibi suya atlayan benim gibi birkaç arkadaşın Nemrut'taki titreyişinin, Van Kalesi'nden güneşin batışını seyretmenin, Otantik Van kahvaltısının damaklarda bıraktığı lezzetin, Prof.Dr. Sadık Kılıç'la Prof.Dr. Mehmet Paçacı'nın Sempozyum esnasında birbirleriyle atışmalarına nazire yaparcasına dışarıda kırk yıllık dost gibi birbirinden ayrılmayışlarının, Nemrut Krateri'ne gidiş ve dönüş yolculuğumuz esnasında Necati Tetik hocanın lazlar, kürtler ve Oltulu'larla ilgili nüktedan üslubuyla anlattığı ve bizleri gülmekten kırıp geçiren fıkralarının hafızalarımızda bıraktığı hoş sadalarla Van'da yapılan tefsirciler toplantısı, öyle gözüküyor ki uzun yıllar zihinlerimizde canlı kalacak.